

30к 1

6382

8

^{ХР} МАЛАДНЯК

1932

МЕНСК

Ф.А.Д.У.К.
С.-А.Г.П.Б.
Мн.

30к.1
6382

ПРАЛЕТАРЫ ў СІХ
КРАЁЎ, ЗЛУЧАЙШЫЯ!

Г. Н. Б.-м Ср. Аб.

26

Маладняк

ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАЯ І ГРАМАДЗКА-
ПАЛІТЫЧНАЯ ЧАСОПІСЬ —
ОРГАН АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТУ
САЮЗУ САВЕЦКІХ ПІСЬМЕНЬНІКАЎ БССР

0 1230
51258

ГОД ВЫДААННЯ ДЗЕСЯТЫ

КНІЖКА

8

М Е Н С К
1 9 3 2

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ

Г. Н. Б.-м Ср.-Аб.

Надрукавана ў друкарні
„ПАЛЕСДРУК“, Гомель.
Зак. № 4149—1600 экз.
Галоўлітбел № 904.

Фантан

(П'еса ў 5 дзелях)

А С О Б Ы

1. Мартына ў—дырэктар заводу „Камунар“. Чалавек вялікіх прамфінплянаў бяз дробязяй.
2. Міхась Пятровіч—сакратар парткалектыву. Цёплы, радасны, шустры чалавек, прайшоў вяду і агонь. Стары франтавік.
3. Бягун—старшыня заўкому.
4. Мікіта Адамавіч—вумны „рэвалюцыянэр“, былы кулак. Зараз рабочы.
5. Банадзь—партызан з выбітым вокам. Відасьць, кроў праліваў. Але за каго?..
6. Рахункевіч—арэндатар піўной. Былы пан Астроўскі.
7. Зубаў—сакратар ячэйкі ЛКСМБ.
8. Любка—жонка Зубава, камсамолка. Работніца заводу. Дачка Рахункевіча.
9. Янка—вечны абжора, камсамалец, рабочы.
10. Юрка—камсамалец, рабочы. Шукае прыгожага жыцця..
11. Бурак—рабочы з вёскі. Камсамалец. Выпівае.
12. Пятрусь—камсамалец.
13. Марыся—былая прастытутка. Зараз работніца заводу.
14. Сёрбалка—хлопец-агонь.
15. Міколка—малады рабочы.
16. Язэп—стары рабочы.
17. Кнопка—камсамолка.
18. Гаўрыла—„Рыжы“—хуліган.
19. Верабей—дзялектык сусьветных маштабаў.
20. Ната—кіноактрыса ў марах..
21. Чалавек у капялюшы.
22. Ён.
23. Яна.
24. Повар.
25. Леванід Леванідавіч—актор дамэцаўскіх тэатраў.
Рабочыя, абывацелі.

„Мы павінны дасканала вывучаць парасткі новага, самым уважлівым чынам адносіцца да іх, усямерна дапамагаць іх росту і „даглядаць“ за гэтымі слабымі расткамі. Бязумоўна, што некаторыя з іх загінуць... Ня ў гэтым справа. Справа ў падтрыманні ўсіх і ўсялякіх расткоў новага, з якіх жыцьцё адбярэ самыя жыцьцяздольныя“. (Ленін, „Вялікі пачына“).

Д З Е Я П Е Р Ш А Я

Рабочы інтэрнат заводу „Камунар“, брудны і някультурны. Жыцьцё кіпіць як заўсёды: адзін скача, другі чытае, трэці есць, чацьвёрты п'е, пяты ў карты гуляе, шосты дурня валяе...

З Ъ Я В А І

Карцёжнікі.

Ніхто ня дасьць нам пазбаўленьня,

Ні туз, ні дама, ні валет.—

Даб'емся самі вызваленьня.

Чатыры з боку, „ваших нет“.

Банадысь. Банк 25! Ты на колькі?

Гаўрыла. Давай на чырвоненькую.

Бурак. Крый на ўвесь, чорт рыжы!

Гаўрыла. Сам ведаю, ня вучы.

Бурак. А-а-а! Трусіш, трусіш...

Гаўрыла. Давай яшчэ. Фу, дзьябал, перабор.

Банадысь. Стаў чырвоненькую.

Бурак. Вось шанцуе, сволач!

Банадысь. Нічога. Затое вам у каханьні шанцуе. Ну, стаў, стаў.

Гаўрыла. Ня пішчы, як ушчымлёнае парасё, пастаўлю.

Банадысь. Банк трыццаць пяць! Стук!

Бурак. Давай на ўвесь!

Банадысь. Прасьсю... (Дае карту).

Бурак. Гатова. Дваццаць адно. (Бярэ банк).

Гаўрыла. Вось дык Антось—адным словам ударнік.

Банадысь. Стой, пакажы карты!

Бурак. Калі ласка.

Банадысь (*правярае*). Брэшаш, пупачка, дваццаць, а не дваццаць адно. Пасьпяшыў, ну і людзей насмяшыў.

Бурак. Пачакай.

Банадысь. Ага, папаўся, каторы кусаўся.

Бурак. Як так?

Банадысь. А вось так. Глядзі. Так што пачакай, сыноч, раней бацькі ў пекла лезьці, пасьпееш. Трымай карты.

Гаўрыла. Вось дык блін!

Банадысь. Бяру сабе: адзінаццаць, чатырнаццаць... дваццаць. А ну стаў там, таварыш грамадзянін, каторы сьпяшаецца. Ха-ха-ха...

Бурак. Пастаўлю (*дастае партманэ і ставіць тры рублі*).

Банадысь. А астатнія?

Бурак. Зараз (*шукае па кішэнях*).

Гаўрыла. Дома на раялы забыў. Га-га-га!..

Бурак. Больш няма. Заўтра аддам.

Банадысь. Што ты мяне заўтракамі корміш.

Бурак. Ну, а дзе я табе зараз вазьму?

Банадысь. А мне якая справа.

Бурак. Ты глядзі, так занадта ня крычы, а то і зусім не аддам.

Банадысь. Што? А ты вось гэта нюхаў!

Бурак. А ты вось гэта еў? Пусьці! А то зараз, як стукну, дык і мокрага-месца не застанеца.

Банадысь. Гэта ты мяне стукнеш? Гэта ад мяне, чырвонага партызана, мокрага месца не застанеца? Ах ты шчанё куртатае!..

(*Бяруцца за грудкі*).

Гаўрыла. Вось такую фізкультуру я люблю.

Зьява II

Мікіта Адамавіч. Таварышы, таварышы. Ну, як вам ня сорамна? Навокал кіпіць ударніцтва, сацспаборніцтва, культурная рэвалюцыя, пяцігодка ў два гады, а вы ў карты гуляеце. Морду адзін другому разьбіваеце. Не па-бальшавіцку гэта.

Банадысь. Дык гэта ён, смаркач гэты. Не паставіў, ды яшчэ мяне, чырвонага партызана, абражае, а я за савецкую ўладу кроў праліваў...

Гаўрыла (*ціха да Банадыся*). Правільна. Дай яму, хай ведае, як у другі раз на шармака гуляць, ды яшчэ чырвонага партызана абражаць.

Бурак. Мікіта Адамавіч—гэта ён першы пачаў.

Банадысь. Чулі? Я пачаў. Ах ты, камсамалец смаркаты!..

Гаўрыла. Антоська, братка, няўжо ты, яму даруеш? Ён-жа ўвесь камсамол ваш абражае. Стукні яму разок па загрыўку і хопіць з яго.

Бурак. Ты мне камсамол не чапай. Камсамол разам з табой сьвіней ня пасьвіў. Я табе за камсамол усе зубы пералічыць магу.

Мікіта Адам. Ну як вам ня сорам, хлопцы? А яшчэ пралетарыят. (*Разьнімае*).

Гаўрыла. І ты паслухаеш яго. (*Да Бурака*). Дай яму раз, хай ведае, як абражаць нашага брата. (*Да Банадыся*). Васілёк, браток, няўжо ты яму ня стукнеш хоць адзін разок—гэтаму малакасосу. Фу... ну і КАСЭМЭ, і пабіцца як сьлед ня ўмееш

Зьява III

Юрка (*іграе на ітарах, чарльстоніць, пляе*).

Мы ўсе танцуем чарльстон, чарльстон..

Янка (*нязірабна паўтарае за Юркаю*). Юрка, пакажы мне яшчэ перахадное „пэ“.

Юрка. Па-першае, ня „пэ“, а „па“.

Сёрбалка. А па-другое, навошта табе „па“, калі ты сам добрае „пэ“.

Янка. А да цябе ня п'юць, не кажы „здараў будзь“.

Юрка (*паказвае*). Вось так, глядзі. Раз-два, раз-два... Бачыў?

Янка. Бачыў.

Юрка. Зразумеў?

Янка. Зразумеў.

Юрка. Ну дык рабі.

Янка (*робіць*). Раз-два, раз-два... (*Ногі яго нязірабна чапляюцца адна за другую*). Не, нешта ня выходзіць.

Юрка. Ты-ж казаў, што зразумеў.

Янка. Галава, то яна здаецца зразумела, а вось ногі нешта ня дрыгаюць так як у цябе, чапляюцца.

Сёрбалка. Вось дзівак які. І ты ня ведаеш што зрабіць?

Янка. Не.

Сёрбалка. Вазьмі ногі, адрубай і чапляцца ня будуць.

Юрка. Ты ня сьмейся. Янка далёка пойдзе, калі...

Сёрбалка (*перабівае*). Калі яго міліцыя не затрымае.

Юрка. Не, калі ён пакаштуе сапраўдны смак жыцця.

Янка. Я каштую, дальбог каштую (*жуе*).

Сёрбалка. Не з тваімі, браток, крывымі лапамі гэтыя танцы гуляць.

Янка. Думаеш ня ўмею?

Сёрбалка. А думаеш умееш?

Янка. А вось гэта бачыў? (*З усіх сіл імкнецца даказаць сваё мастацтва, але чапляецца і падае. Рогат*).

Галасы. Доктара! хуткую дапамогу!

На крык убягаюць хлопцы.

Галасы. Што такое, што здарылася?

Сёрбалка (*апранае прасьціну і ўваходзіць за доктара*). Эхе-эхе...

Хто клікаў хуткую дапамогу?

Галасы. Мы! мы!..

Сёрбалка. Я хуткая дапамога. Эхе-эхе. Дзе ў вас хворы?

Гаўрыла. Вось ён, таварыш доктар.

Сёрбалка (*ледзь рухаючыся, жартуліва падыходзіць да Янкі*)
Што з вамі?

Юрка. Раптоўная хвароба, таварыш доктар. Гуляў, гуляў ды і ножку зламаў.

Сёрбалка. Ну, такую, хваробу можна вылечыць. (*Здымае галёшу і абслухоўвае пры яе дапамозе Янку*). Дыхнеце, малады чалавек.

Янка. Адстань!

Галасы. Га-га-га. Вылечыў, вылечыў!

Міколка (*прачынаецца*). Таварышы, што за кірмаш такі? Мне на трэцюю зьмену трэба ісьці, а вы спаць не даеце.

Сёрбалка. Ах, прабачайце нас, што пакрыўдзілі вас.

Юрка. Пардом. Мы больш ня будзем.

Міколка. Таварышы, я злаваць буду.

Юрка (*Грае на гітары і пляе*).

Ах, ня злуй, ня злуй,
Добры моладзец,
Бо як будзеш злаваць,
Будзем у шыю гнаць...

Міколка. Таварышы, я жаліцца буду.

Сёрбалка. І сапраўды, рабяtkі, цішэй, хай пасьпіць чалавек.

Юрка. Ну і хай сьпіць, хто яму не дае. Падумаеш—фон-баранэ. Верабей (*кідае чытаць кніжку*). Таварышы! Што-ж гэта ў нас такое? Піўная, кірмаш, ці рабочы інтэрнат?

Юрка. І ня тое, і ня гэтае. Альбо тое і гэтае.

Верабей. Няўжо ў вас апрача гэтага больш ніякіх заняткаў няма?

Бурак. Ціха, таварышы, ша! Не перашкаджайце Марксу дыялектыкай займацца. Ха-ха-ха!..

Верабей. Яшчэ раз прашу вас цішэй, а ня то дрэнна будзе. Гаўрыла. Што-ж гэта такое дрэнна будзе?

Верабей. Вось, як запушчу эдлікам, тады даведаешся, што-Гаўрыла. Ты нас ня пужай, пупачка. Самі з вусамі.

Верабей. Я цябе ня пужаю, а кажу па-сяброўску. Кінь дурня валяць, пара справамі заняцца.

Юрка. Якімі такімі справамі? Дазвольце вас запытаць, таварыш агітпроп.

Верабей. Ну, хаця-б кніжку пачытаць, газэтку ды аб заводзе час падумаць. Таварышы, у той час, калі польскі фашызм, міжнародны капіталізм, японскі імперыялізм... задыхаецца ў кіпцёх сусьветнага крызісу, мы, на аснове марксысцка-ленінскай дыялектыкі пралетарыяту—гэта значыць матэрыялістычна-дыялектычнага ,сьветапогляду. матэрыялізму, будзем Магнітабуды пяцігодак у два гады. А пагэтаму...

Юрка. А пагэтаму даволі!

Верабей. Як так даволі. Я яшчэ скажу аб прарыве.

Юрка. Чулі. Надаела за чатырнаццаць год.

Сёрбалка, Аб прарыве, рабяткі, трэба сапраўды падумаць.

Юрка. Ну і думай, калі табе не абрыдла яшчэ. А я хачу хоць у выходны дзень падумаць аб сабе. Чуеш ты, палітык сухі,—я хачу хоць у выходны дзень пажыць для сябе... Пажыць прыгожа, лагодна, як жылі яны: буржуі, пань... Гэта-ж было даступна ім, калі ўладалі яны, але-ж цяпер уладаем мы. Нашы бацькі пралівалі кроў за нас, яны далі нам свабоднае жыцьцё. Мы адбудавалі яго, мы ўступілі ў пэрыёд сацыялізму і няўжо мы яшчэ ня маем права жыць прыгожа па свайму жаданьню... як жылі яны?..

Маем!

ЗАСЛОНА

МАЛЮНАК ДРУГІ

Піўная, музыка, сьвет, госьці. Жыцьцё кіпіць...

Зьява I

Рахункевіч. Міля, дарагія таварышы! Грамадзяне і грамадзяначкі! Жанатыя і нежанаценькія... Хі-хі-хі... Дазвольце мне, міля і дарагія таварышы, для хутчэйшага выкананьня вашага прамфінпляну... хі-хі-хі. Прапанаваць вам самае смачнае блюда нашага сёньняшняга мэню—клясычна-рэвалюцыйны раманс „Я вас люблю“.

Тып (*выпівае*). Брава, біз!

Рахункевіч. Выканае пралетарскі актор—ударнік магнітабу-даў мастацтва Леванід Леванідавіч Леванідаў.

Тып (*выпівае*). Браво, біз!

Рахункевіч. Прашу.

Зьява II

Леван. Леванід. І так, паважаныя таварышы, дазвольце, па-першае, з вамі пазнаёміцца.

Тып (*выпівае*). Брава, біз!

Леван. Леван. Вядомы актор дамэцаўскіх тэатраў, Леванід Леванідавіч Леванідаў.

Тып. Брава, біз!

Леван. Лев. А па-другое, папярэдзіць вас, што калі ў мяне дрэнна сёньня будзе гучэць голас, дык у гэтым вінавата мае хворае горла (*пракашліваецца*).

Тып. Брава, біз!

Лев. Лев. А пагэтаму, прашу вас, шматпаважаныя таварышы, агрызкамі і ўсялякімі там селядцамі ня кідацца.

Тып. Брава, біз!

Леван. Леван. А па-трэцяе, бацька мой рабочы, сам я ад станка, ітак „Я вас люблю“. Клясычны раманс. А-ху, а-ху...

„Пой мне, хочу еще раз, дорогая,
Услышать голос твой в час разлуки,
Хочу я вновь изведать блаженство рая
И повторять всю жизнь той песни звуки.“

Пой о том, как вечно плещет море,
Как бьет о берег день и ночь прибой,
Песня—она мое развеет горе.
Под звуки песни я прошусь с тобой.

Пой мне, поверь с твоей чудесной песней
Пойду я на врага, на бой опасный,
Что-б с нею жизнь мне стала еще прелестней.
Я умереть готов, о друг прекрасный. 》

Пой мне—пусть в этих звуках льются слёзы,
Я эти звуки унесу с собой.
Море—оно мои развеет грезы,
Под рокот моря я прошусь с тобой.

Галасы. Брава, біз! Біз, брава!..

Стары абывац. Якая пекната, Маргарыта Нікадзімаўна...
Колькі пафасу, героікі.

Стар. абывацелька. І каханьне...

Стары абывац. Так, так і каханьне... (закашляўся).

Ты п. Брава, біз!

Маладая абывацелька. Фу, гэта глупства. Вось мой муж
нядаўна езьдзіў у Ленінград у камандыроўку...

Малады абывацель. У якую камандыроўку, дазвольце вас
перабіць, Юлія Адольфаўна!

Мал. абывацелька. У службовую... за фэтравымі боцікамі
для мяне. Дык там яшчэ, казаў, не такіх актораў бачыў.

Мал. абывацель. О, Ленінград, Юлія Адольфаўна... Гэта
ўсёроўна, што Эўропа. Рэстараны. Тэатры. Кіно...

Зьява III

Ён. „Я вас люблю“.

Яна. Ага.

Ён. Гэта проста пра нас з вамі сьпяваецца...

Яна. Ага.

Ён. Пра вашы вочкі...

Яна. Ага.

Ён. Пра вашы губкі.

Яна. Ага.

Ён. Паміж іншым, у вас няма яшчэ на бутэлечку.

Яна. Ага.

Ён. Ну, тады каціцеся швабскай кілбаскай.

Яна. Ух, хвуліган!.

Ён. Ага (*пашоў*).

Тып. Брава, біз!

Юрка. Жыцьцё... жыцьцё... О як люблю я ў такі час купацца ў тваіх хвалях...

Ната. Купайцеся, купайцеся, Жорж...

Юрка. Чуць гэту музыку... піць поўнымі келіхамі тваю прыгожую радасць...

Ната. Вы проста сапраўдны паэта. Жорж, напішэце мне сцэнары, каб я магла граць у ім галоўную ролю... І каб гэту карціну здымалі толькі ў Парыжы...

Юрка. Не, я не паэта.

Ната. Чаму-ж вы ня пішаце? Такія даўно ўжо пішуць.

Зьява IV

Уваходзіць Бурак.

Юрка. Антоська, мілы, дарагі—заходзь. Тут усе свае. (*Бурак падыходзіць да Юркі*). Ты што-ж гэта галаву апусьціў?

Бурак. Сумна нешта.

Юрка. Антось, мілы, ды хіба можна ў такі час сумаваць? Калі навокал музыка... Цьвятуць сады... І мы з табою іх гаспадары. Ты толькі паглядзі, якое прыгожае жыцьцё, а ты сумуеш... Кінь.

Бурак. Маці хвора, прасіла грошы. Я, сволач, прагуляў усе ў карты. Эх!

Юрка. Нічога, Антоська, запі і ўсё будзе добра.

Бурак. Зап'ю...

Рахункевіч. Дазвольце прапанаваць вам другі нумар нашай праграмачкі, хі-хі-хі... Рэвалюцыйны танец усей Эўропы, факстро-чарльстон. Выканаюць таксама ўдарнікі магнітабудаў мастацтва Кэці і Бэці.

Зьява V

Кэці і Бэці раскланьваюцца, і пачынаецца танец.

Галасы. Брава, біз!

Юрка. Вось дзе сапраўднае, прыгожае жыцьцё. Праўда, Антоська,

Бурак. Праўда (*апусьціў галаву*).

Стары абывацель. Які вытрыманы стыль.

УЛ. СТЭЛЬМАХ

Старая абывацелька. Якая пекната, якая высокая культура...

Галасы. Біз, брава! Брава, біз!

Танец паўтараецца. Юрка, Ната і іншыя захапляюцца ім так, што паўтараюць за актэрамі

ЗАСЛОНА

МАЛЮНАКТРЭЦІ

Машына-будаўнічы завод „Камунар“. Мэханічны цэх.

Зьява I

Пятрусь. Паднацісьнем, хлопцы, хоць да ўчарашняй нормы.

Гаўрыла. Цісьні, цісьні, картафляную мадаль выцісьнеш!

Рабочы. Выслужыцца хочаш перад адміністрацыяй?

Пятрусь. Не перад адміністрацыяй, а перад заводам.

Сёрбалка. Ну, давай, давай, рабяткі, хопіць мітынгаваць.

Гаўрыла. Куды вы гоніце, каб з вас духі выгнала! Дайце хоць пакурыць людзям.

Пятрусь. Толькі-ж курылі.

Гаўрыла. Не тваё курылі, а сваё.

Пятрусь. А станок, што—гуляць будзе?

Гаўрыла. Хай пагуляе крышку. Яму-ж таксама пакурыць трэба.
Хі-хі-хі... (*Праходзіць Марыся*).

Зьява II

Марыся. Тав. Бягуна тут ня было?

Янка. Не.

Гаўрыла. А... Муся-Дуся... Добры вечар (*падыходзіць*).

Марыся. Добры вечар.

Гаўрыла. Ну, як вы там, сацспарборніцтва і ўдарніцтва ў мась прасоўваеце? Колькі за ноч зарабляеце...

Марыся. Колькі трэба.

Гаўрыла. Па ўдарным кніжкам скідку даеце? (*Марыся скала-нулася, але змаўчала*). А з мяне прафсаюзьніка, беспартыйнага колькі возьмеце?..

Марыся (*дае аплявуху*). Вось колькі.

Янка. Вось табе і Муся-Дуся.

Сёрбалка. Гаўрыла, яна, здаецца, табе стукнула ў рыла.

Галасы. Га-га-га!..

Пятрусь. Маладзец, Марыся.

Гаўрыла. Ну пачакай-жа прастытуцкая морда, я табе пакажу.

Марудная праца. Уваходзіць заспаны Банадысь.

Зьява III

Пятрусь. Ізноў пахмяляўся.

Банадысь. А табе якая справа.

Пятрусь. Такая, як і ўсім. Нябось, як грошы атрымліваць, дык першы бяжыш, а як працаваць, дык апошні.

Банадысь. Ты мяне ня вучы, як мне працаваць. Мяне, ведаеш, генэралы на дзянікінскім вучылі, да ў мора ўгадзілі. Вучыць-цель знайшоўся. А дзе ты тады быў, як я за гэты завод кроў праліваў? У мамкі пад спадніцай сядзеў, га?!

Гаўрыла *(да Пятруся)*. Няўжо ты яму ня стукнеш за гэта? Ён-жа цябе на ўсе 100 проц. абразіў.

Майстар. Вы што, на кірмаш прышлі ці на працу?

Пятрусь. Спазьніўся ды яшчэ бузіць тут.

Банадысь. Ты-ж ведаеш, Ляксей Пятровіч, я кроў праліваў...

А ён, шчанё куртатае, мяне абражае.

Майстар. Ведаю, ведаю. Станавіся хутчэй за варштат, аб крыві мы з табою потым пагутарым.

Рабочы. Ты вось чым на каго крычэць -- прыкрыкнўў бы лепей на сваіх камсамольцаў, каб яны так ударна не храплі.

Пятрусь. Хто?

Сёрбалка. Дзе?

Рабочы. Вунь.

Зьява IV

Бурак сьпіць. Варштат яго працуе ўпустую. Банадысь, Гаўрыла і некалькі іншых рабочых са здаволенымі тварамі падыходзяць да Бурака.

Гаўрыла. Цс... Дайце я яго пабуджу. *(Бярэ стружку і водзіць ёю Бурака па твары)*.

Бурак. Фу... *(заняе рукою мухі. Прагульшчыкі здаволены забаваю)*.

Гаўрыла. Вось мух разьвялося ў нас. *(Ізноў водзіць)*.

Бурак. Фу... *(Б'е сябе рукою па твары. Усе яшчэ больш задаволены сьмяюцца)*.

УЛ. СТЭЛЬМАХ

Гаўрыла. І дзе іх толькі бярэцца, каб яны падохлі. *(Ізноў водзіць)*.

Бурак *(прачынаецца)*. Фу, чэрці! *Усе задаволена раючуць. Бурак падбягае да Банадыся*). Вось я табе, як паважу разок, дык аж млосна стане.

Банадысь. Прабачайце, таварыш ударнічак, я такімі справамі не займаюся.

Гаўрыла. Павадзі, павадзі, хай ведае ў другі раз, як камсамол будзіць.

Пятрусь. Эх, і ўдарнічкі!

Майстар. Што, ізноў кірмаш арганізавалі?

Банадысь. Ды мы тут, Ляксей Пятровіч, ні пры чым. Камсамол прыходзілі будзіць.

Майстар. Вы што гэта, ядры вашу каламашку, думаеце, што я з вамі цацкацца буду. Дальбог рапарт падам. *(Разыходзяцца)*.

Юрка. Ізноў гэты сьмярдзючы варштат. Ізноў гэты някультурны піск калёс. Эх, хутчэй бы выходны *(пазяхае)*.

Работа.

Зьява V

Гаўрыла *(убягае з талеркаю ў руках)*. Досыць! Даволі! Зматывай вудачкі, таварышы! Канчай работу!

Галасы. Што такое? У чым справа? Што здарылася? Мітынг?

Гаўрыла. К чорту мітынг. Зачыняй крамку! На, пакаштуй. Другі дзень пралетарыяту сьмярдзючае мяса вараць. Што мы сьвіньні якія, ці сабакі?

Банадысь. Правільна. Давай сюды заўком, дырэктара. Хай паглядзіць за што пралетарыят кроў праліваў.

Бягун *(убягае)*. Таварышы, таварышы, у чым справа, чаму спынілі работу? Што такое?

Гаўрыла. На, пакаштуй што такое.

Бягун. Таварышы, гэта-ж самавольны мітынг без дазволу заўкому і адміністрацыі.

Гаўрыла. Сабаку пад хвост такі заўком і адміністрацыю.

Галасы. Правільна!

Бягун. Таварышы, дык гэта-ж левы ўхіл.

Гаўрыла. Хай сабе і правы.

Бягун. Таварышы, не хвалойцеся, гэта пытаньне мы высветлім заўтра на заўкоме.

Гаўрыла. Даволі заўтракамі карміць.

Галасы. Правільна!

Уваходзіць Мартынаў.

Зьява VI

Мартынаў. У чым справа, таварышы? Што за мітынг?

Банадысь. Ды так, сабраліся тут па невялічкай дробязі.

Мартынаў. Што-ж гэта вы, таварышы? На заводзе прарыў, на заводзе фронт, а вы замест ударнай работы мітынгі наладжваеце. Зараз-жа на работу і кропка.

Банадысь. Правільна! Правільна, таварыш Мартынаў. Сто разоў правільна, трэба напружыць усю сілу, усю энэргію, увесь энтузіязм, а прарыў ліквідаваць у адну хвіліну, па бальшавіцку. Дазвольце мне, беспартыйнаму партызану, слова сказаць.

Галасы. Гавары.

Банадысь. Я, як вам вядома, на фронце кроў праліваў.

Сёрбалка. Ведаем.

Банадысь. Так, так праліваў, магу нават дакумэнцікі прадставіць. Вось яны. *(Паказвае на выбітае вока)*. Але хіба за тое мы кроў пралівалі, каб зараз у магілу лезьці? Жыць у гразі па калені? Есьці другі дзень сьмярдзючае мяса?

Мартынаў. Што?

Банадысь. Так, так, сьмярдзючае.

Гаўрыла. Наце папрабуйце, таварыш дырэктар, пралетарскіх абедзікаў. Мабыць, забыліся сёньня паабедаць, — дык, калі ласка

Банадысь. Нам-та, партызанам, гэта ерунда. Не ўпярышню. А вось звычайнаму рабочаму цяжкавата прывыкаць...

Мартынаў. Так, крыху аддае. Паклічце повара.

Гаўрыла. Ня крыху, а добра.

Мартынаў. Дык што-ж вы, таварышы, з-за такой дробязі прамфімплян зрываеце?

Галасы. Не, мы ня зрываем.

Банадысь. Ён сам зрываецца.

Мартынаў. Значыць вам свой жывот даражэй за сацыялізм-

Банадысь. Вось гэтага я-бы ўжо не сказаў. (Чытае). „Сучасныя рабочы, наш савецкі рабочы, жадае жыць з пакрыцьцём усіх сваіх матар’яльных і культурных запатрабаванняў... Ён мае на гэта права, і мы павінны забяспечыць яму гэтыя ўмовы“. Сталін сказаў і я гэта кажу.

Сёрбалка. Ты, як відаць, з таварышам Сталіным згодзен.

Банадысь. Так, я з таварышам Сталіным яшчэ тады быў згодзен, калі мы разам Перакоп бралі.

Мартынаў. Ты мяне за Сталіна не агітуй, я Сталіна ляпей за цябе ведаю. А вось гавары па сутнасці справы.

Банадысь. Дык вось я і па сутнасці гавару. Жывем у свінушніках, бяз культурнай рэвалюцыі ды яшчэ сьмярдзючым мясам закусваем. А хіба для гэтага мы кроў пралівалі? Хіба для гэтага мы ў сацыялізм уступалі?..

Гаўрыла. А работу давай, ды яшчэ ўдарную.

Галасы. Чаму мяса сьмярдзючае другі дзень вараць?

Бягун. Таварышы, гэта нашыя часовыя цяжкасці.

Рабочыя. А чаму на другіх заводах гэтай цяжкасці няма?

Мік. Адамавіч. Бач ты, мяса пахучага захацеў. Ты выканай спярша прамфінплян, пабудуй сацыялізм, а тады ўжо і мяса пахучае будзеш есці.

Гаўрыла. На ліха мне той сацыялізм, калі я заўтра ногі выцягну. Правільна?

Мік. Адамавіч. Не па бальшавіцку гэта.

Уваходзіць повар.

Зьява VII.

Повар. Клікалі?

Мартынаў. Так.

Галасы. Чаму мяса сьмярдзючае варыш?

Повар. Так загадана.

Гаўрыла. Як, так загадана?

Повар. Ну так. Загадана такое варыць, ну і ўсё. А наша справа тут маленькая, якое дадуць такое і зварым.

Мартынаў. Хто вам загадаў такое варыць?

Повар. Хто даў, той і загадаў.

Рабочыя. Вось і разьбярыся тут.

Гаўрыла. Чулі? Мяса сьмярдзючае варыць рабочым загадваюці.

Галасы. Вось чэрці. Самі, нябось, не ядуць. Рабочы ня сьвіньня, усё сажрэць.

Мартынаў. Ну, хопіць мітынгаваць. Гэтую справу мы высветлім, а зараз ідзеце, палуднуйце і пачынайце сапраўдную ўдарную работу.

Гаўрыла. Чулі? Ідзеце, палуднуйце? *(Раптоўна)*. Досыць абяцанкамі карміць. Даволі! Давай сюды 6 умоў Сталіна на стол і 10 маіх, інакш—баста. Правільна, таварышы?

Галасы. Правільна!

Гаўрыла. Кватэры новыя.

Галасы. Правільна!

Гаўрыла. Абеды смачныя.

Янка. Вось гэта правільна!

Гаўрыла. Ну і ўсякую там культурную рэвалюцыю *(ціха Банядысю)*. Гарэлачку з гурочкам і г. д. Правільна, таварышы?

Галасы. Правільна!..

Раптам шум, пакрываюць адзін за другім кадры: гульня ў карты ў бараку, піўная, сон Бурака і Гаўрыла з талеркаю... Затым паказваюцца ўсе разам... На сцэну з газетай у руках убягае Міхась Пятровіч.

Міх. Пятровіч. Стой! Даволі! Чуеце, ядры вашу курыцу, даволі! *(Усё замірае. На сцэну ляцяць нібы дождж газэты: „Зьвязда“, „Чырвоная зьмена“... Міхась Пятровіч бярэ адну з іх і чытае)*.

Міх. Пятровіч. „Ганьба! Завод „Камунар“ на чорнай дошцы, Ліпеньская праграма недавыканана на сорак процантаў. 6 умоў Сталіна на заводзе не распрацаваны. Палешаньнем культурна-бытавых умоў рабочых ня цікавяцца. Партыйная і камсамольская арганізацыі заводу павінны па-бальшавіцку мабілізавацца на барацьбу з прарывамі. Прарыў павінен быць ліквідаваны“.

Голас радыё. Ганьба! Завод „Камунар“ на чорнай дошцы. Ліпеньская праграма недавыканана на сорак процантаў...

Галасы шопату. Ганьба! Завод „Камунар“ на чорнай дошцы.

Канец першай дзеі.

ПАЦІХУ АПУШЧАЕЦЦА ЗАСЛОНА. ЧОРНАЯ ДОШКА.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

На захадзе лагарала сонца...

На змену яму з-за хмары выходзіў серабрысты серп месяцу... Зямля паволі апаналася ў шэрую пуховую посьцілку ліпеньскага вечару...

О, як прыемна ў гэты вечар пагуляць у садку, дзе навокал цвігнуць вяргіні.. альбо далёка, далёка паехаць за горад на лодцы грамадой... Весела зьвіняць тады галасы хлопцаў і дзяўчат, і рэха іх нясецца далёка—далёка па беразе..

Але хіба да гэтага зараз камунараўцам?..

Зьява I

На дварэ заводу „Камунар“ паціху, нібы крадучыся, сабіраецца моладзь. Сёньня няма тут тых жартаў, тэй камсамольскай бузы, якая была тут заўсёды. Усе адчуваюць сябе нібы перад вялікай атакай, калі кожны вась-вась зараз твар у твар убачыць свайго ворага і будзе калоць яго штыком проста ў сэрца... Нават Сёрбалка сёньня ціха ў куточку чытае газету, насунуўшы на лоб мурзатую шапку. Час ад часу гэту цішыню прарываюць гукі машын і заўныўныя сьпеў прагульшчыкаў:

І піць будзем, і гуляць будзем.

А сьмерць прыдзе—паміраць будзем...

Зубаў. Ты сваіх усіх паведаміў?

Пятрусь. А як-жа. Нават 20 абвестак разьвесіў.

Зубаў. Значыць будучь.

Пятрусь. Факт, што будучь. У сталоўцы, відаць, затрыма-ліся, чэрці (*ціха да Зубава*). Да рэчы, як ты думаеш наконт гэтага мяса?

Зубаў. Ну, як не палажылі на лёд у час, вась і пансавалася. Вядома, галавацяпы.

Пятрусь. А па-мойму ня ў лёдзе тут справа.

Зубаў. У чым-жа?

Пятрусь. У шкодніцтве. Так, так. Гэта-ж ня першы раз.

Зубаў. Ну ты тут яшчэ цэлую шахцінскую справу раздуеш.

Хіба таварыш Андруковіч пойдзе на гэта?

Пятрусь. Ну калі ён ня пойдзе, дык другія пойдучь. Вась пабачыш.

Зубаў. Пабачым. (*Паўза*). Алеська!

Сёрбалка. Я, таварыш камісар.

Зубаў. Скокні, браток, прабудзі іх там у сталоўцы.

Сёрбалка. Ёсьць. (*Пабег*).

Пятрусь. Міхась Пятровіч будзе?

Зубаў. Абцаў.

Зьява II

Сёрбалка. Эй, абжоры, варушэцесь. Вас чакаюць на сході Галасы (з *сталоўкі*). Дачакаюцца, калі чакаюць.

Пасьпееш з козамі на торг.

Сход ня заяц, у лес не ўцячэ.

Янка. Пачакаюць, дай апошнюю порцыю даесьці.

Сёрбалка. А шмат там у цябе яшчэ апошніх?

Янка. Чатыры кашы.

Сёрбалка. Ого, добрая апошняя. Чакай-жа. Эй, Янка, кідай кашу жраць, пойдзем з дзеўкамі гуляць.

Янка. А дзе дзеўкі?

Язэп. Кажы тутачкі.

Сёрбалка. Тут!

Янка. Зараз канчаю. Яшчэ толькі тры засталося.

Сёрбалка. Хутчэй-жа, а то ўцякуць.

Янка. Іду (*выбірае з поўным ротам*). Дзе дзеўкі?

Сёрбалка (*паказвае на старога Язэпа*). Вунь.

Янка. Вось сволачы. Дарма толькі аднэй кашы ня скончыў.

Язэп. Чаму дарма, а хіба я дрэнная паненка? Не папудрана толькі. Але гэта нішто, вечарам усёроўна ня відаць.

Сьмех. Уваходзіць Юрка выпішы.

Зьява III

Юрка.

„Ты кажаш, дружа мой,
Што нам растацца грэба,
Што выпіта з табой
Любоў мая да дна“...

Сёрбалка. Відаць, што выпіта.

Пятрусь. Кінь бузіць!

Кнопка. Перастань гарлапаніць.

Мік'олка. Не да гэтага зараз.

Пятрусь. Што ты ня ведаеш, што сёньня сход наконт прарыву, ці што?

Юрка. Падумаеш, і пасьпяваць ужо нельга з-за прарыву. А можа ў мяне арганізм такі нэрвовы, што бяз сьпеваў ня можа жыць, (*Запявае*):

„Ты кажаш, дружа мой,
Што нам растацца грэба“...

Пятрусь. Ты камсамалец?!

Юрка.

„Што выпіта з табой
Любоў мая да дна“...

Камсамалец

Пятрусь. Кінь бузіць, а то заўтра на бюро пападзеш.

Юрка. Вось напалохаў, дык напалохаў. Хо хо-хо. Можа за сьпевы яшчэ з камсамолу выключыш, або правы ўхіл прыпішаш. Эх, ты, палітык сухі! (*пайшоў*).

Кнопка. Куды ты, зараз-жа сход.

Юрка. Сход, прарыў; прарыў, сход. Чацьверты год я толькі чую гэтыя словы. Хіба жыцьцё ў гэтых толькі словах. А прыгожае жыцьцё сацыялізму? Дзе жывы сацыялізм? Дай мне яго ў рукі! Я хачу сваімі вачамі ўбачыць яго. Я хачу вось гэтымі рукамі пакратаць яго!.. Дзе ён, пытаю я вас?!

Сёрбалка. Вунь на бярозе сядзіць.

Юрка. А-а-а, няма. Схавалі ў партфэль да другой пяцігодкі. Але дудкі. Я знайшоў яго... Знайшоў! Яно там, дзе навокал цвьятуць вяргіні... Яно там, дзе б'е фантанамі прыгожае жыцьцё... Яно там, дзе вечна грае музыка радасьці і пекнаты!..

Зубаў. Ты памыляешся, Юрка. Цябе абдурылі. Табе завязалі вочы. Прыгожае жыцьцё сацыялізму тут, а ня там. Тут, дзе грае музыка станкоў...

Юрка. Музыка станкоў... Ха-ха-ха.

Пятрусь. Ды кінь ты з ім цацкацца. Што ты ня бачыш, што ён контррэвалюшны разводзіць. Давай сюды білет!

Зубаў. Чакай ты з білетам сьпяшацца (*Юрка пайшоў*).

Кнопка. Зьвярніся, пачынаем сход!

Юрка. Агітуйце таго, хто яшчэ не з'агітаваны, а я ўжо двухгадовы стаж маю. Абрыдла (*пайшоў, засьпяваў*.)

„Ты кажаш, дружа мой,
Што нам растацца трэба“...

Зубаў. Пайшоў.

Пятрусь. Ну і чорт з ім. Хай ідзе. Туды яму дарога.

Зубаў. Вось у тым-та і справа, што дарога яму ня туды
Паўза. Здалёку чуваць яшчэ сьпеў Юркі. Усё стаяць у задуменьні. Уваходзіць

Міхась Пятровіч.

З ь я в а І V

Міх. Пятровіч. Эй вы, куры, што паснулі. А ты, Янка, што нявесел, што галовачку павесіў? О, і ў Анюты губы надуты. Што-ж гэта з вамі, рабяткі, ядры вашу курыцу. Пахавалі каго-небудзь ці наадварот?

Сёрбалка. Так, пахавалі.

Міх. Пятр. Каго?

Сёрбалка. Юрка п'яны са сходу пайшоў.

Міх. Пятр. Зарана хаваеце, рабяткі. Пры добрым доктары гэтую хваробу вылечыць можна.

Пятрусь. Ды мы не аб гэтым. Гэта буза. Вось наконт чорнай дошкі, няпрыемна.

Міх. Пятр. І гэта залечым. Ня трэба толькі галовы вешаць.

Пятрусь. Ды як тут ня вешаць, калі мы на чорнай дошцы. Мы—увесь завод—на чорнай дошцы. І аб гэтым ведае ўвесь горад, увесь сьвет...

Кнопка. Праславіліся, няма чаго казаць. (Паўза).

Міх. Пятр. Эх вы, бычкі-сасункі. Засумавалі значыцца, ядры вашу курыцу, а сумаваць, рабяткі, горш за ўсё. Гэта-ж часовая няўдача, а вы ўжо і раскісьлі, як тыя мокрыя вароны. Не па-камсамольску гэта, галовы вешаць перад цяжкасьцямі.

Памятую, пад Баранавічамі справа была. Кругом нас белыя—палякі. Сьціснулі, як у пастку. А ў нас ні людзей, ні зброі, ні ежы, адным словам—ні хрэна. Хлопцы некаторыя таксама галовы апусьцілі... А Леванід Андрэевіч і кажа: ня вешай галовы, рабяткі, наша возьме. Праз тры дні загонім белых, так іх растак, туды, дзе Макар цялят ня пасьвіў.

Сёрбалка. А хто такі Леванід Андрэевіч?

Міхась. Пятровіч. Камандзір наш. Во хлопец быў, на два вялікіх. Зараз дырэктарам заводу ў Харкаве. Ну, і што-ж вы думаеце? Не здаліся.

Сёрбалка. Не здаліся?

Міхась Пятровіч. Тры дні і тры ночы ня спалі. Два падземных ходы выкапалі... Нанасілі зброі, ежы... а на чацьверты—ляжым і чакаем, калі нас палякі прыдуць няжывымі ў палон забіраць. Дзень чакаем—ня ідуць.

Галасы. Ня ідуць.

Міхась Пятровіч. Другі чакаем—ня ідуць.

Сёрбалка. І на другі ня ідуць. Вось сволачы, даведаліся мусіць.

Міхась Пятровіч. Не. А на трэці... бачым, сунуцца, ядры іх курыцу... А мы і сьцягі белыя вывесілі—здаемся—мол, ядры вашу курыцу, бярэце.

Сёрбалка. Бярэце. Вось даў бы я ім

Янка. А ўжо-ж даў-бы, як заяц кабыле.

Міхась Пятровіч. Ну, яны бяз ніякіх ідуць. Вось вась зраўняюцца з нашымі акапамі... А мы затаіліся, як быццам і ня дышым. Абняў я свайго „Максімку“ і чакаю. А стрэль-нуць хочацца і колецца... а яны вась-вась на нашы галовы наступяць... І раптам... Агоны!!! Эх, як закашляў мой „Максімка“...—ядры тваю курыцу!.. Ях засыпалі мы па панох. Дык яны з перапалоху ў паніку, ажна пяткамі заблішчэлі! А мы за імі... У хвост ім, у грыву! Пяць дзён гналі. (Аж за самыя Баранавічы пратурылі. А ў Баранавічах... сонца... музыка... Будзённы на трыбуне... Во, як перамагалі. (Паўза)

Сёрбалка. Вось гэта па-мойму.

Міх. Пятр. А вы апусьцілі галовы, як тыя мокрыя вароны і каркаеце: прарыў, прарыў! Выкананьне нашага пляну пяцігодкі—дамавіна для ворага. А паміраць яму, ой як ня хочацца. Вось ён і хаваецца ва ўсялякую шчылінку нашага сацыялістычнага будаўніцтва. Перафарбуе сваю шкуру, каб больш няпрыкметным быць, і сядзіць сабе, чакае. Як толькі мы разьзявімся—ён—раз сваё джала туды, а мы ў крык: людзі добрыя, ратуйце, прарыў!

А што мы зрабілі канкрэтна дзеля таго, каб вырваць гэтае джала? Што мы зрабілі, каб прагулаў ня было? Чым мы замянілі рабочаму піўную?—голымі сьценамі клюбу. А што мы зрабілі, каб рабочы кінуў карты? Што мы зрабілі, каб рабочы ня еў сьмярдзючага мяса? Нічога. Так, мы гаварылі, крычэлі, пісалі рэзалюцыі, пужалі... Але голым крыкам ворага ня возьмеш. Гэта дробязі, таварышы. Але гэтыя дробязі робяць рэвалюцыю. Вось за гэтыя дробязі нам час і ўзяцца.

Галасы. Правільна!

Зубаў. Ну, таварышы, хто жадае слова?

Галасы. Ды што там гаварыць.

Працаваць трэба.

Зубаў. Няма жадаючых? Тады ты пачынай, Верабей.

Верабей. Ну калі няма, тады магу пачаць. Дык вось што, таварышы. У той час, калі польскі фашызм, міжнародны капіталізм, японскі імперыялізм задыхаюцца ў кіпцёх сусьветнага, крызісу...

Сёрбалка. Ой, паляцеў. Трымайце, а то яшчэ ў Жанэву без перасядкі заляціць.

Верабей. Мы, як зусім правільна сказаў папярэдні аратар, будзем на аснове марксысцка-ленінска-энгэльскавай дыялектыкі пралетарыяту, гэта значыць [матэрыялістычна-дыялектычнага "сьветапогляду матэрыялізму, магнітабуды пяціго-дак у два гады. А пагэтану я згодзен з папярэднім дакладчыкам.

Сёрбалка. Што-ж гэта ты так скура сёньня?

Зубаў. Для пачатку хопіць?

Янка. А я, таварышы, супроць ліквідацыі прарыву.

Галасы. Як гэта супроць?

Чаму супроць?

Янка. А таму. Чаму ў нас прарывы? таму што прагулы. А чаму прагулы?—таму што ў бараках п'янка і карты. А чаму п'янка і карты?—таму што ніякай культуры няма. Брудна, нудна. Вось і граюць, п'юць. Трэба-ж чым-небудзь час заняць. А пагэтану, каб ліквідаваць прарывы, трэба ліквідаваць сьпярга п'янку і карты, грязь у бараках, а то хоць на чаўне езьдзі. Ну і абеды, вядомая рэч, трэба палепшыць. Усе, здаецца.

Верабей. Вось гэта дык дыялектычна.

Галасы. Правільна, Янка.

Кнопка. Трэба-та, трэба, але, вось, як гэта зрабіць?

Янка. Рукамі, галавою. Шляхоўшмат, трэба толькі пашукаць іх.

Раптам, нібы шалены, убягае Сёрбалка.

Зьява V

Сёрбалка. Хлопцы, сюды!

Галасы. Што такое? Пажар?

Сёрбалка. Так, ёсьць, хутчэй!

Галасы. Што ёсьць?

Пажар?

Што гарыць?

Мама, пажар!

Сёрбалка. Мы гарым.

Галасы. Дзе?

Хто?

Калі?

Сёрбалка. Стойце, чэрці. Выхад ёсьць. Адказ атрымалі ад варашылаўцаў. (*Чытае*): „Дарагія таварышы—камунараўцы! Ваш выклік аб сацпаборніцтве прымаем з радасцю і даем вам урачыстае абяцаньне выканаць яго. Але, калі мы прымаем ваш выклік, то вы не адмоўцеся прыняць і наш дадатак“...

Янка. Ну-ну, што там за дадатак?

Сёрбалка. „Мы выклікаем вас арганізаваць пры вашым заводзе бытавую камуну, якая была-б кузьняй новага чалавека—калектывіста. Бо, каб пабудаваць чым хутчэй сацыялізм, патрэбен новы сацыялістычны побыт [бяз картаў, п'янкi, які-б зьяўляўся сапраўдным дапаможнікам нашага будаўніцтва, а ня тормазам яго.

Чакаем адказу. Пры гэтым прыкладаем узорны статут нашай камуны. З кампрывітаньнем—бытавая камуна заводу імя Варашылава“.

Янка. Вось дык штука.

Сёрбалка. Ну як? Што адкажам?

Галасы. Прыняць, прыняць!..

Сёрбалка. Значыць прымаем?

Галасы. Прымаем!

Сёрбалка. Першы запісваюся.

Верабей. Другі.

Кнопка. Трэцяя.

Пятрусь. Чацьверты.

Янка. Ну, калі дзяўчат прымаюць, дык і мяне запішы.

Зубаў. Чакайце, хлопцы, так нельга самацёкам. Трэба плянава.
Сьпярша арганізацыйную тройку абраць.

Галасы. Правільна.

Сёрбалка (*раптоўна*). Хлопцы!

Галасы. Што такое?

Сёрбалка. Усё прапала.

Янка. Чаму?

Сёрбалка. Памяшканьня-ж у нас няма.

Кнопка. І сапраўды.

Янка. Што-ж рабіць?

Сёрбалка. Сып у заўком, хлопцы.

Зьява VI

Хлопцы бягуць, падскокваючы ад радасьці. Сустракаюць Бягуна. Хапаюць яго і падкідаюць на ўра. Шапка ляціць у адзін бок, партфэль у другі.

Галасы. Вось ён!

Хлопцы, сюды. Качай яго!

Бягун. Вы што, звар'яцелі?

Сёрбалка. Правільна, тав. Бягун, звар'яцелі.

Бягун адб'ягае.

Сёрбалка. Стой, яшчэ ня ўсё.

Бягун. Вы мне і так ужо чуць усе пячонкі не адбілі.

Сёрбалка. Ды не, мастацкай часткі больш ня будзе. Пераходзім да справы.

Хлопцы адзін перад другім гавораць Бягуну.

Кнопка. Тав. Бягун.

Сёрбалка. А, тав. Бягун.

Пятгусь. Зьмітр Пятровіч.

Зубаў. Ты разумееш, тав. Бягун.

Бягун. Нічога не разумею.

Сёрбалка. Мы камуну бытавую арганізавалі на заводзе.

Кнопка. Ужо 15 чалавек ёсьць.

Зубаў. Ды чакай, ты, трэба арганізавана.

Сёрбалка. Калі не чакаецца.

Зубаў. Зараз нам патрэбна да зарэзу памяшканьне.

Бягун. Памяшканьняў зараз у заўкоме няма.

Сёрбалка. Як няма?

Бягун. Ну так, вельмі проста, няма—ды ўсё. Вось у будучым годзе скончым пабудову дому, тады падасьце заяву.

Сёрбалка. Але-ж нам патрэбна зараз памяшканьне.

Бягун. Мала што каму патрэбна зараз.

Янка. Ды што-ж нам распусьціць камуну?

Бягун. Не, распускаць камуну ня трэба. Гэта будзе правы ўхл.

Сёрбалка. Вось табе і арганізавалі.

ЗАСЛОНА

МАЛЮНАК ПЯТЫ

Рахункевіч і Мікіта Адамавіч.

Зьява I

Рахункевіч. Ну, як справа?

Мік. Адамавіч. Ключула.

Рахункевіч. Мяса сьмярдзючае вышла?

Мік. Адамавіч. Вышла, але...

Рахункевіч. Што але?

Мік. Адамавіч. Не хацеў.

Рахункевіч. Не хацеў, ну, і як?

Мік. Адамавіч. Я яго прасіць. Я яго маліць. Так і так—кажу,—дапамажы старому прыяцелю, усёроўна ім капут будзе.

Рахункевіч. Маладзец, а ён што?

Мік. Адамавіч. Хутчэй, кажа, вам капут будзе, чым ім.

Рахункевіч. Вось погань.

Мік. Адамавіч. Ды мне, кажа, і з імі нядрэнна жывецца, і наогул мая хата з краю.

Рахункевіч. Значыць усё прапала?

Мік. Адамавіч. Супакойцеся, Язэп Адольфавіч, я таксама думаю, што ўсё прапала, але потым...

Рахункевіч. Што потым? Ды кажы ты хучэй.

Мік. Адамавіч. Згадзіўся, праўда, за невялічкую плату.

Рахункевіч. Згадзіўся. Ну і колькі ўзяў.

Мік. Адамавіч. Глупства. Пяцьсот рублікаў. Па знаёмству.

Рахункевіч. Добрае знаёмства.

Мік. Адамавіч. Ну, ідзі сам—рабі дарма.

Рахункевіч. Ды я нічога, я паміж іншым...

Мік. Адамавіч. Сам эканомлю. Не для каго стараюся, а для сябе.

Рахункевіч. Добра, добра, Мікіта Адамавіч. Як ты думаеш, надоўга гэта каша заварылася?

Мік. Адамавіч. Я думаю, аж покуль нашы не падыдуць.

Рахункевіч. Аж покуль нашы...

Мік. Адамавіч. Трэба карыстацца момантам, бо як выканаюць пяцігодку, тады ўжо будзе позна, а зараз покуль яшчэ ўсіх нас не зьліквідавалі, мы тое-сёе зробім.

Рахункевіч. Правільна, тое-сёе зробім. Значыць хутка інду-стрыялізацыі, калектывізацыі, каапэрацыі—бывай. Хі-хі-хі Капут.

Мік. Адамавіч. Эх, Язэп Адольфавіч, каб я знаў, калі будзе той дзень... я-б цэлы тыдзень ня спаў, ня еў... і толькі-б глядзеў туды, у той бок... адкуль прыдуць яны... адкуль засьвеціць наша сонца... Адкуль прыляціць ізноў той самы арол... Арол, арол!. Ты зьвернеш мне—мой садзік, маю гаспадарку, мае кароўкі... Ты адным узмах выключеш вочы таму, хто пасьмее падняць руку на мой садзік.

Рахункевіч. Так. Але супакойвацца на гэтым нельга. Наперадзе яшчэ вялікая барацьба і вытрымка. Трэба памятаваць, што кожны завод у той дзень будзе крэпасцю. Вось гэтую крэпасць нам трэба паціханьку падмываць з усіх бакоў, бо чым хутчэй мы яе падмыем, тым хутчэй будзе той дзень, калі яна рухне...

Мік. Адамавіч. Рухне... Правільна. Патрэбна толькі іх бальшавіцкая барацьба. А тут яшчэ камуна гэта арганізавалася.

Рахункевіч. Якая камуна?

Мік. Адамавіч. Бытавая, камсамольская.

Рахункевіч. А, ведаю.

Мік. Адамавіч. Усюды нос свой ткне. Шэфства над сталоўкаю ўзяла. Проста ня людзі, а агонь.

Рахункевіч. Нічога. Мы хутка аганёк іх пагасім.

Мік. Адамавіч. Ня так хутка яго пагасіць. Заўком памяшканьнем іх гасіў і то не пагасіў. У бараку жыць пачалі.

Рахункевіч. Пагасім, калі трэба будзе. (Ціха). Там-жа мая Любка.

Мік. Адамавіч. Любка? Дык значыць Зубаў ваш зяць?
Рахункевіч. Так, зяць. Толькі аб гэтым ніхто ня ведае і нават я. Чуеш?

Мік. Адамавіч. І нават я. Чую.

ЗАСЛОНА

МАЛЮНАК ШОСТЫ

Памяшканьне камуны. Цесны, брудны інтэрнат. Камунары прыбіраюць, перастаўляюць ложка, сталы і г. д.

Зьява I

Сёрбалка. Эх, хлопцы, як весела жыць і будаваць сваімі ўласнымі рукамі жывы сацыялізм... Ты разумееш, Марыська, мы з табой [вось гэтымі кірпатымі, мурзатымі пальцамі будзем жывы сацыялізм, жывую камуну... Камуну сонца... Камуну працы... Камуну радасьці і барацьбы. Эх, і жыцьцё якое смачнае будзе, ну проста на два вялікіх пальцы з прысыпкаю.

Янка (убягае). Дзе смачнае, што смачнае. Катлеты сёньня смачныя будуць?

Сёрбалка. Ерунда, Яначка, катлеты. Жыцьцё, браток, смачней за твае катлеты, смачней нават за біткі ў сьмятане, ды дзе там біткі... Смачней за ўсё! (Хапае Янку і кружыць).

Янка. Ой, халера, пусьці, задушыш! Ты што, звар'яцеў, ці ап'янеў.

Сёрбалка. Правільна, Яначка, ап'янеў, а ад чаго ап'янеў? Ад цябе. Ад Марысі... Ад камуны... ад вас усіх, чарцей лахматых... Ты толькі падумай, Яначка. Мы ўсе будзем працаваць адзінай сям'ёй... дапамагаць адзін аднаму. Вучыцца... Жыць у сьветлых пакоях—культурна, прыгожа... Гуляць... Весяліцца...

Янка. Не кажы гоп, не пераскочыўшы.

Сёрбалка. Пераскочым, дальбог пераскочым. Раз узяліся, значыць пераскочым.

Янка. Пераскочыш, калі памяшканьня не дадуць.

Сёрбалка. Душа з іх вон, кішкі на тэлефон—дадуць. У нас будзе вучэбная заля, спартыўная, дзіцячая...

Янка. Ну, калі да дзіцячай дайшло, дык я ўцякаю. Чуеш, Любка.

Любка. Што?

Янка. Алесь ужо ў камуне дзіцячую залю думае арганізоўваць.

Сёрбалка. І арганізуем, калі трэба будзе.

Любка. Правільна, Алесь, арганізуем.

Сёрбалка. Ага, зьёў.

Уваходзяць Юрка, Гаўрыла, Банадысь і інш. сябры.

Зьява II

Банадысь. Што гэта ў вас за вясельле такое?

Янка. Камуну прыбіраем.

Гаўрыла. Ах, камуну. Каму на, а каму ні хрэна; каму дуля, каму дзьве. Хе-хе-хел..

Юрка. Пойдзем, Антоська.

Бурак. Куды?

Юрка. Туды, дзе былі тады..

Гаўрыла. Рыбу лавіць. Заўтра-ж выходны.

Бурак. Я не пайду больш.

Гаўрыла. Што, камуна забараніла?

Пятрусь. Ну, а хаця-б і так.

Гаўрыла. Ха-ха-ха.

Юрка. Ну, хопіць дурня валяць, пойдзем.

Бурак. Раз сказаў, што не пайду, значыць не пайду.

Гаўрыла. Чакай, чакай. А яна чаго тут? Таксама ў камуне?

Марыся. Таксама.

Гаўрыла. Дык гэта ў вас такая камуна?

Пятрусь. Такая.

Гаўрыла. Ну тады я таксама ня супроць у такой камуне пбываць. Па якім вы гадзінам прымаеце ў камуну, дазвольце вас запытаць, тав. камунарка. Хі-хі-хі.

Марыся. !?

Гаўрыла (*падыходзіць да Марысі*). Вы што, мабыць, турбуецесья наконт авансіку? Дык, калі ласка, толькі што палучку атрымаў.

Марыся плюе Гаўрылу ў твар.

Галасы. Маладзец, Марыся. Так яму і трэба.

Гаўрыла. Ах, ты шлюха! Ты што думаеш, адзін раз табе дараваў, дык і зараз пройдзе? (*Кідаецца да Марысі з кулакамі. Камунары ня пускаюць яю. На крык убягаюць бабы*).

Янка. Ну, ну, цішэй на павароце.

Сёрбалка. Знаеш што, браток, хочаш слухаць—стой, а хочаш хуліганіць—завадзі матор і ляці адгэтуль.

Гаўрыла. А ты што—коцікам наняўся да яе.

Сёрбалка. Коцікам.

Гаўрыла. Відаць.

Бурак. Ну, выходзьце, выходзьце.

Гаўрыла. Гэта што. І ты супроць мяне?

Бурак. Ня супроць цябе, а супроць хуліганства.

Гаўрыла. Ну, пачакай-жа! (*Пайшоў*).

Галасы баб. Бачыла?

— Бачыла.

— Чула?

— Чула.

— Што такое?

— За Марысю камунары пабіліся.

— За якую Марысю?

— Ну, за гэтую самую распусьніцу, што на завод нядаўна прынялі.

— А хіба яна ў камуне?

— Але.

— Дык як-жа яны яе прынялі?

— Туды-ж толькі такіх і прымаюць. На тое-ж і камуна. Хе-хе-хе.

— Ай-яй-яй!

— Вось да чаго народ дашоў. Распуства пры ўсіх людзях заводзяць і не саромеюцца нават.

— Божачка ты мой, міленькі. Няўжо ты ня чуеш?

Сёрбалка (*раптоўна ззаду*). Чую!

Баба. Цьфу ты нячысьцік пракляты.

Сёрбалка. Ха-ха-ха. Божаньку перапалохаў.

Баба. Чакай, чакай,—насьмяешся на сваю галаву. (*Пайшлі*).

Зьява IV

Марыся. А ўсё з-за мяне...

Сёрбалка. Кінь ты, Марыська, з-за гэтага глупства галаву вешаць.

Марыся. Яны падрываюць аўтарытэт камуны. Яны абліваюць яе памыямі.

Сёрбалка. Нічога, абліжучь некалі.

Марыся. А ўсё я...

Сёрбалка. Ну, вось ужо і заякала. Раскісла. Ды хіба мы прышлі сюды, каб галовы вешаць. Баяцца хуліганаў розных, шаптух... Наадварот, мы прышлі сюды, каб, засукаўшы рукавы, біцца з імі, зьмесьці іх з нашага шляху, каб нідзе і пылінкі не засталася, а ты адразу ўжо і спалохалася. (Паўза). А крыўдзіць мы цябе, Марыська, нікому не дазволім.

Марыся. Не дазволіце?..

Сёрбалка. Вядома, што не дазволім.

Кнопка. Марыська, ідзі, дапамажы мне.

Марыся. Іду. (Пабегла).

Кнопка. Вось тут будуць дзяўчаты, покуль што, а тут хлопцы

Галасы. Правільна.

Янка (жартаўліва). Што яшчэ за капіталістычныя адрывкі. Тут дзяўчаты, а тут хлопцы. У камуне не павінна быць ніякага падзелу. Усе разам і ніякіх падзелаў.

Кнопка. Ого, куды заехаў.

Янка. Чаго там—„ого“—раз камуна, дык камуна. Ад кожнага па здольнасьці і кожнаму па патрэбе. Твае маё і маё—маё.

Сёрбалка. Прымеце мяне, дзяўчаткі, у ваш пакой.

Кнопка. Цябе можна.

Сёрбалка. О не, я так адразу баюся.

Кнопка. Баішся, не баішся, а цяпер ужо не адпусьцім.

Цягнуць Сёрбалку да сябе ў пакой, апошні вырываецца.

Сёрбалка. Ай, прапаў!

Галасы. Ага! Спужаўся!

Уваходзіць з рэчамі Пятрусь і Верабей.

Зьява IV

Верабей. Вось і мы.

Сёрбалка. Хлопцы, Верабей прыляцеў (*вітаюцца*). Колькі год, колькі зм.

Любка. Прыляцеў то прыляцеў, а вось куды мы яго памесьцім вераб'я гэтага.

Пятрусь. А хіба заўком другога памяшканьня не адпусьціў яшчэ?

Любка. Не.

Верабей. Дык што-ж нам рабіць? Ляцець назад.

Сёрбалка. Ух, ты які хуткі, ужо і назад.

Кнопка. Пачакайце. Сьцёпка пайшоў. Сёньня павінны канчаткова вырашыць.

Верабей. А што мы будзем рабіць, калі не дадуць памяшканьня.

Сёрбалка. Душа з іх вон, дадуць. (*Уваходзіць Зубаў*).

Зьява VI

Сёрбалка. Ну, як?

Кнопка. Выйшла?

Зубаў. Выйшла, ды ня зусім.

Верабей. Як ня зусім?

Зубаў. Заўком канчаткова адмовіў.

Пятрусь. Адмовіў?

Сёрбалка. Вось гідра апартуністычная.

Канец другой дзеі.

(*Канец будзе*)

Вызваленне сіл

(Раман)

X¹⁾

Праз апушчання шторы гатэлю „Парыж“ у вакно пакою, які займаў японскі вучоны Фуказавя Токудзо, палахліва глядзелі ўслед аўто з дэлегацыяй тры чалавекі.

Крыху адсунуўшы шторы, ледзь ня душачыся ад сьмеху выглядаў сын фрау Амаліі Фрыц. За ім, узяняўшыся на цыпачкі, стаяў дужы матрос. А вакол іх бегаў, стараючыся зазірнуць у шчыліну, нязвычайна перапалоханы і ўстрыможаны хударлявы чалавек. Японскія акулёры зьехалі яму на кончык носу, гальштук зьбіўся на бок.

— Паехалі!—гучна абвясціў матрос.

— Паехалі! Ох-ха-ха-ха!— пакаціўся з рогату на канапу Фрыц і крыкнуў праз сьмех:— панове, вылязай! Небясьпекі няма!

Адразу-ж з-за парт'ер, з кожнага кутка экзатычна ўпрыгожанага пакою павысыпалі шумлівыя буршы, з рогатам пасядалі на нізенькіх пуфах, канапах, дыванох.

— Ох-хо-хо..! каб яго, гэтага Фрыца!

— Ой, не магу, панове!—рагатаў сухаваты, высокі, Леапольд і паказваў пальцам на хударлявага чалавечка, падобнага да японца.

— Ой, зірнеце на гэтага гэніяльнага вынаходцу!

І яшчэ мацнейшы рогат разьлэгся па пакоі.

— Ну, што? Не казаў я табе, Ганс? Не казаў я вам, панове, што наладжу ў Бэрліне, добрыя забаўкі? Га?

— Гох нашай карпарацыі! Гох Фрыцу!—крыкнуў вуграваты тонкі студэнт, і ўсе, падкінуўшы ўгару шапачкі, крыкнулі з рогатам.

— Гох! Гох! Гох!

1) Пач. гл. у „Маладняку“ № 7.

Чырвонарукі матрос раздушыў пад сабою крэсла і, захоплена махаючы кавалкам квяцістае тканіны, крычаў:

— Hoch!! Vive!... Ур-р-а!

Нават перапалоханы чалавечак хіхікаў дробненькім, як гаро-хам сыпаў, старэчым сьмехам. Потым ён зрабіўся сур'ёзным і, заклікаючы да спакою, закрычаў:

— Панове! Студэнты! Студэ-эньцікі!

Ніхто яго ня слухаў і чалавечак дарэмна чапляўся то за высокага Леапольда, то за тоўстага Фрыца, паўтараючы:

— Панове, зразумейце—я больш не магу! Ну, пажартавалі і досыць. Спынім гэту дурную камэдыю!

Рогат рабіўся ўсё гучнейшым.

За паўтары тыдні да гэтага з чыннага доміку фрау Амаліі з вясёлаю гамонкаю выйшла група маладых буршаў на чале з тоўстым чырвонашчокім Фрыцам. Ён і яго таварышы толькі ўчора прыехалі з Гайдэльбэрскага унівэрсытэту і яны меліся слаўна прабавіць свае вакацыі ў шумлівым Бэрліне, далёка ад унівэрсытэцкага гарадку Гайдэльбэргу.

— Што, Ганс, не казаў я табе, што ў мамахэн мы звойдзем патрэбны прытулак для нямецкага бурша?—крыкнуў, абыймаючы таварыша, тоўсты Фрыц.

— Так,—пахмура сказаў сухаваты высокі Леапольд,—але-ж ты абяцаў нам нязвычайныя забаўкі... Дзе яны? Можна паду-маць, што ўсе вакацыі ты пратрымаеш нас каля падолу фрау Амаліі.

— Не,—вясёла адказаў Фрыц.—Я абяцаў сваёй карпарацыі знайсці ў Бэрліне добрыя забаўкі і я выканаю абяцаньне... Але трэба пашукаць.

— Трэба,—перадражніў Ганс,—а куды мы зараз?

— Зараз?—перапытаў Фрыц. І раптам, лягнуўшы сябе па ілбу, ускрыкнуў:—Зараз мы пойдзем у піўніцу старога Фічэ. Я там ведаю аднаго цікавага чалавека. Клянуся барадою рэктара, мы абляпаем цудоўную справу!

Ён пацягнуў таварышоў па шырокай вуліцы. Студэнты ішлі, гучна рагочучы. Стрэчныя стараніліся, даючы ім дарогу. Нейкі паважны стары паглядзеў ім усьлед і, паківаўшы здаволена галавою, праказаў:

— Буршы!... вясёлы народ... моладзь.

І, яшчэ раз кіўнуўшы сіваю галавою, пакрочыў далей.

У піўніцы старога Фічэ сухаваты, з рэдзенькаю мангольскаю бародкаю, генэрал Белакапыцін перакуліў чарку шнапсу і, гучна крахтануўшы, расчулена сказаў суседу:

— І вось, даражэнькі мой, пройдзеш так вось горда па фронце... Шэрагі стаяць, не паварушацца... Парад. Роўна стаяць падлюгі... Пройдзеш, скажаш: Слаўныя арлы, малайцы лейб-гвардзейскага палка яго вялікасьці...“

Старэнькі генэрал ня скончыў і апусьціў на заліты столік галаву з рэдзенькімі валасамі.

Дужы матрос бяз шапкі ў падранай куртцы бяздумна глядзеў на Белакапыціна і, не разумеючы мяшанае з нямецкаю расійскае мовы, парываўся сам расказаць:

— Мой п-параход адыходзіў увечары... І павяла-ж мяне нячыстая ў тую піўніцу... А цяпер-вось... Гэй там! Шнапсу!

Крывы гаспадар жвава падбег і, змахнуўшы крошкі, паставіў новую бутэльку:

— Бог цябе не забудзе, матросікі!...—сьлязьліва сказаў генэрал, прымаючы чарговую чарку.—Дык вось, як гэта я казаў?

У піўніцы прыбаўлялася народу. Грузны, абадраны дзяцюк міргнуў нешта гаспадару і сеў за вольны столік, цяжка азіраючыся вакол.

— Шнапсу!

— За тваё здароўе...

У піўніцы ўзьнімаўся яшчэ большы гармідар. Крывы гаспадар усё шпарчэй завіхаўся каля брудных столікаў і, лісьліва кланяючыся наведвальнікам, адчыняў новыя і новыя бутэлькі.

П'яны матрос ужо абнімаў кашчавага генэрала і, плачучы расказваў:

— Я выйшаў толькі на гадзіну... „Гамбург“ адыходзіў аб адзінацатай увечары... Мы слаўна прабавілі час у гэтай тавэрне... Але прагнуўся я ў цягніку на Бэрлін... „Гамбург“ паплыў без мяне... Чаго, пытаюся я, чорт пагнаў мяне ў Бэрлін?..

Матрос крычаў на вуха генэралу, але той толькі нешта расчулена мармытаў і лез палавацца.

— Я сышоў на вакзале з пяцьцю маркамі.. Мне не папасыці ўжо на „Гамбург“... Шнапсу!—крыкнуў матрос, грукаючы кулаком.

Дзьверы шырока расчыніліся, у піўніцу ўваліліся на чале з тоўстым Фрыцам буршы. Яны з рогатам, з гвалтам ссунулі адзін да аднаго чатыры столікі і заказалі піва.

Тоўсты Фрыц узяняў руку, заклікаючы да парадку, і пачаў:

— Панове! Я маю надзвычайны плян! Толькі ў галаве члена нашае карпарацыі мог узьнікнуць такі грандыёзны плян. Увага, панове!

Фрыц палез ў кішэню і выцягнуў адтуль дробна сьпісанья пакамечанья паперкі.

— Як я вам ужо казаў,—урачыста пачаў ён,—у маёй мамахэн кватэруе савецкі інжынэр Богуш. З ім таварышкуе вядомы вам Оскар Штальман. Але ня ў гэтым рэч. Справа ў тым, што яны абудвы апошнім часам звар'яцелі!..

Буршы голасна зарагаталі, а высокі Леапольд запытаў:

— А гэтыя паперкі што азначаюць?

— Глядзеце, панове!—закрычаў Ганс.—Нейкія формулы! Матэматыка, ратуйце!—нібыта спалохаўся ён.

— Увага, панове!—крычаў Фрыц.—Увага! Цяпер самае цікавае Справа ў тым, што гэтыя вось паперы і ёсьць прычына вар'яцтва нашага кватэранта і гэр Штальмана. Я ня ведаю, адкуль яны гэта ўзялі, але ад іх яны згубілі ўвесь свой спакой. Яны насіліся з імі, як шалёныя. Ну, я, каб на спакоі дасьледваць гэта, скраў паперкі і..

— І што?—зацікаўлена запытаў вуграваты бледны бурш.

— Нічога!—спакойна адказаў Фрыц.—Яквыявілася, гэта—цэлая дысэртацыя пра атамную энэргію, пра якую цяпер гэтак многа, трубяць. Апрача таго, тут ні пачатку няма, ні канца!..

— Ды нам зусім няцікавы гэтыя формулы!—раззлаваўся кашчавы Леапольд.—Гавары, што ты надумаў!

Фрыц з таемным выглядам сьцішыў таварышоў і сказаў:

— Справа ў тым, панове, што тут трактуецца пра нейкі дурны атамны апарат, нязвычайнае сілы!..

— Ого!—хорам ускрыкнулі буршы.

— Ня турбуйцеся, панове!—ізноў узяняў руку Фрыц.—З гэтых лісткаў усё роўна нічога нельга зразумець. І наогул атамны—глупства! Але гэты таемны апарат, пра які пішацца тут, наштурх-

нуў мяне на цікавыя думкі. Панове!—урачыста сказаў ён.—У мяне да паслуг нашае карпарацыі ёсьць грандыёзны плян. Вы памрыце са здзіўленьня, выслухайшы яго.

Буршы шчыльней згруппаваліся вакол Фрыца і пачалі слухаць. Дружны рогат выбухаў між імі. Яны ўзбуджана размахвалі рукамі і то крычалі на ўсю піўніцу, прыцягваючы агульную ўвагу, то таемна шапталіся паміж сабою.

Нарэшце Фрыц скончыў. Буршы, душачыся ад сьмеху, чынна паселі на свае месцы, а Фрыц загадаў новую порцыю шнапсу і піва і вылез з-за століка. Ён пайшоў да п'янага генэрала.

— Гэр Белакапыцін!—далікатна схіліўся ён над ім.—Можна вас запрасіць у нашу кампанію?

Відаць, генэрал ведаў раней Фрыца, бо адразу пазнаў яго і зараз-жа ўстаў, але, зірнуўшы, на матроса, сеў ізноў.

— Я н-не магу пакінуць м-майго таварыша! Знаёмцеся,— п'яна сказаў генэрал.—М-матрос баявога гамбургскага крэйсару Джон... Джон... я забыўся ягонае прозьвішча. Увогуле ён п'яны трапіў у Бэрлін і прапіўся ў дым...

Генэрал уздыхнуў, аддыхваючыся ад гэтае колькасьці праказаных слоў.

Фрыц зірнуў на таварышоў, але буршы ўжо крычалі з-за столікаў, рагочучы і махаючы рукамі:

— Вядзі іх! Вядзі абодвых!

— Ого! Тыпы якія!..

— Гэты стары нагадвае мне кітайскага хунхуза!

— Але, у ім нешта ёсьць...

— А гэты матрос! Ганс, бачыш?

— Ха-ха-ха! Дзе яго параход?

— Не! Гэты стары—сапраўдны кітаец.

— Гэта расійскі былы генэрал Галяктыён Белакапыцін!—адрэкамэндаваў генэрала Фрыц.—Мой нядаўны знаёмы.

— В-вітаю в-вас, нямецкае студэнцтва... моладзь... Гайдэль-дэль-бэрг... карпарацыі... дуэлі...—мармытаў генэрал, соваючы рукі і слязьліва ўсьміхаючыся.—Моладзь... Н-надзеі буд-дучага...

Буршы пасадзілі паміж сабою генэрала і каля яго—матроса.

— За ваша здароўе, Галяктыён!—узьяў чарку Фрыц.

— Дзякую, дарагія студэнцікі!—расчулена мармытаў Белакапыцін.—П'ю за прагрэс, за слаўных студэнтаў!

Gaudeamus igitur,
Juvenes dum sumus.
Post jucundam juventutem...

п'яна зацягнуў ён, але спыніўся і змоўк, ківаючы галавою.

Матрос, седзячы каля яго, сурова перакульваў чарку за чаркаю і ўвесь час махаў з адчаем рукою.

— Ну і няхай... хай сабе...—мармытаў ён.

— Шаноўны гэр Белакапыцін! — зьвярнуўся да генэрала Фрыц.—Мы даведаліся, што ў вас цяпер некаторыя цяжкія матар'яльныя абставіны...

— Так...—кіўнуў галавою Белакапыцін.—Бальшавікі ў мяне забралі ўсё. Вось...—ён паказаў урачыста на матроса, —сей матрос з ангельскім імем сёння падтрымліваў мяне!

— Джон пайшоў ня ў той рэйс,—пахмура сказаў матрос і перакуліў яшчэ чарку.

— Дык вось, гэр Белакапыцін, — не сунімаўся! Фрыц.—Наша карпарацыя Гайдэльбэрскага унівэрсытэту...

— Гайдэльбэрг... Гайдэльбэрг...—патэтычна пачаў генэрал.—Горад навукі, горад храмаў навукі...

— Наша карпарацыя вырашыла дапамагчы вам, генэрал, у вашым цяжкім становішчы некатораю грашоваю сумаю...

— Бог вас аддзякуе, панове!

Відаць, яму, п'янаму, не здалося гэта асабліва дзіўным.

— Карпарацыя бярэ на сябе абавязак выплаціць вам, генэрал, суму, якое хопіць, каб пражыць бяз клопатаў цэлы месяц.

Генэрал здзіўлена разявіў рот.

— Апрача таго,—гаварыў далей Фрыц і ўсё буршы сьцьвярджалі яго словы:—карпарацыя на працягу месяца аплачвае вам чалавека для дробных паслуг...

Фрыц павярнуўся да матроса і сказаў:

— Прабачце, я ня ведаю вашага прозьвішча, вы можа згодзіцеся паступіць на службу да генэрала Белакапыціна? Запэўніваю, што аплатаю будзеце здаволены.

Матрос абьякава кіўнуў галавою.

— Вось Вам, гэр Белакапыцін ваш слуга, ваш... ваш...

— Ад'ютант!—прахрыпеў генэрал.

Ад усяго таго, што здарылася, яго хмель пачаў праходзіць і ён яшчэ больш здзіўлена запытаў:

— Вы гэта сур'ёзна? Завошта?

Буршы, як сур'ёзнай кіўнулі галовамі, а Фрыц, мякка паціснуўшы Белакапыціну руку, сказаў:

— Мы робім гэта, шануючы ў вашай асобе, генэрал, расійскую культуру, затаптаную барбарамі-бальшавікамі...

— Так, так...—ізноў расчуліўся генэрал.

— Але, вы—сказаў Фрыц,—вы за гэта павінны нам зрабіць невялічкую паслугу.

Фрыц нізка нахіліўся да генэрала Белакапыціна і пачаў нешта ціха тлумачыць яму. Генэрал уважліва слухаў, усё больш здзіўляўся, рухам галавы адмаўляўся, але Фрыц настойліва шаптаў:

— Гэта-ж не надоўга, генэрал! Паверце, вы нам зробіце вялікую ласку.

Генэрал задумаўся, паварушыў рэдкімі вусамі і працягнуў руку:

— Groшы зараз!

Буршы вясёла зашумелі. Фрыц даў грошы, схаваў расьпіску і сказаў генэралу.

— А цяпер, гэр Белакапыцін, дазвольце разьвітацца. Вы перасяляецеся ў гатэль „Парыж“. Так? І будзьце ласкавы заўтра прыйсьці аб адзінаццатай гадзіне да краўца Мюльера на Ляйпцыгерштрасэ.

Буршы дырамонна разьвіталіся з генэралам і з рогатам выйшлі.

Назаўтра гэр Мюльер, кравец на Ляйпцыгерштрасэ, быў зьбянтэжаны нязвычайным заказам.

Аб адзінаццатай гадзіне ў яго майстэрню ўвайшлі два дзіўных чалавекі. Адзін з іх быў сухаваты, зморшчаны стары з простым павайскаваму станам, другі—высокі, дужы дзяцюк у вопратцы, якая крыху нагадвала матроскую форму. За імі ўвайшоў яго даўны заказчык Фрыц і, прывітаўшыся, сказаў:

— Гэр Мюльер, гэтым паном патрэбна, як хутчэй справіць японскія гарнітуры. Асабліва вось гэтаму шаноўнаму старому. Вы ня ведаеце, хто гэта? Гэта славуты японскі вучоны, прафэсар...

Фрыц вымавіў нейкае дзіўнае прозьвішча, якога так і не запомніў гэр Мюльер.

Японскі прафэсар непакойна кашлянуў, а гэр Мюльер зьбянтэжана агледзеў усіх іх і замяшана сказаў:

— Але-ж паслухайце... Гэта мне ў навіну. Я ніколі ня шуў японскіх гарнітураў.

— А цяпер пашыце!—безапэляцыйна сказаў Фрыц і пераканаўчым тонам дадаў:—прафэсар вам добра заплодіць. Мы вам увогуле пакажам, як шыць.

Гэр Мюльер яшчэ раз здзіўлена агледзеў іх і пачаў праглядаць камплект часопісаў мод.

Японскі прафэсар сарамліва пераступаў з нагі на нагу. Рэдкія валасы на ягонай барадзе глядзелі ўва ўсе бакі. Раскосыя вочы з чырвонымі павекамі і мяшкамі пад імі былі мутныя.

За ім, пачціва выцягнуўшыся, стаяў слуга, хаваючы ў шматкі падзёртае вопраткі вялізныя чырвоныя рукі. Вочы яго зьбянтэжана міргалі і блукалі па пакоі. Але па выглядзе было відаць, што слуга не японец.

На дзвяхрох майстэрні гэр Мюльера было вывешана:

*„Краўца няма ўдвара
Просяць зайсьці заўтра“*

Калі-б хто ўвайшоў у пакой, дык убачыў-бы там сярод раскіданных шаўковых ярка-расквечаных тканін зусім голуя постаць японскага прафэсара. На мэтр ад яго, пачціва выцягнуўшыся, нярухома стаяў слуга яшчэ ў тэй самай падзёртай вопратцы, а каля прафэсара завіхаўся зусім зьбянтэжаны няшчасны кравец гэр Мюльер.

— Прафэсар,—з павагаю гаварыў з крэсла Фрыц,—здаецца, ў вас, у Японіі, споднікаў ня носяць. На голае цела, як даведаўся гэр Мюльер, на сьцёгны накручваецца белае, тонкае „юмодзі“, нешта накшталт нашага рушніка, потым—халацік з тонкае шаўковае сьветлае тканіны, так званы „дзібан“. На „дзібан“, калі халодна, апранаюць яшчэ халацік з шэрсьці—„сітачы“, але цяпер лета і таму хопіць „кіmano“. Гэр Мюльер, паклапацёся, каб кіmano было як мага з ярчэйшага, квяцістага шоўку. Годнасьць прафэсара не дазваляе яму хадзіць у простым кіmano.

Японскі прафэсар пешта незадоленна прабурчэў, на чужой мове. Выразна пачулася:

— ... в-вашу маць...

Слуга-матрос вясе́ла ўсьміхнуўся, пачуўшы знаёмыя словы, якія ён часта чуў у часе плаваньняў па чужых партох, а Фрыц устрывожана падняўся і сказаў краўцу:

— Прафэсар думае, што ў эўропейскіх умовах ня зусім ёмка хадзіць бяз споднікаў. Прыдзецца вам, гэр Мюльлер, дастаць трусікі.

Прафэсар уважліва разглядаў сябе голага ў высокае люстра. Высхлае, кашчавое цела яго было нейкага нявыразнага жоўтага колеру. Гострыя рабрыны выпіналіся пад скураю. У цёмных зморшчках жылот канчаўся тонкімі, як запалкі, нагамі, якія густа парасьлі рыжымі валасамі.

— Мер-рзосьць, — прабурчэў „прафэсар“.

І, агледзеўшы ў люстра заднія часткі, дадаў:

— Без-зобразіе!

Відаць, прафэсар быў крыху незадолены сваім выглядам, але Фрыц, не зразумеўшы па-японску, падагнаў краўца:

— Хутчэй-жа, гэр Мюльлер, трусікі! Прафэсар трывожыцца.

Пакрэхтваючы, прафэсар нацягнуў трусікі. Цяпер гэр Мюльлер завіхаўся, прымерваючы надзвычай тонкія белыя шоўк, робячы адзнакі на кавалку паперы.

— Гэр Мюльлер! — ня сунімаўся Фрыц. — Дзібан вы зробіце потым. Зараз лепш пачнеце кімано. Не стаяць-жа прафэсару голым! Так, вась гэта тканіна падыйдзе. Не падшкодзілі-б буйнейшыя кветкі, але нішто.

Кравец прымерваў на худыя прафэсаравы плечы ярка-расквечаныя шоўк і клапаціўся:

— Можа-б тут абарачку, прафэсар? А? Як у вас? На мой погляд, тут абавязкова трэба зрабіць столку.

Маўклівы прафэсар нешта прабурчэў і з адчаем зьвярнуўся да Фрыца, супроць нечага пратэстуючы.

— Гэр Мюльлер! — паслужліва сказаў Фрыц. — Прафэсар хоча мець гарнітур хутчэй. Прысьпешце работу.

Нарэшце гарнітур быў скончаны. Кравец паднёс да прафэсара нязвычайна доўгі і шырокі пояс з багата вышытае расквечанае тканіны.

— Ну вось і „обі“!—здаволена сказаў Фрыц.—Цяпер, здаецца, усё. Акуляры!—раптам ускрыкнуў ён.—Японскія акуляры! І што на галаву? Гэр Мюльер,—зьвярнуўся ён да краўца:—пашлеце, калі ласка, па акуляры. Вялікія рагавыя акуляры. На галаву няхай сабе ўжо купяць звычайны капялюш чорнага колеру з шырокімі палямі. Хутчэй!

З прафэсаравым слугою была скончана хутка.

— Слуга ў прафэсара не японец. Яму можна, даць просты прыстойны эўрапейскі гарнітур,—сказаў Фрыц краўцу.—Бачыце, гэр Мюльер, шанюнага прафэсара і яго слугу ўчора ноччу абрабавалі на вуліцы, калі прафэсар выходзіў на пагулянку, і таму яны ў гэткім становішчы.

— Адкуль яны прыехалі?—пацікавіўся гэр Мюльер.

— З Гайдэльбэргу!—не запнуўшыся, адказаў Фрыц.—Прафэсар рабіў у нашым унівэрсытэце даклад пра дасягненьні японскае навукі і адтуль разам са мною паехаў у Бэрлін. Шчыры дзякуй, гэр Мюльер. Колькі вам належыць? Бывайце!

XI

З таго часу генэрал Белакапыцін шмат чаго перажыў. Сказаць папраўдзе, ён ужо з першага дня шкадаваў, што ўблытаўся ў гэту непакойную гісторыю, але перспэктыва забясьпечанага жыцьця на цэлы месяц спакусіла яго. Дужа нехацелася вяртацца ізноў у брудную каморку пад самым дахам вялізнага дому і жыць з дня ў дзень на злыбедныя капейкі, якія так неахвотна кідаў расійскаму эмігранту чужы Бэрлін.

Але гэтыя трывожныя, хоць і забясьпечаныя, дні змучылі ўшчэнт генэрала Белакапыціна.

Пачалося з таго, што яго апранулі ў недарэчныя японскія ўбраньні і ўдзяўблі ў галаву ягонае новае імя—Фука-за-ва Току-дзо. Потым тры дні ў гэтым воў пакоі дурныя буршы навучалі яго недарэчнай ролі японскага вучонага-вынаходцы. Вучылі як сядзець на скурчаных нагах, вучылі дзівацкім гэстам і паклонам і нарэшце—самае цяжкае...

Раніцою прышоў Фрыц і сказаў суровым і безапэляцыйным тонам:

— Цяпер вы павінны вучыць японскую мову. Нам засталася два дні.

Сьвяты божа, што гэта была за навука! З тоўстага лексыкону Фрыц выцягваў языкаломныя жудасныя словы і прымушаў завучваць.

— Пане Белакапыцін!—казаў ён.—Запомніце: „Домо-арігато-годза-імасу“ азначае—„дзякуй“,—і тлумачыў далей:—у гэтым цудоўным сказе, ведаеце, паняцце „дзякуй“, выражае толькі адно слова, а менавіта—„арігато“, а рэшта: „домо“, „годза-імасу“—так сабе, для большае далікатнасьці. Не забудзьцеся на тое, каб пры звароце да чалавека ўжываць часьцінку „сан“. Гэта азначае вяршыню далікатнасьці. Гэта азначае, што вы зьвяртаецеся не да тае асобы, з якою гаворыце, а да цені яе, да яе другога духа, ці што, не жадаючы турбаваць самога суразмоўцу. Японцы—далікатны народ!—навучальна паўтараў Фрыц.

Цэлыя дні бедны генэрал Белакапыцін мусіў, седзячы на ўласных скурчаных нагах, завучваць: „оно“—мужчына, „мэно“—жанчына,—„оокуноканэ“—грошы, „амакі“—салодкі, „ямаві ару“—хворы, „конніцы“—сённяя, „коко“—тут...

Потым Фрыц пачаў вучыць японскаму лічэньню. Бадай ня вывіхнутым языком Белакапыцін паўтараў за ім:

— „Фіто—1, фута—2, мі—3, іо—4, іцу—5, му—6, нана—7, іа—8, коконо—9, тоо—10.

І нарэшце Фрыц закончыў сваё навучаньне вельмі мудрым выслоўем, якое ён раіў Фуказаву Токудзо ўжываць у гутарцы з наведвальнікамі:

Бедны генэрал абліваўся потам, завучваючы яго:

—„Кангае но наі ханасі во суру іорі ва дамантэ іру хо гаіі то омоу“. Гэта азначала—„Я мысьлю, што лепш маўчаць, чым гаварыць неразважліва“.

— Гэта вам можа спатрэбіцца,—казаў Фрыц.

На другі і апошні дзень навучанья Фрыц прышоў надвычай захоплены і ўсхвалявана сказаў:

— Гэр Белакапыцін, вы павінны яшчэ вывучыць гэты цудоўны верш! Гэта для таго, каб падумалі, што вы добра знаёмы з мастацтвам.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Паслухайце, панове,—зьвярнуўся ён да буршаў,—якое хараство!

І, стаўшы ў позу, Фрыц з чуласьцю прачытаў:

Іро ва нівовето, дзірінуру во.
Вака іо тарэ со дзуне нарамун?
У-ві но оку яма кефу койетэ,
Асакі юемісі, ефі мо сесу...

— Вы ведаеце, што гэта азначае?—захоплена сказаў буршам Фрыц.—Тут сказана, што

Жоўкнуць фарбы, зьнікаюць водары.
Што вечнага, сталага ў гэтым сьведзе?
Дзень тоне ў глыбіні быцця,
Як сумная мара зьмярцьвелае думкі“...

І генэрал Белакапыцін пачаў завучваць верш.

На трэці дзень, калі навучаньне было закончана, выявілася, што генэрал Белакапыцін пазабываў усё, што вучыў. Гэта было жахліва! Фрыц перад усімі буршамі сароміў яго ў дурноце, беспамятнасьці. Ён дзівіўся, як гэта генэрал Белакапыцін ня мог засвоіць гэткае цудоўнае, прыгожае мовы.

Але, на шчасьце, дзэве рэчы засталіся ў памяці генэрала Белакапыціна. Гэта—слова „арігато“ (дзякуй) і філёзофска-разважлівы радок з вершу:

Вака іо тарэ са дзуне нарамун? ¹⁾

Гэтым лексыконам і апэраваў потым генэрал Белакапыцін.

Няшчасьці пачаліся з чацьвертага дня.

Раніцою Фрыц пасадзіў Белакапыціна ў круг буршаў і сказаў.

— Слухайце ўважліва! З гэтага дня вы ёсьце ня хто іншы, як вялікі японскі вучоны імя Фуказава Токудзо. Вы ўсё жыццё працавалі над праблемаю скарыстаньня ўнутрыатамнае энэргіі. Што гэта азначае,—ня ваша справа, толькі запомніце добра пра атамы. Чуеце—„атам“! Далей! Вы вынайшлі нязвычайны апарат—атамір, машыну страшнае разбуральнае сілы. Вы прыехалі ў Бэрлін з Японіі, вандруючы па Эўропе, і па нямецку гаворыце дрэнна. Я буду вам за перакладчыка. Зразумелі?

¹⁾ Што вечнага, сталага ў гэтым сьведзе?

Праз гадзіну высокі Леапольд прынёс дзіўную прыладу—цэлую сыстэму трубак, спружын, колцаў,—да якое няшчасны Фуказавя Токудзо баяўся дакрануцца.

— Гэта рэч,—урачыста сказаў ён таварышоў,—уяўляе сабою спалучэньне частак прымусу, пульвэрызатару, мышалоўкі, вэльсыпэду і інш., і інш., і інш., а для вас, пане Фуказавя Токудзо, гэта—пякельны апарат страшэннае зьнішчальнае сілы—атамір вашае ўласнае канструкцыі.

І з урачыстым паклонам Леапольд перадаў апарат генэралу.

Пад вечар таго-ж дню ў пакой уляцеў, запыхаўшыся, Фрыц і крыкнуў таварышом:

— Пачынаецца! Хавайцеся! Пане Фуказавя Токудзо, пачынайце сваю ролю!

Буршы пахаваліся за шчыльныя парт'еры. Фрыц пасадзіў генэрала Белакапыціна на дыван і паставіў каля яго нярухомага матроса. З хвіліну панавала цішыня. Пан Белакапыцін зьбянтэжана лыпаў вачыма.

— Раптам расчыніліся дзьверы і ў пакой увайшоў танклявы завіхасты чалавечак. Ён далікатна ўзняў капялюшык і запытаўся.

— Прабачце... гэта тут спыніўся японскі вучоны?...—чалавечак зазірнуў у блёкнот...—японскі вучоны Фуказавя Токудзо?

Фрыц штурхануў пана Белакапыціна, і ён, палняўшыся, цырамонна пакланіўся чалавечку. Тады той у вокамгненьне вынуў вечнае пяро, разгарнуў блёкнот і засыпаў часта словамі:

— Дазвольце, дазвольце, шаноўны Фуказавя Такудзо... Я карэспандэнт бэрлінскае газэты, Паўль Крумэр... Буду вельмі шчасьлівы, калі вы будзеце такі ласкавы... Маленькае інтэрв'ю... Дасягненьні японскае навукі... Ваша вынаходка...

Фуказавя Токудзо зьбянтэжана глядзеў на рэпарцёра і маўчаў: Тады Фрыц выступіў наперад і з паклонам сказаў:

— Пане карэспандэнт, паважаны Фуказавя Токудзо дрэнна гаворыць па-нямецку. Я буду вам за перакладчыка. Дазвольце прадставіцца — студэнт Гайдэльбэрскага унівэрсытэту Фрыц Опэльгайм.

Фрыц звярнуўся да Фуказавя Токудзо і гучна запытаў:

— Вака іо тарэ со дзуне нарамун?

— Со дзуне нарамун... аргато...—хрыпла адказаў генэрал Белакапыцін.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Фрыц жвава павярнуўся да рэпарцёра і з паклонам сказаў:
— Гэр Фуказава Токудзо згодзен даць вашай газэце кароткае інтэрв'ю.

Тады пачалося нешта страшнае.

Рэпарцёр сыпаў хуткімі запытаннямі. Фрыц расказваў яму нейкія нязвычайныя казкі пра атамы, апарат, японскую навуку, знатнае паходжаньне Фуказава Токудзо, а рэпарцёр, чырвоны ад хваляваньня, шпарка чыркаў у блёкноце і ўсе запытваў, запытваў...

— О, гэта надзвычайна...—гістэрычна ўскрыкваў ён, чыркаючы. Адкідаючы блёкнот, ён хапаў фотаапарат і знімаў Фуказава Токудзо, матроса Джона, Фрыца. Потым ізноў пачынаў распытваць і зноў чыркаць.

Спачатку генэрал Белакапыцін быў як аслупянелы. Потым ён пасьмялеў. Зусім спакойна ён успамінаў вывучаныя словы і адказваў імі на штохвілінныя далікатныя звароты да яго Фрыца. Ён сьцьвярджаў, што зьяўляецца вынаходцам дзіўнага разбуральнага апарату, што разьвязаў праблему скарыстаньня ўнутрыатамнае энэргіі, што ён нашчадак славурых японскіх князёў і г. д. і г. д. Слуга-матрос, выцягнуўшыўся, нярухома стаяў каля яго і глядзеў на рэпарцёра.

У канцы Фуказава Токудзо сапраўды пачаў рабіць вынаходкі. Ён вырашыў, што ягоны запас японскіх слоў занадта бедны і рашыў папаўняць яго сваімі новатворамі. Для гэтага ён перастаўляў наадварот расійскія словы і спакойна арудваў імі ў гутарцы з карэспандэнтам. Пазьней, калі круткі рэпарцёр пачаў ужо злаваць яго і калі яму абрыдзела гэта ўсё, ён крыкнуў на разьвітаньне моцную расійскую лайнку ў „японскім“ вымаўленьні.

Рэпарцёр на гэта ўдзячна пакланіўся і выйшаў, узрушаны і шчасьлівы.

Буршы рагаталі як шалёныя.

Штодзень прыходзілі рэпарцёры, пстрыкалі фотаапаратамі чыркалі ў блёкнотах. Генэрал Белакапыцін увайшоў у ролю і прымаў наведвальнікаў з гордым спакоем азіяцкага вяльможа, дырамонна кланяючыся, частуючы гарэлкаю „сакэ“ і таемна паказваючы апарат.

Яшчэ першаму рэпарцёру ён паказаў пажоўкляя, укритыя нямецкімі літарамі, формуламі і рысункамі балонкі рукапісу.

Гэты рукапіс яму даў, як пераклад панямецку ягонае працы, Фрыц і загадаў паказаць яго наведвальнікам. Рэпарцёры сьпісвалі з рукапісу, ускрыквалі і зьнікалі. І кожны раз, пасья іхнага адыходу, буршы качаліся са сьмеху па экзатычных дыванох, поўнячы пакой гучным рогатам.

Аднойчы Фрыц увайшоў у пакой заклапочаны і ўсхваляваны.

— Панове,—сказаў ён.—Слава Фуказава Токудзо дайшла да нашых шаноўных прафэсараў і іншых вучоных мумій. Сёньня на пасяджэньні Бэрлінскага Навукавага Таварыства інтэрв'ю Фуказава Токудзо зрабіла нязвычайны спалох. Сюды едзе дэлегацыя. Трымайцеся і сьмейцеся.

Але сьмяяцца ў той дзень не давялося. За апошнімі Фрыцавымі словамі ў пакой уляцеў перапалоханы Отто і крыкнуў:

— Панове! У гатэль прыехаў японскі консул. Зараз ён будзе тут.

Вестка гэта, як громам, ударыла па буршах. Генэрал Белакапыцін пабялеў і затросься, а матрос праз зубы праказаў:

— Тут пахне паліцыяй.

У покоі панавалі спалох. Ніхто ня ведаў, куды кінуцца. Буршы бегалі па пакоі і ўпікалі Фрыцу:

— Добрая забаўка, няма чаго казаць.

— Гэта ўжо ня жарты!

— Тут і да паліцыі недалёка.

Фрыц замяшана глядзеў на сяброў і раптам, ударыўшы сябе ў лоб, крыкнуў:

— Ёсьць! Панове, марш з пакою!

Ён выправіў усіх з пакою, выпхнуў матроса і генэрала Белакапыціна, накінуўшы яму на кімане нечае паліто.

І калі падалі візытную картку консула, Фрыц спаткаў яго зусім спакойны і сказаў, што, на жаль, пана Фуказава Токудзо зараз няма, ён паехаў прагуляцца і што ён заўтра мае быць у японскім консульстве. Пара далікатных, пачцівых слоў і аўто японскага консула ад'ехала ад гатэлю.

Пасья консулавага ад'езду навісла трывога. І калі прыехала дэлегацыя Навуковага Таварыства, буршы пахаваліся і адважны Джон адзін адхіліў ад вялікага Фуказава Токудзо новы візыт

Аж да поўначы сьвяціліся вокны трэцяга паверху „Парыжу“.

Буршы заўтра ад'яжджалі ў Гайдэльбэрг. Канікулы канчаліся, і гэта быў апошні дзень іхных бэрлінскіх забавак.

На стале вясёла іскрыліся бутэлькі, дзынкалі чаркі і гучнае „гох“ мяшалася з песьнямі.

— Усё-ж, Фрыц, мы добра прабавілі час! — зьвярнуўся да чырвонага Фрыца Отто.

— Панове! Гэта-ж цікавейшая камэдыя была! — крыкнуў высокі Леапольд.

— Фрыц надзвычай лоўкі хлопец!

— Гох Фрыцу!

— Гох!

Фрыц чырвоны і здаволены, расказаў таварышом, што яго наштурхнула на гэту камэдыю. Чокаючыся з сябрамі, ён расказваў пра матчынага кватаранта, савецкага інжынэра Богуша, пра дзіўны і нязвычайны рукапіс, які ён прывёз.

— Усё-ж гэта глупства, містыфікацыя, вядома, — пераканана гаварыў ён, — але-ж рукапіс надзвычай усхваляваў гэтага Богуша дый яго сябра Штальмана. Вось я і падумаў, каб даць гэтай містыфікацыі большыя маштабы. І мая спроба ўдалася. За вясёлыя забаўкі, панове!

Фрыц узяў чарку і выпіў.

— А што, калі гэта праўда? Калі гэты атамір існуе? — запытаўся нехта.

— Глупства! — упэўнена сказаў Фрыц. — Я сам калісьці думаў над гэтым пытаньнем. Гэта — утопія. Унутрыатамную энэргію скарыстаць немагчыма. Гэта толькі для фантастычных раманаў гадзіцца.

— Але калі-б гэты атамір існаваў... — задумна сказаў нехта.

— Нашы вучоныя, паколькі я ведаю, адмаўляюць магчымасьць гэтага, — адазваўся з канца стала нейкі чарнявы.

— Я яшчэ ня бачыў сталых людзей, якія-б сур'ёзна гаварылі пра гэта.

За сталом клёваў носам зусім п'яны генэрал Белакапыцін.

Буршы выканалі сваё абяцаньне, ён быў на пэўны час забясьпечаны, і цяпер генэрал быў зусім здаволены.

Позна ноччу буршы сабраліся разыходзіцца. І, калі загрузалі крэслы і буршы пачалі апранацца, здарылася нешта нечаканае.

Каротка хліпнуўшы, раптам пагасла сьвятло. На спалоханыя ўскрыкі паціху расчыніліся дзьверы і нечы халодны голас спакойна вымавіў:

— Рукі ўгору!

Буршы бязвольна апусьціліся на крэслы. Ёхныя рукі мімаволі палезьлі ўгору.

У пакой увайшло некалькі незнаёмаў, якія моўчкі замкнулі за сабою дзьверы. Забішчэлі вочкі электрычных ліхтароў. Нехта жаласна войкнуў. Нехта запратэставаў. Фрыц нэрвова ўзьняўся і дрыжачым голасам запытаў:

— Але-ж па якім праве? Хто вы такія?

Тады да яго падыйшоў чалавек і моўчкі працягнуў яму свастыку. Сьвятло электрычнага ліхтарыка чыркнула па ёй і асьвятліла на момант чорны фашыстоўскі значок.

— Панове!—ізноў загучэў халодны, жорсткі голас.—Спакойна. Не хвалюйцеся. Нічога такога няма. Здаецца, вы—Фрыц Опэльгайм?

Фрыц устаў у халодных дрыготках. Чорная постаць адсунула яго ў бок.

— Хто тут з вас генэрал Белакапыцін?

У адказ пачуўся салодкі храп.

Нехта нэрвова засьмяяўся.

— Выцягнуць яго з-за стала!—загадаў той самы халодны голас.

— Панове! Прашу выходзіць па адным і зараз-жа разыходзіцца па хатах.

Чорныя постаці бліскалі ліхтарыкам кожнаму ў твар і прапускалі. Праз хвіліну пакой апусьцеў. Чуўся салодкі хроп генэрала Белакапыціна і нэрвовае дыханьне Фрыца.

Усё яшчэ ў цемры ўладар халоднага голасу пасадзіў Фрыца на крэсла і сеў насупроць яго. Чорныя постаці сталі вакол іх.

— Гэр Фрыц!—пачулася холадна.—Вамі скрадзены вядомы вам рукапіс у савецкага інжынэра Богуша? Так?

— Так...—палахліва азваўся Фрыц.—Але-ж гэта... я...

— Мы потым вам скажам якое вы глупства зрабілі, гэр Фрыц. Зараз паклапаціцеся сказаць, дзе гэты рукапіс.

— Дзе?... Рукапіс?...

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Фрыц выняў з кішэні пакамечаныя балонкі рукапісу і працягнуў іх незнаёмаму.

Ён схваў іх у кішэні і потым загадаў:

— А цяпер выходзьце. Мы з вамі, магчыма, яшчэ спаткаемся, гэр Фрыц.

Фрыц куляю вылецеў з пакою.

І калі ён зьбягаў па сходах, насустрач ужо ўзьнімаліся на трэці паверх маўклівыя прысадзістыя шудманы. Фрыц павярнуў за рог і пабег.

Шум вуліц агарнуў яго рознагалосным рокатам, рухам машын і натоўпаў, і Фрыц памалу супакоіўся. Ён закурыў сыгару. Потым паклікаў таксі.

Едучы, усю дарогу сьціскаў рукамі галаву і намагаўся ўспомніць.

„Дзе я чуў гэты голас?“—думаў ён.

Вуліцы беглі насустрач, бліскалі агнямі, у віры гоману, звону, руху. Трымцелі зоркі, бледныя на фоне яркае электрычнасьці.

„Дзе я чуў гэты голас?“.

Ён сам кляў сябе, што надумаў гэту дурную цяганіну з рукапісам інжынэра Богуша, губляўся ў догадках і нэрвова зацягваўся дымам.

„Дзе я чуў гэты голас?“

І раптом успомніў:

У матчыным доме цішыня. Ён праглядае газету, а за сьцяною прыглушаныя галасы. Адзін усхвалёваны і гарачы. Гэта—іхны кватэрант савецкі інжынэр Богуш. Другі—халодны, жорсткі, крыху насьмешлівы.

— Штальман! Оскар Штальман!—ледзь не закрычаў Фрыц.

XIII

У асобным габінэце кафэ Вільгэльма за тонкімі высокімі келіхамі сядзела два чалавекі.

Адзін з іх флегматычна цягнуў праз саломінку з келіху і спакойна слухаў другога, які ўсхвалёвана ўставаў, бегаў па пакоі, ізноў сядаў і безнадзейна схляў галаву.

— Ня гэтак гарача, Карль,—спакойна, нават з усьмешкаю гаварыў другі.— Я ведаў цябе дагэтуль, як вытрыманага і разважлівага чалавека.

— Я кахаю яе, Оскар!—пакутліва прастагнаў другі.—Я проста вар'яцею ад гэтага. Яшчэ зусім нядаўна яна глядзела на мяне іначай, а цяпер...

Асыстэнт Клемм безнадзейна махнуў рукою і выцягнуў з кішэні пакамечаную паперку.

— На вось, чытай!

— „Вельміпаважаны гэр Клемм!—чытаў Оскар Штальман.—

„Мне вельмі шкода, што вы так памыляецеся. Я зусім не кахаю Вас. Нашы сяброўскія адносіны Вы зразумелі, гэр Клемм, як нешта іншае, большае, і таму я мушу іх парваць. Ня злуйцеся на мяне, Карль, але Вы апошні час дазваляеце сабе занадта многа. Вы сочыце за мною і гэта не гаворыць на вашу карысьць. Я ня ведала ў Вас такіх якасьцяў. А таму прашу пакінуць мяне ў спакоі і забыцца на мяне.

Эльлен*.

— Пфа! Пфа! Пфа!—праказаў Штальман.—Як я бачу, ты, Карль, нарабіў ужо багата глупстваў...

— Яна кахае другога!—з мукаю ў голасе сказаў Клемм.

— Вось як!—ажывіўся Штальман.—Каго-ж па-твойму?

— Гэтага расійца!—Клемм з нянавісьцю бліснуў вачыма.— Я ведаю, яна кахае Богуша.

Штальман пераможна ўсьміхнуўся і забарабаніў пальцамі па стале.

— Вось як!—ізноў паўтарыў ён.—Ты здаецца не памыляешся, Карль! Я таксама даўно ўжо нешта заўважыў.

— І не сказаў мне?—зласьліва запытаў Клемм.

— Пфа-пфа-пфа!—запыхкаў гіранічна яго таварыш.—А скульжа я ведаў?... Ты прызнаўся ў сваім каханьні толькі цяпер.

— Праўда, прабач мяне...

Клемм апусьціў галаву.

— Я зусім звар'яцеў, Оскар!—сказаў ён.

— Блізка каля таго...—ўсьміхнуўся Штальман і наліў у келіхі.—Дык значыць шаноўны бальшавік Богуш стаіць табе на дарозе?

Карль Клемм ускочыў і забегаў па пакоі.

— Я ненавіжу яго, Оскар!—горача загаварыў ён.—Ненавіжу яго грубую ўпэўненасьць, упартасьць, твар, гутарку...

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Штальман спакойна назіраў за Клеммам, а выпешчаныя яго пальцы стукалі па стале.

— Я ўпэўнены, што ён здольны на ўсё дэрнае!—узрушана гаварыў Клемм.—Я дзіўлюся, чаму ня вышлюць гэтага бальшавіка з Нямецчыны.

Штальман тонка ўсьміхнуўся і паклаў сваю руку на плячо Клемму.

— Не хвалюйся, Карлы! Давай пагаворым спакойна.

Ён пасадзіў асыстэнта Клемма на крэсла, наліў новыя келіхі і, пыхнуўшы сыгараю, раптам запытаўся:

— Што ты думаеш наконт тае газэтнае выдумкі, што была пушчана на гэтых днях?

— Пра вынаходку атамнага апарату?—перапытаў асыстэнт.— Гэты Фуказавы Токудзо нарабіў шмат шуму ў навуковых колах. Ён апэраваў надзвычай новымі арыгінальнымі абгрунтаваньнямі. Проста дзіўна, адкуль гэты авантурыст узяў тыя навуковыя факты. Ты ведаеш, Оскар, я быў дужа захоплены гэтым. Я быў упэўнены, што ўнутрыатамная энэргія вызвалена. Тым больш, што прафэсар Стронг глядзеў на тыя навуковыя падставы, як на адзіны шлях да скарыстаньня атамнае энэргіі.

— Так,—згадзіўся Штальман,—абгрунтаваньні былі высунуты дужа сур'ёзныя. Але, тым часам, гэта была містыфікацыя.

— Потым пісалася,—ўспомніў Клемм,—што авантурыст быў поўным невуком у гэтай галіне.

— Але... і ты ведаеш, хто быў гэты авантурыст?

Штальман пацягнуў з келіху і сказаў:

— Гэта быў расійскі эмігрант. Нейкі п'яніца генэрал.

— Расіец?—ўскочыў Клемм.

— Ціха!—супакоіў яго Штальман.—Дык ты ўпэўнены, што адкрыцьцё спосабу вызваленьня ўнутрыатамнае энэргіі—містыфікацыя?

Клемм кіўнуў галавою.

— Дарэмна. Пачытай вось гэта.

Штальман працягнуў асыстэнту пакет.

— Гэты вось рукапіс зьяўляецца тым матар'ялам, які скарыстоўваў авантурыст. Як рукапіс трапіў ад Богуша да расійскага эмігранта—мне невядома.

Клемм у неразуменьні ўзяў пакет і паглыбіўся ў чытаньне.

Калі ён чытаў рукапіс, рукі яго дрыжэлі ад хваляваньня. Ён паўтараў у голас формулы і ўскрыкваў:

— Нязвычайна!... Тут адкрыцьцё..

Дачытаўшы рукапіс, асыстэнт Клемм ускочыў і схапіў Штальмана за рукі.

— Дык, значыць, гэта не містыфікацыя? Атамір існуе?— хрыплым голасам усхвалёвана пытаўся ён.

— Так!—урачыста сказаў Штальман.—Я маю падставы думаць, што вынаходка бясспрэчна існуе. Але ўсе ніці да яе—у руках бальшавіка Богуша.

Асыстэнт Клемм шырока-расчыненымі вачыма глядзеў на Штальмана.

— Богуш! Ізлоў Богуш?—паўтараў ён і раптам ускінуўся:— Мы павінны дзейнічаць, Оскар! Мы павінны вырваць гэту вынаходку з яго рук.

Штальман ізноў супакоіў асыстэнта і, устаўшы з-за стала, цвёрда сказаў:

— Наша арганізацыя, Карль, куды я цябе сёньня прывёў, ужо ведае пра гэта. Будзь пэўны, што мы возьмем сваё. І нам з табою, Карль, яшчэ будзе шмат агульнае работы.

Праз паўгадзіны ў тым-жа пакоі кафэ Вільгэльма за круглым сталом нярухома сядзела дванаццаць чалавек. Асыстэнт Клемм сядзеў непадалёк і з цікавасьцю назіраў за імі.

З месца старшыні падняўся ўрачыста Оскар Штальман і халодным голасам праказаў:

— Панове, калі дазволіце, буду лічыць пасяджэньне нашае групы пачатым. Сёньня будзем гаварыць пра вынаходку вядомага вам атаміру і справу савецкага інжынэра Богуша і пра прыём у нашу арганізацыю новага члена.

Тае-ж ночы ў рабочым квартале Нэйкёльну доўга не згасала сьвятло ў вокнах на трэцім паверсе камяніцы.

Схудалы Макс Імэрман ляжаў у ложку і ўважліва слухаў сястру, якая нешта ўстрывожана гаварыла яму.

Стары Імэрман глядзеў сьляпымі вачыма на іх, часам умешваўся ў іхную гутарку, а Эльза адкідала назад непаслухмяныя валасы і рашуча нахмурвала бровы.

Макс паклаў ёй на плячо забінтаваную руку, доўга штось гаварыў і, нарэшце, шырока ўсьміхнуўся, паляпаўшы яе па плячы.

Эльза шчасьліва засьмяялася і ўстала.

А праз хвіліну сьвятло пагасла.

Было зусім цёмна на вуліцах Нэйкельну. Высокія коміны заводаў—з поўначы, з усходу, з поўдня—клубілі над ночным Бэрлінам чорны дым. Смутны гул вісеў над горадам, і горад старожка спаў, уздрыгваючы ад гэтага гулу.

І каменныя кварталы ў цяжкіх ночных дрвінах чакалі раніцы.

XIV

У калгасе „Ленін“ адбывалася пахаваньне старога Богуша.

Калгасны гарманіст настроіў гармонік на сумны лад і старанна выводзіў жалобны марш, памалу ступаючы перад трунаю. А за ім, у труне са сьвежых сасновых дошак, неслі старога Богуша. Вецер варушыў яго сіваю бараду, і мёртвы твар нярухома глядзеў у крышталёнае блакітнае неба. За труною, галюсячы, ішла старая Богушыха, выцірала паркалёваю хусткаю сьлёзы, а ўсьлед ціха ступалі калгасаўцы—старыя, моладзь. Вучні калгаснае школы десьлі вялізны вянок, а на ім—нязграбна выведзеныя літары бялелі на чырвонай істужцы: „Старому калгасьніку Марціну Богушу“...

Дарага ішла паўз завораны бульбоўнік і загіналася на пагорак, дзе на могільніку шумелі, кранутыя першымі днямі восені, бярозы.

Валеры ішоў поруч з братам за бацькаваю труною. Скупая сьвяза дрыжэла на яго вачох. Ён не пасьпеў прыехаць. Стары бацька памёр без яго. Было неяк дзіўна слухаць жалобны сьпеў гармоніку і спачувальныя размовы калгасаўцаў.

— Добры чалавек быў,—гаварыў нехта.

— Але-ж, папрацаваў на сваім вяку, прыняў такі працы...

— Трывалы быў мужчына...

— Сыноў, бач ты, якіх панавучваў...

Жалобна граў гармонік. І Валеру было прыемна адчуваць нязвычайна спакойную цішыню, што была разьліта навокал.

Нэрвовы ўзрушаны шум Бэрліну—нібы яго ня было ніколі... Валеры быццам і ня выяжджаў ніколі з гэтых бульбоўнікаў і паплавоў.

Жалобна граў гармонік і Валеру чамусьці ўспомнілася дзедава пахаваньне. Ён ляжаў на покуці пад абразамі і ў хаце старэнькі поп цягуча сьпяваў:

— От землі прышэд і ў зямлю отыдзешы...

Надгро-бнае рыда-ніе...

Но жизнь бескоонечная-а...

І малому Валерыю хацелася тады плакаць. Не таму, што памёр дзед, а што словы і песня былі такія сумныя і балюча білі па сэрцы.

„Вечны рух,—думаў ідучы Валер.—Дзеда хаваў поп. Бацьку вось зараз адпявае калгаскі гармонік. Як будзе са мною?“...

Жалобна галасіў гармонік і калгаскія вучні неслі з нязвычайна сур'ёзнымі тварамі зялёны вянок. Дарога ўжо ўзьнімалася на пагорак, да шумных бяроз могільніку.

...„Мабыць — крэматоры...—думаў Валер.—Жменька попелу і... усё. Будуць жыць іншыя і працаваць“...

Валеры і не заўважыў, як жалобная працэса ўзыйшла на могільнік. Яшчэ гастрэй запахла сырая зямля. Жаўцела сьвежаю глінаю выкапаная магіла. Навокал была разьліта цішыня.

...Над сьвежым пагоркам стаў каранасты чырвонашчокі хлопец.

— Таварышы...—няпэўным голасам пачаў ён.—Мы пахавалі нашага старога дзядзьку Марціна...

Старыя дзядзькі пахілілі галовы. Нехта галосна ўсклікнуў. Загаласіла маці. І бярозы зашумелі галасьней.

Раніцою Валер выйшаў у поле.

Каля самае дарогі высокі хлопец ў кажусе завіхаўся калі трактару, а чацьвёра калгасаўцаў стаялі гуртам каля яго і глядзелі на хлопцавы клопаты. Потым хлопец узьлез і ўзяўся за старно.

— Ану, братка, дай мне!—падыйшоў да трактара Валер.

Хлопец з хвіліну павагаўся і потым запытаў:

— А не папсуеш?

Валер усміхнуўся, а мужчыны загулі:

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Ня бойся, Ёван! Такі не папсуе...

— Усю нямецкую тэхніку прайшоў!..

— Давай, давай, Валер Марцінавіч!.. Папрацуй! Мо' ў Бэрліне ў тым адвык ад працы...

Валер узлез на трактар і ўпэўнена павёў яго. Лемяхі зашумелі вывернутаю зямлёю, зашоргалі дробныя каменьчыкі. А вецер сыра дыхнуў у твар.

— Ого! Бачыш ты, як ідзе!—шумелі мужчыны.—Гэта табе не абы хто.

Высокі трактарыст ужо спакойна ўсьміхаўся і не сьпяшаючы скручваў цыгарку.

Да абедна працаваў Валер у полі. Пасьля абеду ізноў сеў на трактар і працаваў да вечара. Увечары прышоў стомлены і разьбіты, але задаволены й шчаслівы. З размаху кінуўся на ложак і хруснуў суставамі. Маці прынесла збанок сырадою і, паставіўшы на стол з вялікаю лустаю хлеба, сказала:

— Еж, сыноч! Напрацаваўся ты сёння.

Хацелася спаць, цела прасілася на спакой.

Увечары прышлі братавы таварышы і старыя мужчыны. Закурылі нямецкіх папярос, пачалі прасіць расказаць пра бэрлінскае жыцьцё. Валер, не сьпяшаючыся, расказваў, а калі ў хату прышоў шырокаплечы грузны Зьміцер, ён шчыра абняўся з ім і пацалаваўся. Гэта быў ягоны таварыш яшчэ зь маленства. Разам пасьвілі кароў і вадзілі на начлег.

Да позна сядзелі мужчыны ў Богуша. І калі маці, пазяхаючы, ўстала і сказала:

— Ну, досыць ужо, мужчынкі! Працаваў-жа чалавек...

Яны неахвотна ўсталі і разыйшліся.

Дні праходзілі грузныя, поўныя восенскай сьвежасьці. Валер зусім ня думаў пра ад'езд і прабаўляў дні, працуючы, ходзячы па таварышох, наведваючы вечарыны, як гэта рабіў колькі год назад. Нават у хадзе ў яго зьявілася нейкая спакойнасьць, паважнасьць. Ніхто ня пытаўся ў яго, калі яму трэба ехаць, і Валер сам не хацеў пра тое думаць.

Аднойчы да Валера прышла дзяўчынка з канца сяла і папрасіла зайсьці да іх.

— Там у таткі ліст да вас ад Майсіені ёсьць,—сказала яна—

Валеры толькі цяпер успомніў пра Майсіеню і шпарка ўскочыў.

— Чаму ліст? А хіба самога Якуба няма?

— Нямашака яго ўжо колькі дзён,—гаварыла дзяўчынка.— Пайшоў у сьвет некуды.

Валер шпарка апрануўся і пайшоў з малою. Па дарозе ён дзівіўся, як гэта ён забыўся на Майсіеню і справу, зьвязаную з ім.

„Пакрыўдзіўся-б Якуб, калі-б тут быў, што не заходзіў да яго колькі дзён“...—думаў ён, ідучы за дзяўчынкаю.

— Куды-ж ен паехаў?—пытаўся Валер.

— Ня ведаю,—адказвала дзяўчынка.—За тыдзень яшчэ, як вы прыехалі, кінуў усё і пайшоў у сьвет.—„Абрыдзела мне, кажа, тут“.

Малая цмыгнула носам і потым сур'ёзна, відаць, пераказваючы нечыя словы, дадала:

— Бездамоўнік ён, валацуга. Не сядзіцца яму на адным месцы. Можа ў горад на заробкі куды паехаў. Пячкур ён добры.

Валер моўчкі ішоў за дзяўчынкаю і думаў, куды-б мог зьнікнуць ягоны таварыш?

У хаце, дзе жыў калісьці Майсіеня, з Валерам прывітаўся Канцавы Ігнат і, пасадзіўшы яго на табурэтку, крыкнуў жонцы

— Марта, прынясі якубаў ліст Валеру Марцінавічу!

А сам, сеўшы насупроць і набіўшы люльку, пачаў расказваць.

— Непаседны ён чалавек, Якуб гэты, я табе скажу, Валер. Усё імкнецца кудысьці. Як атрымаў ад цябе ліст з Нямецчыны — затрывожыўся, пачаў думаць, вечары праседжваць над тваім лістом, а потым і кажа: „не магу я тут больш быць!“ Мы думалі — клічаш ты яго ў Нямецчыну да сябе. Такі чалавек...

Ігнатава жонка падала Валерыю запэцканы і старанна заклеены ліст, а Ігнат гаварыў далей:

— Дый то сказаць! Ні жонкі ў чалавека, ні сям'і... Радня ўся—у Польшчы. Што яго можа затрымаць? Праўда, у калгасе ў нашым доўга жыў і працаваў, як сьлед. Ды вось занудзіўся. Бездамоўны, я табе, Валер, скажу, чалавек. А так нішто мужчына быў—і працавіты, і разумны...

— І ня ведаеце вы, куды ён пайшоў?—запытаў Валер.

— Не сказаў ён нам гэтага,—сказала Ігнаціха, што маўчала дагэтуль.—Сабраўся пасья абеду ды пайшоў.—„Адайце, кажа, гэты ліст Валеру Марцінавічу, як прыедзе ён да бацькі“—толькі гэта і сказаў.

Валер больш ня слухаў. Ён разьвітаўся і пайшоў дахаты.

Увечары Валер доўга сядзеў над лістом Якуба Майсіені.

Вось што пісаў яму стары таварыш:

„Апошні можа ліст Якуба Майсіені да найлепшага свайго друга Валера Марцінавіча Богуша.

„Калі ты прыедзеш, Валер, на савецкую радзіму наведаш свайго хворага бацьку, да якога цябе мусяць выклікаць хутка, дык ты мяне ў той час ужо ня знойдзеш тут. Буду я тады ўжо далёка адгэтуль, а дзе—не табе ведаць гэта.

„Сукін ты сын, Валер Марцінавіч! Выказаў я табе тайну маю пра дзіўную машыну невядомае тэхнікі, захованую ў касьцёле на маёй радзіме ў Заходняй Беларусі, а ты зараз-жа раскажаў пра яе нейкаму буржуазнаму вучонаму ў Нямеччыне. Насіў я той кавалак рукапісу нямецкага з 1914 году пры сабе, не паказваючы нікому, а ты, як толькі атрымаў, дык прачытаў яго вучонаму буржуйскае Эўропы, можа капіталісту якому. Як-жа пасья такое рэчы верыць табе, Валер Марцінавіч? Ты, можна сказаць, аддаў тайну маю ў чужыя рукі!

„Але, калі зроблена ўжо, дык ня вернеш. А ліст я табе пішу цяпер таму, што можа мы з табою ня ўбачымся больш, бо паехаў я далёка, а куды,—ізноў паўтараю: не табе пра гэта ведаць.

„Скажу адно толькі, што небясьпечную справу я надумаў і магу жыцьцё на ёй пакласьці сваё.

Ды жыцьця свайго мне ня шкода. Шкода вось будзе, кал сакрэт машыны тае прападзе,—дзе яна знаходзіцца і ў якім месцы. Дык вось, каб таго не здарылася, мушу я табе, Валер, расказаць, дзе тая машына знаходзіцца і як яе знайсці. Хоць і падвёў ты мяне раз, але цяпер, спадзяюся, не падвядзеш і будзеш больш асьцярожным, і калі загіну я ў белым сьвеце, дык ты пастарайся машыну тую дастаць і сюды даставіць з запіскамі інжынэра таго, што яе зрабіў. Трэба, каб дала яна карысьць савецкай уладзе і навуку нашу савецкую пасунула наперад.

„У канцы ліста даю я табе адрас таго касьцёлу і плян яго, дзе машына знаходзіцца,—пад якою плітою шар з машынаю і рукапісамі ляжыць і як яго знайсці.

„Касьцёл той у Піншчыне, дзе я і сам жыў, як ты ведаеш. Хоць сям’і там у мяне і няма, але радні і сваякоў ёсьць. Я дачуўся апошнім часам, што дрэнна ім прыходзіцца пад панскім ботам. Аднаго майго кума, даведаўся я, у вастрозе замучылі. Вось, братка Валер, якія справы там дзеяцца! Ну, ды ведама—буржуйская ўлада! Я гэта да таго кажу, Валер, што цяжка ў мяне там на радзіме.

„А яшчэ я табе, Валер, напішу, што прачытаўшы, твой ліст з Нямеччыны, зразумеў я, што вялікая тэхніка ў той машыне закладзена і што трэба, каб яна была абавязкова ў нас, у СССР. Ты пісаў, што „Атамірам“ ахрысьціў яе той інжынэр, што прыдумаў яе. І як успомню я, якія яна дзівы рабіла, гэта машына, тады ў касьцёле ў 1914 годзе, дык страх мяне бярэ і радасць, што чалавек яе прыдумаў. Толькі, каб не патрапіла яна ў нядобрыя рукі! Калі, скажам, захопіць той атамір буржуазія, дык яна сьвет ім можа запрыгоніць і страшных войнаў нарабіць. А наш Савецкі Саюз дасць ёй іншы ход зусім! Можа яна ў нас фабрыкі і заводы рухаць будзе і да сацыялізму хутчэй падгоніць. Можа яна абарону нашаму Саюзу дасць. Ня можаш ты сабе ўявіць, найлепшы мой прыяцель Валер, колькі я прадумаў тады, як атрымаў з Нямеччыны ад цябе ліст. І трывога была, што выказаў ты тайну іншым, і радасць, што і ты ўпэўнены ў вялікай сіле таго дзіўнага атаміру.

„Ну, мушу я канчаць, дарагі мой Валер! Пеўні ўжо сьпяваюць, а заўтра я маю пайсьці далёка. Быццам пагаварыў я з табою, па-сяброўску цяпер, як некалі на франтох ды бойках з контраю. Памятаеш?

„Перапішы-ж гэты вась адрас і плян, а пакуль бывай, можа назаўсёды, найлепшы мой прыяцель Валер Марцінавіч“...

Валеры ў задуменьні сядзеў над якубавым лістом і вусны яго ўсхвалёвана дрыжэлі. Было ўжо позна. На двары прасьпявалі першыя пеўні.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

„Якраз у гэтакі час канчаў ён ліст“...—мільганула ў думках у Валера.—„Куды ён надумаў ісьці? Мо туды, на Піншчыну?“—губляўся ён у догадках.—„Не, гэта недарэчна!.. Дзе-ж ён дзеўся?“

Калі ўжо сьвітала, Валер лёг, але так і пракачаўся да раніцы бяз сну ў супярэчлівых думках і догадках.

„Дарагі мой,—пісала Эльза,—ты паехаў, не разьвітаўшыся не пабачыўшыся са мною. А мы-ж столькі часу ня бачыліся. І ў мяне за гэты час сабралася дужа многа навін, цікавых і для цябе, і для мяне.

„Па-першае, неўзабаве пасья апошняга спатканьня, з нашымі хлопцамі здарылася няшчасьце. На сход ячэйкі напалі фашысты. Адбылася бойка, шмат каго зранілі і зьбілі. Макса прынеслі няпрытомнага, з ранаю на галаве, з парэзанаю рукою, зьбітага. Баяліся за яго жыцьцё, але цяпер ён ужо бадай ачуняў. І—слухай Валер—як гэта ні недарэчна, ён рады гэтай бойцы. Рады вась чаму. Чытай, Валер, уважліва і запомні нашага і свайго ворага.

„Пасья бойкі хлопцы прынеслі адабраны ў фашыстаў штылет, якім быў паранены Макс. Яго адабраў Тэо. Здагадайся, любы, чый гэта штылет. Я апішу табе яго. Штылет гэты быў апраўлены ў тоўсты кій з чорнага дрэва. Тронка штылету ўяўляе сабою срэбную галоўку зьмяі, з крывавымі рубінавымі вочкамі і высунутым джалам.

„Калі ты не здагадаўся яшчэ, я табе напому гаспадара штылета. Я ня лічу патрэбным у лісьце пісаць яго прозьвішча. Ён—твой „калега“, з якім ты працуеш. Ты мяне знаёміў з ім у кафэ пры апошнім спатканьні. Памятаеш? Цяпер другі факт. На другі дзень пасья твайго ад'езду я зайшла да цябе. Я так доўга ня бачыла цябе, седзячы ля хворага брата. І вась, прышоўшы, я застала ў тваім пакоі яго. Я прынесла з сабою ягоны штылет, каб паказаць табе. Адбылася цікавая сцэна, пра якую я табе раскажу, як прыедзеш. О, каб ты ведаў, як я баялася яго! Я-ж зусім ужо не такая адважная, як ты думаеш. Але штылет з галоўкаю зьмяі я зьберагла і, калі ты прыедзеш, я пакажу яго табе.

„Дык вось хто такі твой шанюны „калега“! Забойца і фашыст. Правільней—фашыст-зайца.

„Беражыся яго, Валер! Ты так блізкі да яго. Я дужа баюся за цябе.

„Ну, вось і ўсё, здаецца. Засталося толькі сказаць, што кахаю цябе, кахаю, як пакахала ў першы дзень—памятаеш, на дэманстрацыі?

Прыяжджай хутчэй, чакаю!

Эльза“.

— Вось яно што-о!—прагаварыў Валер.—Вось хто наш паважаю гэр Штальман!

Брат з цікавасьцю глядзеў на Валера і на пісанья ў незнамай мове балонкі.

— Што такое? Што там табе пішучь?—пытаўся ён, але Валер не адказваючы разарваў другі канвэрт і ўскрыкнуў:

— Ад Штальмана! Цікава супала!

— Ізноў па-нямецку!—сказаў брат і адышоў. Ён пераканаўся, што Валер нічога не раскажа.

А Валер, прабегшы штальманаў ліст, раптам ускочыў, забегаў у хваляваньні па пакоі і праз хвіліну крыкнуў:

— Мама! Я заўтра еду. Трэба неадкладна ехаць..

— Куды? Назад у Бэрлін?—запытаўся ўстрыжаны брат.

— У Польшчу! На Піншчыну! На Майсіеневу радзіму!

— А матанькі мае!—загаласіла маці.—Гэта ўсё той Якуб Майсіёнак нарабіў. І пагасьцяваць не дадуць дома!.. Бацьку пахаваў і зноў едзе!..—галасіла яна.

— Трэба ехаць, мама!—цвёрда сказаў Валер і зноў пачаў перачытваць апошні ліст.

Вось што ў ім было:

„Дарагі Богуш!

„У той час, калі Вы атрымаеце гэты ліст, я буду ўжо на Піншчыне, у Польшчы, куды запрашала і Вас наша экспедыцыя.

„Дужа шкода, што вы паехалі так раптоўна. Мы ні аб чым не пасьпелі ўмовіцца. Вы нават наш адрас ні ведаеце. Але справа ўсёроўна ўладжана—Вы можаце ў любы час ехаць. У польскага консула ў Менску ўжо ведаюць пра ўсё гэта і Вам дадуць візу зараз-жа.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

„Спадзяюся, што Вы ўладзілі свае справы і неўзабаве прыедзеце да нас. У нас тут ужо сабралася цікавая кампанія, і мы Вас усе чакаем. Я засумаваў па Вас і з нецярплівасьцю чакаю Вашага прыезду“.

— Так... так...—мармытаў пра сябе Валер.

„Абавязкова пастарайцеся прывезьці ўсе весткі пра атамір,— пісаў далей Штальман.—Вы-ж там бачылі самога Майсіеню. Ён вам, мабыць, даў адрас і плян. Вязеце іх сюды, мы тут удвох з Вамі расьсьледуем гэту даволі цікавую справу.“

„У чаканьні Вашага хуткага прыезду цісьне па-сяброўску руку
Ваш О. Штальман.“

„Адрас наш: Польшча, ваяводзтва Палескае, павет Пінскі“...

— Той-самы касьцёл,—паўтараў усхвалёвана і ўстрыжана Валер.—Той самы, дзе знаходзіцца атамір!

Па дарозе, адвозячы Валера на калгаскіх конях у Менск, брат даведаўся пра ўсё.

З паўкілёметра ён ехаў пасяля таго маўклівы, задумны, а потым рашуча сказаў:

— Едзь, Валер! Трэба ехаць... Гэта шту-у-ка-а!—працягнуў ён, гаворачы пра атамір.—Толькі баюся—небясьпечна! Як ты адчэпішся ад Штальмана? Заблытае цябе гэты фашыст!

— Дармо!—адказаў Валер.—Ён-жа ня ведае, што атамір пад бокам. Трэба ехаць...

— Трэба ехаць!—паўтарыў брат, падганяючы коняй.

У Менску пачыналі дажджы. Горад выглядаў праз іхны мутны вэлюм. Чырвоны касьцёл, што здалёк ганарліва ўзвышаўся над горадам, зблізу выглядаў пахмура мокраю чырвонаю цэглаю. Яго гатычныя вежы дарэмна стараліся прабіць мутную заслону неба. На Савецкай працавалі кучкі рабочых, брукуючы вуліцу брусчаткаю, і цяжка было прайсьці.

Валер, сьпяшаючыся, прабраўся па разрытых ходніках, паміж кучак каменю, асфальту. У часе мінулага адпачынку ён толькі праездам пабыў у Менску. Цяпер, едучы з Беларусі на доўгі час, ён з цікавасьцю ўзіраўся ў разварушаныя вуліцы Менску.

Менск перабудоўваўся. Там-сям, адгароджаныя ад вуліцы платамі, узьнімаліся высокія цагляныя муры сьцен. Іх было

шмат, і Валер з прыемнасьцю глядзеў на іх. Неяк дзіўна было бачыць поруч з гэтымі гмахамі нізкія, непазорныя дамы, бадай у цэнтры гораду,—рэшткі старога Менску. Шмат якія старыя камяніцы былі аплецены рыштаваньнямі—надбудоўвалі новыя паверхі. Менск рос угору.

Каля будоў цяжка грэмелі грузныя рэйкі. Перагукваліся на рыштаваньнях рабочыя. Горад быў ахоплены гулам сьпяшаньня, работ.

Часьцей пачынаў накрапваць дробны няпрямны дождж. Народ сьпяшаў па мокрых ходніках і забягаў пад вароты, хавуючыся ад дажджу.

Каля Ленінскае вуліцы на балькончыку другога паверху самотна тырчэў размалёваны белымі і чырвонымі пасамі тронак сьцягу, а на дзьвярох чарнела літарамі мядзяная плітка:

Konsulat generalny Rzeczy Pospolitej

— Ты мяне тут пачакай крыху,—сказаў Валеры брату,— я зайду наконт візы.

Міліцыянэр прапусьціў Валера і зноў сеў на табурэтку, што стаяла ў нішы дзьвярэй, выставіўшы на панэль вялізныя боты. Назад дамоў яны паехалі ўжо ўвечары.

Раніцою Валер разьвітаўся з маці і братам.

Маці ўжо каторы раз пачынала плакаць і выціраць сьлёзы скамечанаю хустачкаю.

— Ды ня плач-жа ты, мама!—нэрвова гаварыў Валер.—Праз якіх пяць месяцаў назусім прыеду.

Маці на час сьціхала, але потым ізноў пачынала плакаць.

— І не пагасьцяваў ты, як сьлед, сыночак,—гаварыла яна. Твар яе сьлязьліва крывіўся. Старая адчувала нейкую трывогу. Яна ўсё яшчэ ня ведала, чаму сын едзе ня ў Бэрлін, а ў Польшчу, і нечага баялася.

— Беражы-ж ты сябе, сынку!—усхліпнула яна.

Ужо былі зьвязаны ўсе рэчы. Усё было гатова да ад'езду.

— Ты-ж лісты тья ўзяў?—запытаў наўмысьля абьякавым тонам брат.

— Узяў, узяў,—адказаў Валер.

— І Майсіеняў?

— І Майсіеняў.

Валер падышоў да маці і ўзяў яе за рукі.

— Ну, бывай, мама! Праз месяцаў пяць буду.

Змагаючыся з сабою, ён у апошні раз моцна пацалаваў маці, адварнуўся і наўмысьля сурова сказаў брату:

— Ну, едзем!

Праз хвіліну калёсы пакаціліся па мокрай дарозе міма могільніку. На ім шумелі каля дарогі і гнуліся пад ветрам бярозы.

Маці моўчкі глядзела ўсьлед сыном, потым, нібы нешта ўспомніўшы, закрычала, памкнулася бегчы, але калёсы ўжо схаваліся за пагоркам.. І ёмкі конскі тупат аб сырую глебу ня быў чуцён.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

* * *

У нізкіх чаратовых берагох, грузнучы ў топкіх балотах, прадзіраючыся праз густыя хмызьнякі, лясы—бягуць срэбныя зьмейкі рэк. З поўдня, з захаду, з поўначы. Аднекуль—з-пад поўдня, з Вальні прабіраецца праз пушчы чорная Гарынь, у лазовых берагох бяжыць Стыр, імкнецца аерысты Стаход. З захаду сьпяшае да сівога Пінску мутная Піна. Поруч з ёю імкнецца сьветлая Ясельда і аж з-пад паўночнага Паднямонья, мінаючы Лунінец, сьпяшае да сваіх сёстраў Цна. Густыя лясы парасьлі на гэтых рэках. Чараты і лаза аблыталі берагі. І топкія багны, вагаючыся і ўздываючыся пузырамі, праз сон прыслухоўваюцца да срэбнага плюскату сёстраў—рэк. Тут нельга прайсьці чалавеку. Вагаецца зялёная дрыгва, абкружыла пяшчаныя выспы рэдкіх вёсак, паш і ворыва. А сёстры-рэкі бягуць—з поўдня, з захаду, з поўначы—і, у розных месцах злучыўшыся з шырокаю Прыпяцю, спакойна ўжо імкнуцца на ўсход. Хлюпаючы, надзімаючыся пузырамі, праводзяць шырокую Прыпяць балоты. Яны—шырокія, ціхія, важкія. Яны яшчэ далёка будуць цягнуцца абапал яе плыні—на ўсход, праз мяжу, за Тураў, да далёкага Мозыру. І сухі хмызьняк будзе аблытваць берагі новых рэчаў, будзе стаяць сьцяною вакол зялёных вакон дрыгвы—„зыбуноў“, баючыся саступіць туды—бо засмокча, уцягне балота і ня будзе збавеньня. Чорныя пушчы здалёк шумна асьцерагаюць хмызьнякі і вясёлыя аеры з берагоў срэбных рэк адклікаюцца ціхім шалахам. Гэта ўлетку. Увосень—

ціха. Разлягаецца сухі шлах быльля і лістоў. Вясною тут уздымаюцца рэкі, балоты наступаюць на іх, і ўся амаль Піншчына здаецца аднёю зялёнаю дрыгвою. Сонныя рыбы плешчуцца тады ў чорных карчох, курлычуць радасна журавы, качкі і гусі поўняць балоты шумным лопатам крыл, крыкамі. Пад лета ўсё супакойваецца. Балоты зноў абкружваюць выспы чалавечых сельбішч і дрэмлюць пад сонцам, пахнучы багуном, торфам і цёплаю балотнаю параю. Паляшукі з чоўнаў косяць высокую траву, чараты, а балоты чакаюць—мо' памыліцца хто, мо' саступіць у зялёную дрыготкую дрыгву. Ён тады будзе доўга крычаць паратунку, захліпацца ў сьмярдзючай цёплай жыжцы, але ніхто не пачуе. Толькі дрыгва будзе ціха гойдацца, будзе хлюпаць цёплая жыжка і, калі крыкі змоўкнуць, на тым месцы, дзе балота засмактала чалавека, надзьмецца пазыр і лопне—гэта апошняе дыханьне чалавека вылецела з балота.

I

Над Ясельдаю званілі гулкія касьцельныя званы.

Сонца садзілася за далёкім зубчастым лесам і з балотаў патыхала цёплым парным пахам.

На вэрэндзе дому асадніка пана Гжэцкага сядзелі тры чалавекі. Яны млява курылі і глядзелі на захад. Заходзіла сонца. Трэці, маладзейшы, што сядзеў каля гаспадара, ухутваўся ў плашч і ўздрыгваў нібы ад холаду.

Усе тры маўчалі, а пан Гжэцкі часта з нецярплівасьцю пазіраў на шэрую сьцежку, што зьмяілася ад фальварку да белых сьцен касьцёлу. Нарэшце ён узварухнуўся, устаў і, перагнуўшыся праз балясы вэранды, закрычаў:

— Хутчэй-жа ты, Ядвіга! Мы тут зачкаліся ўсе!

Тонкая, зграбненькая фігурка жанчыны шпарка ішла па сьцежцы да фальварку і махала людзям на вэрэндзе хустачкаю.

Калі яна ўзыйшла на вэранду, пан Гжэцкі ступіў колькі крокаў насустрэч і запытаўся:

— А пан Штрайбэрг, Ядвіга? А пан Галомбэк? Чаму яны ня йдуць?

— Пань дужа занятыя, Юзэф!—аддыхваючыся, гаварыла пані Ядвіга.—Пан Штрайбэрг канчаткова засеў у бібліятэцы. Ён ня

выйдзе адтуль да дзесятае гадзіны. А пан Галомбэк наогул мне не адказаў—у яго з ксяндзом нейкія пільныя справы.

— О-о! ужо гэтыя вучоныя!—смяшліва скрывіўся пан Гжэцкі, а рухавая пані Ядвіга павярнулася да гасьцей і сказала:

— Проша пана Штальмана, проша пана Клемма! Мы будзем піць гарбату і бяз іх.

Госьці паўставалі, а пані Ядвіга ўзяла Клемма за руку і павяла яго праз шклянныя дзьверы ў сталовую.

— Пана Клемма трэба напаіць сёньня малінаю,—гаварыла яна, падрабляючыся пад голас клапатлівае маці.—Пан прастудзіўся і яму трэба сёньня рана легчы... Стэфка!..—крыкнула яна пакаёўцы:—накрывай!..

З хвіліну яшчэ Штальман стаяў на вэрэндзе. Ён моўчкі глядзеў на далёкі, цёмны лес і дакурваў папяросу. Тоўсты пан Гжэцкі пазіраў на сяло і барабаніў па балясе пальцамі. Па сяле бегла з поля жывёла, рыпалі вароты, даляталі здалёк крыкі і гамонка. Зусім ужо сьціямнела, і з балота пацягнула сырасьцю і ветрам.

— Зусім забыўся праверыць,—сказаў нібы пра сябе пан Гжэцкі,—ці скончылі звозіць маё сена... Зусім забыўся...

Штальман адказаў нешта па-нямецку, а пан Гжэцкі зноў агледзеў сяло, цёмнае поле навокал і ціха дадаў:

— А пакідаць сена цяпер небяспечна. У мяне там тры вялікія сьцірты. Небяспечна... каб чаго ня вышла!

— Ну, проша, пана Штальмана да гарбаты!..—накінуўшы гаспадарскія клопаты, сказаў ён. Штальман кінуў папяросу і пайшоў сьледам за ім.

Бразнулі на вэрэндзе дзьверы. Зрабілася ціха. З дому даляталі вясёлыя галасы пані Ядвігі, гасьцей. Недзе Стэфка клікала фурмана. Яе голас мякка разьлягаўся па фальварковым двары. Пахла ўтульнасьцю, цяплынёю, заможнасьцю. У небе загарэліся першыя зоркі.

Пасьля гарбаты ўсе разыйшліся хто-куды. Пані Ядвіга сапраўды напаіла Клемма малінаю і прымусіла яго зараз-жа ісьці спаць. Пан Гжэцкі папрасіў прабачэньня ў гасьцей і таксама выйшаў. Яго рана заўтра чакала многа спраў і таму ён мусіў найсьці і добра выспацца.

Калі пані Ядвіга вярнулася ў сталовую, там сядзеў адзін Штальман. Ён моўчкі курьў сыгару і тонкімі нэрвовымі пальцамі качаў па стале белыя галачкі з хлеба.

— Як адчувае сябе гэр Клемм?—па-нямецку запытаў ён пані Ядвігу.

Яна, засьмяяўшыся, таксама па-нямецку адказала, што гэр Клемм ужо, мабыць, заснуў і заўтра абавязкова палепшае. З усяго дому Гжэцкіх яна толькі адна добра валодала нямецкаю моваю і таму шчыра служыла за перакладчыка сваім бэрлінскім гасьцём.

Пані Ядвіга яшчэ зусім маладая. Па-маладому блішчаць чорныя вочы, увесь дзень яна гатова бегаць па доме, пакрыкваць на пакаёўку Стэфку.

За Юзэфа яна выйшла дзевятнаццацігадоваю дзяўчынкаю. Гэта было яшчэ ў польска-савецкую вайну. Яна працавала тады ў франтовых шпіталях. У адным з гэтых шпіталёў панна Ядзя пазнаёмілася з панам Гжэцкім.

Пасьля аднае жорсткае бойкі (была атака чырвонае кавалерыі) у шпіталь прывезьлі моцна зраненага паручніка. Ён быў няпрытомны, ніхто не спадзяваўся, што ён палепшае. З гэтакімі ранамаі, якія былі ў яго, людзі не выжывалі.

Паручнік Гжэцкі быў адважным „жолнежам“. Бальшавікі прадзіравілі яму грудзі, пасеклі ў часе атакі „шашкамі“ руку, і пан Юзэф ляжаў у шпіталі худы, як шкілет, без аднае крывінікі ў целе. Тады ён ня быў такім поўным, тоўстым, як цяпер. Сказаць па-праўдзе, пані Ядвіга не спадзявалася на яго папраўку. Ёй ажно страшна было ад шэраватага твару паручніка Гжэцкага, абцягнутага сухою скураю, ад вялізных вачэй, якія бяз слоу сачылі за ёю, калі яна даглядала яго. Паручнік Гжэцкі згубіў шмат крыві, і дактары нарэшце асудзілі яго на сьмерць.

— „Мэдыцына ця можа даць вам больш нічога, пан Гжэцкі“, — сказалі яму, але выйшла іначай. Здарылася так, што ў тылавым шпіталі ў горадзе N, куды перавялі пані Ядвігу, яна знайшла зноў усё яшчэ жывога паручніка Гжэцкага. Рань яго ўжо зацягнуліся, але выгляд паручнікаў быў ня лепшы. Як гэта ні было дзіўна, але паручнік мог ужо хадзіць. Самы сапраўдны шкілет, абцягнуты мёртваю, шэраю скураю,—ён хадзіў, хістаючыся, па доўгім калідору шпіталю і наганяў страх на сёстраў і санітаруў.

І тады ксёндз у шпіталі сказаў:

„Так пан бог ратуе гэрояў нашай айчыны“...

Пані Ядвігу паручнік адразу пазнаў. Ён паведаміў, што месяц таму назад памёрла яго жонка. Засталася трынаццацігадовая дачка. Яна хутка прыедзе наведаць бацьку. З таго разу пані Ядвіга часта гаварыла з ім. Яе зацікавіла, як мог выжыць гэты чалавек, і з забабонным жахам глядзела на шкілет, цень чалавека,— паручніка Гжэцкага. Потым яна яшчэ больш жахнулася, калі зразумела, што пан Гжэцкі пакахаў яе. У даўгім шпітальным калідоры паручнік Гжэцкі падсьцерагаў яе і, калі пані Ядвіга выходзіла, даганяў яе, хістаючыся на тонкіх нагах.

— Панна Ядвіга!—шаптаў ён.—Я маю вам нешта сказаць... Панна Ядвіга, хвіліначку!..—І, калі панна Ядвіга спынялася, паручнік гаварыў ёй, што яна сьветлы анёл, якога ён сустрэў, знаходзячыся паміж жыцьцём і сьмерцьцю, што ён лічыць яе за сьвятую. Вочы паручнікавы глядзелі з глыбокіх западзін на панну Ядвігу з дзіўным выразам, аб чымсьці просячы, молячы, яна потым не магла спаць уначы.

Потым паручнік Гжэцкі выпісаўся са шпіталю. Ён выратаваўся ад сьмерці. Скура на гострых сківіцах заружавелася, у вачох зьявіліся бляскі жыцьця. Напярэдадні ад'езду ён зрабіў паньне Ядвізе прапанову стаць яго жонкаю. Панна Ядвіга тады ўжо не баялася яго выгляду. Прытуліцца ёй ня было дзе. Бацькі загінулі ў Расіі ў часе рэвалюцыі. Толькі ў Варшаве жыла старая цётка. І яна дала пану Гжэцкаму свой адрас, просячы месяц тэрміну, каб падумаць. Паручнік Гжэцкі выехаў.

Праз паўтара месяцы панна Ядвіга атрымала ліст. Скончылася вайна. Паручніка Гжэцкага ўрад за выслугі перад айчызнаю надзяліў вялікім кавалкам зямлі на крэсах, у Піншчыне, і ён з свайго фальварку пісаў Ядвізе, паўтараючы сваю прапанову, каб яна прыехала да яго. Ён жыве там адзін з дачкою Янінаю і, калі панна Ядвіга згодзіцца, дык яму больш нічога ня трэба на сьвеце.

Панна Ядвіга згадзілася.

Позна ўвечары прышлі з касьцельнае бібліятэкі Штрайбэрг і пан Галомбэк.

Яшчэ са сьпежкі да фальварку былі чутны галасы двух вучоных. Яны аб нечым спрачаліся і на вэранду даляталі іхныя выкрыкі.

— Я даяду гэта... даяду!.. І тады ўвесь сьвет убачыць перавагу, так сказаць, спэцыфікум польскае нацыі...

Трэба сказаць, што пан Галомбэк, выдатны варшаўскі вучоны, распрацоўваў сваяасаблівую строга навуковую тэорыю. Ён даводзіў існаваньне ў прадстаўнікоў польскае нацыі нейкіх залозак і мазгавых цэнтрыкаў гонару, адвагі і мужнасьці. Пан Галомбэк, як шчыры патрыёт, ня сумняваўся, што даядзе гэту перавагу польскага народу над іншымі нацыямі.

— Вы ня думайце,—гаварыў ён Штрайбэргу,—што мая тэорыя гэткая ўжо нягрунтоўная. Біялёгічна-псыхалёгічныя, так сказаць, адзнакі нацыі рэч ня новая наогул. Так, напрыклад... вы слухаеце, гэр Штрайбэрг?.. адзін грузінскі вучоны (ён цяпер жыве ў Савецкім саюзе) давёў наступнае. Ад жыцьця ў горах, ад няроўнасьцей глебы, па якой каўказцам даводзіцца хадзіць, а таксама ад нацыянальных дужа цесных ботаў, якіх яны ня могуць узьдзець, не намыліўшы іх спачатку, у каўказцаў выпрацавалася сваяасаблівая нацыянальная хада—няроўная, хісткая, нібы танцавальная. А гэта ў сваю чаргу ўплыло на іхную псыхіку, якая таксама зрабілася, так сказаць, з некаторага боку, танцавальнаю...

Гэр Штрайбэрг адказваў нешта цішэй. Было відаць, што гэта заўзяты геолёг. На вэрэндзе вучоных спаткала пані Ядвіга. Яна загадала была Стэфцы падрыхтаваць вячэру, але вучоных адмовіліся. Ёх добра пачаставаў гасьцінны ксьёндз, і яны зусім сытыя. Яны коротка разьвіталіся з гаспадыняю і разыйшліся па сваіх пакоях.

Пані Ядвіга вярнулася да Штальмана. Яны зноў распачалі перапыненую гаворку пра Бэрлін, але хутка пані Ядвіга заўважыла, што Штальман амаль ня слухае яе. Ён курыў, барабаніў пальцамі па стале і глядзеў кудысьці ўгору, над Ядвігінаю галавою.

Калі пані Ядвіга пакрыўджана замоўкла, Штальман усхапіўся і, узяўшы яе за руку, сказаў:

— Прабачце мне, пані Ядвіга! Я такі няўважлівы. У мяне, бачыце, якія-колены няпрыемнасьці. Я крыху ўсхваляваны.

Панна Ядвіга, спачуваючы, узяла яго за руку і сказала:

— Вы такі стомлены! Вы, мабыць, шмат працуеце разам з гэтымі вучонымі?

Штальман засьмяяўся.

— Не, зусім не! Я, ведаеце, прыехаў зусім не для навуковае работы. Проста так, з турыстычнымі мэтамі...

І крыху памаўчаўшы, дадаў:

— Але, я ўмовіўся тут, у Польшчы, спаткацца з адным чалавекам, а яго ўсё яшчэ няма.

— А хто гэты чалавек? Можна мне ведаць?

— Не, пані Ядвіга!—сьмяшліва адмовіў Штальман.—Гэта небясьпечны чалавек.

Пані Ядвіга прысунулася бліжэй і, залётна сьмяючыся, настойвала:

— Пан Штальман мусіць сказаць, каго чакае. Пан павінен сказаць гэта гападыні!

Штальману дужа спадабалася цяпер зграбная пані Ядвіга. Нешта штурхала яго падзяліцца хоць крыху з прыгожаю гападыняю сваімі плянамі і ён урачыста сказаў:

— Уявеце, пані Ядвіга, такую рэч. Недзе на вашай айчыне, у Польшчы, у нейкім сяле, у глушы схованы скарб...

— Ой-ой-ой!—з падробленым спалохам ускрыкнула пані Ядвіга.

— Не жартуйце!—крыху сур'эзна, крыху жартам сказаў Штальман.—Гэта, магчыма, праўда. Дык вось. Пра гэты скарб, пра месца, дзе ён знаходзіцца, ведае толькі адзін чалавек...

— Гэта выглядае рамантычна!—засьмяялася пані Ядвіга.— І вялікі скарб? Там золата, дьямэнты?

— Не... куды лепшае. Там — сіла, захаваная ў невялікім кавалачку матэрыі, нявымерная сіла.

Штальманавы вочы бліснулі, і ён ужо сур'эзна гаварыў:

— Гэтая сіла мацней за золата, за дьямэнты. Чалавек, дзяржава, якія завалодаюць гэтай сілаю — будуць мацнейшымі ў сьвеце. У тым скарбе — усё, што мог даць чалавек сёньняшняга дня.

— Ой-ой-ой!—нібы зусім перапалохалася пані Ядвіга.

— І чалавек, што ведае пра гэтую сілу — той, каго вы чакаеце?

— Не. Але той чалавек звязаны з ім і дакладна ведае ўсё.

— Ой, як гэта ўсё таемна! Вы ведаеце, пан Штальман, я пачынаю захапляцца... Я дужа люблю ўсякія таемнасці... Хто-ж гэты чалавек? Ці хутка ён прыдзе сюды?

Штальман, ужо зусім сур'ёзны, сьціснуў кулак і ўдарыў ім па сталае.

— Уся справа ў тым, што ён, відаць, ня хоча ехаць! Ён, пані Ядвіга, хоча, відаць, забраць тую сілу сабе, адвезьці яе ў сваю краіну.

— Ой-ой-ой! — ускрыкнула пані Ядвіга: Nie pozwalam! Скарб польскі! Ён павінен быць у нас, у Польшчы. Што-б сказаў мой Юзэф? Ён — шчыры польскі патрыёт.

Штальман ужо маўчаў. Ён зусім спакойна курыў сыгару і насмешліва пазіраў на гаспадыню. І калі ён ізноў загаварыў, голас яго быў жартаўлівы, фліртоўны.

— А ведаеце, хто гэты чалавек?

— Хто?

Штальман з хвіліну памаўчаў і потым з урачыстаю мінаю сказаў:

— Бальшавік.

— Ой-ой-ой! — ужо не на жарт спалохалася гаспадыня і адсутулася ад гасьця. — Вы небясьпечны чалавек.

Штальман вясёла засьмяяўся і ўстаў з-за стала.

— Гэта ўсё жарты, пані Ядвіга! Ня варта шмат гаварыць пра гэта нанач. Вы будзеце дрэнныя сны бачыць.

Было ўжо зусім позна. Праз вокны глядзела зорная ноч. Пані Ядвіга адчыніла дзьверы на веранду і паклікала туды Штальмана.

— Якое хараство! — Пані Ядвіга ўглядалася ў зоркі, што густа ўсыпалі неба, і паказвала Штальману:

— Вунь Вялікая Мядзьведзіца... Вунь Стажары, Альдэбаран...

— А вунь... — Штальман раптам паказаў уніз на далёкі цёмны поплаў, што разьлёгся за сялом. — А вунь — пажар. Нешта, відаць, гарыць.

Недзе на поплаве палыхалі тры вялікія вогнішчы. Клубы агню ўзьнімаліся, рассыпаліся ў небе. Крывавыя языкі полымя зьвіваліся, рабілі насмешлівыя грымасы, нібы нейкі асілак драж-

ніў па-дзіцячы гострым языком далёкія спакойныя зоркі. Направа разьляглося сяло. Яно было зусім ціхае, нібы ня бачыла, ня чула ў сьне пажару. Бялелі пад месяцам коміны дахаў і да фальварку далятаў сабачы брэх.

Пані Ядвіга трывожна ўглядзелася на далёкія вогнішчы і потым ускрыкнула:

— Гэта наша сена гарыць! Матка боска! Яны падпалілі яго!

Нават пад месячным сьвятлом было відаць, як пабялелі яе шчокі, вусны. Яна палахліва прытулілася да Штальмана і дрыготкім голасам зашаптала:

— Гэта яны! Гэта жаклівыя людзі! Яны нас ненавідзяць! Увесь час, як тут жывем, мы сьцерагомся іх. Матка боска! Трэба падымаць людзей. І жаўнераў няма...

— Хто? Хто яны?—з трывогаю запытаўся Штальман.

Пані Ядвіга ўся дрыжэла ад страху і шаптала:

— Яны... Сяляне... Усе крэсы!.. Мы тут, асаднікі, адны.

Усё ярчэй разгараўся пажар. З балота пацягнула вільготным цёплым ветрам. Недзе ўдарыў і пракаціўся рэхам стрэл.

II

Раніцою над сялом павісла трывога. Вестка пра падпал асадніцкага сена абляцела ўсе двары і ўсе непакойна чакалі што будзе. Каб гэта здарылася так з кім-небудзь, дык ніхто б не зьвярнуў на тое вялікае ўвагі. Ці мала чаго бывае? Навошта было пакідаць на лузе копы? Гэтым часам ня дзіва і горшыя пажары. Але ўчорашні пажар ня быў звычайным. Гэта добра ведала ўся Смольня і таму трывожылася і чакала.

На прызьбе Лук'янцовае хаты з раньня гуртам сядзелі сяляне. Людзі адыходзілі зрабіць сякія-такія справы і зноў вярталіся да прызьбы, сядалі, закурвалі, спрабавалі гутарыць. Але гутарка не вязалася. Людзі не дагаварвалі слоў, чакаючы пазіралі на высокі ганак суседняга дома.

— Нешта-ж доўга іх трымаюць,—сказаў чарнявы Лук'янец.

Шыльда над высокім ганкам зыбалася на ветры і літары на ёй чарнелі:

Pasterunek P. P.

we wsi Smolni

Раніцою ў пастарунак, людзі бачылі, павялі Антона Сямашку і Міхася Пашкевіча. Вось чаму сяльчане цеперся сядзелі тут і чакалі. Відаць, на гэтых двох падумалі, што яны падпалілі асадніцкае сена. Кожнаму хацелася хутчэй даведацца, чым скончылася справа.

— Але... Нешта яны там забавіліся...

Сухенькі дзядок у доўгай палатнянай кашулі і з валасамі белымі, як лён, сказаў гэта падробленым спакойным голасам, але, відаць, ён дужа хваляваўся. Ён парываўся ўстаць і пайсьці ў пастарунак, каб даведацца самому, але потым махаў рукою і зноў сядзеў на бервяно каля прызбы, смокчучы люлька.

— Ліха іх ведае... ліха іх ведае...—мармытаў ён і, звяртаючыся ўжо да ўсіх сяльчан, гаварыў:

— Ды мой-жа Міхал удварэ ўвесь час быў. Вось твой Зьмітрок ведае, што ён дома начаваў. Яны-ж удвох сёньня ў мяне да другіх пеўняў сядзелі.

Нізкі селянін у саламяным капялюшы нічога не адказаў дзеду. Ён толькі паціснуў плячыма і, седзячы тварам да пастарунку, запыхкаў люлькаю.

Пад самымі вокнамі, навокал чарнявага Лук'янца людзі гутарылі ціха, здавалася, хаваючыся ад усіх. Лук'янец толькі ўчора прыехаў з дарогі. У далёкай вёсцы, аж у Косаўскім павеце, была замужам яго дачка, і Лук'янец езьдзіў яе наведаць. Наведаўшы дачку, прывёз з таго краю шмат навін.

Пазіраючы асьцярожнымі, з-пад калматых брывей, вачыма на шырокую вуліцу, ён ціха гаварыў суседзям:

— Вы толькі, браткі, таго—не разбрэхвайце. Мне-ж людзі казалі і я вам кажу, што мне казалі... Так што вы не таго...

Ён скруціў цыгарку і зацягнуўся. З бяргеньня ў каторы ўжо раз пачулася дзедава:

— Удварэ-ж ён начаваў сёньня, Мікола мой... Хай вась Зьмітрок Ігнасеў пасьведчыць...

Далятаў з балота вільготны вецер. Па вуліцы шпацыравалі куры. Дурэлі дзеці. Стаялі апошнія дні лета. Хісталася пад ветрам шільда.

Pasterunek P. P.

we wsi Smolni

Лук'янцоў голас быў такі цікі, такі асьцярожны, што за пяць крокаў нічога нельга было пачуць. Суседзі пасунуліся адзін да аднаго бліжэй, надстаўляючы сонцу босыя ногі і загарэлыя рукі.

— ...Пажары гэтыя, дзядзькі, па ўсёй краіне цяпер. Вось мой зяць, значыцца, калі ў дачкі быў, казаў мне: „Паляць, кажа, мужыкі па ўсёй Беларусі панства. Так ім і трэба... Пан добры, толькі печаны... Панасаджвалі на нашы шы асаднікаў ды ўрадоўцаў, дыхаць няма як. Пазадушвалі аднымі падаткамі“... Каля іхнае вёскі быў асаднік Габлеўскі. Дык вось, значыцца, доўга думалі, што з ім рабіць. Служыў ён, трэба сказаць, патайна ў шпікох і ўсё, што ведаў пра народ, выказваў. Можна сказаць, галоўным шпіцлем быў у ваколіцы. Для гэтага ў яго на вёсцы былі свае людзі, што яму дапамагалі—свае-ж вясковыя...

— Ці бачыў ты!.. вось гады!—Хударлявы вясковец зласьліва плюнуў і запытаў у Лук'янца:—А куды-ж людзі глядзелі?

— От-жа і яно!—спакойна цягнуў Лук'янец.—Пра гэта да ведаліся пасья, калі позна ўжо было.

— А што-ж там было?

— А тое, што спалілі тую вёску, пазабіралі ледзь ня ўсіх у астрогі.

Лук'янец закруціў кручкаватымі пальцамі вусы.

— Трэба сказаць, што тая вёска адмовілася плаціць усякія ладаткі, штрафы і на шарваркі ўжо тры гады не хацела ісьці. Упарта стаялі. Прыяжджаў сэквэстратар маёмасьць апісваць, паліцыя—праганялі... Разам, усёй вёскай трымаліся. Там у іх было сем маладых хлопцаў, яны ўсё і паказвалі—як што трэба. У іх на ўсё адзін адказ быў: ураду голаду і вайны, каб ані гроша... Хлопцы разумныя былі і ўся вёска іх берагла, не выдавала. А потым неяк грывнуў у вёску атрад. Нічога не зрабілі, а толькі забралі гэтых хлопцаў і двух гаспадароў разам з імі. Быў над імі суд. Там і выявілі, што ў камсамольцах былі тыя хлопцы. Дык пасья суду ў вёсцы іх і ня бачылі. А тых двух гаспадароў выпусьцілі. Так нейкі час было ціха. Адночы бацька аднаго з камсамольцаў сабраў сялян дый чытае ліст. Ліст той ад сына з турмы быў атрыманы. Піша сын у лісьце, што ўдалі іх, што ў вёсцы ёсьць шпіцлі—настаўнік

польскі, асаднік ды свае-ж два селяніны. Тыя самыя, якіх разам з імі арыштавалі для блізіру дый выпусцілі потым.

Лук'янец замоўк і дадаў праз хвіліну:

— Катавалі хлопцаў там... Як чытаў бацька ліст, дык увесь народ плакаў ад жаласьці, а потым таварыш адзін з тых камсамольцаў выскачыў наперад, белы ўвесь, калоціцца, сьлёзы ў яго на вачох... „Сьмерць панскім шпэгам!—кажа, прэч з нашае грамады здрайцаў працоўных“... Гарачы быў хлопец, ну, звычайна, і народ запаліў... Так што праз колькі часу пасьля таго—асаднік згарэў, а настаўніка з вясковымі шпіцлямі ў лесе забітымі знайшлі. Вось як.

Лук'янец узняў галаву і зноў пачаў круціць вусы. Ён заўважыў, што ўжо ўвесь народ уважліва слухае яго і людзі з бяровеньня прысунуліся бліжэй да прызбы. Зусім спакойным голасам ён даказаў:

— Вёска тая, казаў мне зяць, потым зусім адмовілася плаціць. Паліцыянтаў, што былі паткнуліся да іх, зьбілі...

Паміж сялян хваляй прабег задаволены гоман.

— Вось за гэтае самае і спалілі вёску на Косаўшчыне,— скончыў, устаючы з прызбы, Лук'янец.—Мне гэта, значыцца, таго—зяць казаў.

Сяльчане нічога не адказалі яму. Выхлы, худы вясковец калупаў кіем пад нагамі пясок, а Зьмітраў бацька, да якога зварачаўся дзядок, зьняў шырокі капялюш і залажваў у ім саламяную дзірку.

— Вядуць, вядуць ужо!

Дзядок, у якога арыштавалі сёньня ўнука, раптам ускочыў з бярвяна і памкнуўся да пастарункавага ганку.

— Ліха-ж на іх, як яны доўга трымалі!.. Ну як-жа, Міхаська? Адчапіліся ад цябе яны? Начаваў-жа ты...

І раптам спыніўся ў неразумьні. За яго ўнукам і Антонам Сямашкам ішлі строгія, няпрыступныя паліцыянты. Яны трымалі напачатковае багнэты і, штурхаючы сялян, пакрыквалі:

— Ну, вы там! Дарогу, дарогу! Разыйдзіся!

Дзядок ня слухаў іх і, чапляючыся за Міхася, нейкім жаласным голасам казаў:

— Завошта-ж гэта, Міхаська? Ты-ж ні ў чым не вінаваты! І зьвяртаючыся да паліцыянтаў, ён абурана закрычаў:

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Ды ён-жа начаваў удварэ сёння, на тое і сьведкі ёсьць. Вось няхай Ігнасеў Зьмітра скажа...

Высокі старшы пастарункавы гримнуў:

— Пастараніся, дзед! Прэч з дарогі, пся-крэў. Усё выявіцца Ён толькі так затрыманы.

І штурхануў яго прыкладам.

Народ усхвалёвана зашумеў і разам увесь заварушыўся. Чорны Лук'янец крыва ўсьміхнуўся і нібы сам сабе прамармытаў:

— Ведаем мы гэтае „толькі так затрыманы“.

Відаць, Міхал Пашкевіч пачуў гэта. Ён шпарка зірнуў на Лук'янца. У яго вачох была нейкая трывога.

Але зусім спакойным голасам ён сказаў дзеду:

— Пойдзем, дзед, да хаты. Мне ў дарогу трэба сабрацца... Прыдзецца да гораду ехаць.

Каля Пашкевічавае хаты ўжо стаяла запрэжаная фурманка, і паліцыянт, чакаючы, сядзеў на возе. Міхал Пашкевіч развітваўся з жонкаю, клаў у торбу харчы і бялізну. Праз хвіліну ён вышаў з вартаю да фурманкі. На вуліцы чырвоны вуграсты паліцыянт разганяў людзей, што былі блізка.

Чорны Лук'янец задумна стаяў каля крывое вярбы і ўсё глядзеў на Міхалю. Каля яго тупалі, адыходзячы пад штуршкі паліцыянтаў, хлопцы. Яны сьмяяліся з потных паліцыянтаў і крычалі здалёк арыштаваным:

— Дармо, Міхась! Трымайся, Сямашка! Ня сумуйце!

Каля дзв'ярэй Міхал затрымаўся. Ён працягнуў да Лук'янца руку і сказаў:

— Ну, бывай браце!

У голасе арыштаванага было нешта значнае і Лук'янец настаражыўся. Ён падышоў да Міхала, паціснуў яму руку і, калі адчуў у сваёй руцэ маленькую скамечаную запіску, не спалохаўся, ня здзівіўся, а спакойна адышоў пад грубым штуршком паліцыянта.

— Паганяй.

Колы загрузацелі па выбітай пыльнай дарозе.

Калі Лук'янец ішоў назад, на вуліцы было ўжо пуста. Усе людзі разыйшліся. Па пустой вуліцы лётаў вецер і кружыў на дарозе сухую салому і трэскі.

— Вось як!— мармытаў Лук'янец.— Людзей арыштавалі, а гэтым хоць-бы што...

— Пра што ты гэта, братка?

Лук'янец ад нечаканасьці ўздрыгнуў. Поруч з ім ішоў прысадзісты крамяны Андрыёнак—першы гаспадар на сяле. Як і ўсе сяльчане, ён глядзеў на арышт і цяпер вяртаўся да хаты. Лук'янцу ён быў суседам.

— Ды так вось,—неахвотна адказаў Лук'янец,—людзей, кажу, арыштавалі, а нашым хоць-бы што—паглядзелі дый пашлі сабе.

— А як-бы ты хацеў?

Андрыёнкавы вочы дапытліва глядзелі на Лук'янца.

— То-ж улада! Калі арыштоўвае, дык мабыць ёсьць за што. Та? Як ты мысьліш?

— Ня ведаю,—ухіляючыся, сказаў Лук'янец,—наша справа малая, мы людзі дробныя.

— А хто цяпер вялікі ў нас? Гэтак жывучы, вялікім ня зробішся.

— А ўжо-ж...—млява сказаў Лук'янец. Ён ня меў аніякае ахвоты гутарыць з Андрыёнкам.

— Дык я вось і кажу,—не адчэпліваўся той,—гэтак жывучы, вялікага ня прыдбаеш. Памяркуй сам, якое ў нас жыцьцё?

Андрыёнак пачынаў сваё звычайнае, пра якое Лук'янец ужо шмат чуў апошнім часам. У сяле багата зямлі, але яна параскідана, парэзанá на палосы. Калі ўзяць гаспадара, дык у яго зямля паразьмешчана па розных палёх ды з панскаю перамяшана. Які-небудзь гаспадар, можа, і досыць мае зямлі, ды карысьці з яе няма ніякае. Вось, каб яна ў адным кавалку была, каб уся гаспадарка была на адным месцы, каб ніякі чорт ня лез да цябе ні з папасам, ні з выганам... Каб усё сяло разьбіць на хутары,—вось тады-б можна было і пагаспадарыць! Няма табе тады ні патраў, ні крадзяжу, ніхто ў цябе не закосіцца, не зажнецца...

— Гм!—ужо злосна гаварыў Лук'янец.—А як-жа з галечаю нашаю зробіш? Што і ёй дасі па дзсяціне ў адным месцы?

— Чаму-ж?.. Каму, можа, і надбаўка будзе. Зямля і лішняя можа быць.

Лук'янец раптам абурыўся.

— На лішнюю-ж новага асадніка пасодзяць!

— Ды не! Якога асадніка? Я ня тое кажу. Іншаму малазямельнаму з няўдобнае могуць даць.

— Гэта, значыць, пасадзіць галечу на горы, на пясок ды балоты? Добра надумаў, добра, што й казаць. Хай, значыцца, цягне трухлявую хату з сяла на сваю дзесяціну...—Ды яна-ж рассыпецца ўся. Дзе ён табе здолее перацягнуць!

Лук'янец захліпаўся ад злосьці. Пачынаў чырванець і Андрыёнак.

— А які табе клопат?—ужо незадолена казаў ён.—Ты-ж, як-ні-як, гаспадар. Хоць невялікая, але гаспадарка, дык што табе да тае галечы?

Андрыёнак хітра паглядаў сваімі дапытлівымі вачыма і ўсё стараўся не адставаць ад шырокага Лук'янцевага кроку. Ён-жа цяпер маўчаў і толькі каля хаты спакойна сказаў Андрыёнку:

— Я табе кажу, браце. Ня хочу я, каб сяло разбівалася. Зараз мы жывем усе разам, трымаемся адзін за аднаго. Грамадою і паспрачацца можам з кім-небудзь, калі трэба будзе.

— Гэта з кім-жа? Дзе-ж гэта той вораг?

На гэта Лук'янец нічога не адказаў. Ён закручваў вусы і моўчкі глядзеў пад ногі.

Было ціха на сяле. За гўмнамі, узвышаючыся над сялом, бялеў моцнымі сьценамі фальварак пана Гжэцкага.

— Хто-ж гэта наш вораг, братка?—запытаўся ўдругі Андрыёнак.

Лук'янец пахмура зірнуў на яго.

— Той, з кім ты ў адну дудку дзьмеш!—буркнуў ён.—Гэта-ж ты на камасацыю хочаш мяне ўгаварыць! Сяло разбурыць хочаш, па сьвеце беднату пусьціць, новага асадніка пасадзіць! Дык ня будзе гэтага! Чуеш, Панас? Ня будзе. Усё сяло супроць будзе!

— Ды цішэй-жа ты! Людзі пачуюць. Навошта раней часу галас узьнімаць?—Я-ж можа пажартаваў.

Андрыёнак небасьпечліва азірнуўся, але ніхто іх ня чуў. На вуліцы было пуста і ціха.

Падыхала вільготным ветрам з балота і шыльда на пастарунку звонка дзынкала.

Андрыёнак цвёрда зірнуў у твар Лук'янку хітрымі шчылінкамі вачэй і, ступіўшы крок ад яго, сказаў:

— Дык запомні-ж, браце, што сяло нічога ня зробіць. Чуеш, нічога! Гэта галеча ня мае голасу. Голас за тым, хто мае большасьць зямлі, чуеш Лук'янец? Вось яно як!

Лук'янец зьбянтэжана глядзеў на яго.

— А наконт ворага, гэта ты здорава сказаў... Люблю шчырасьць.

І, адыходзячы ад Лук'янца, дробным хіхатам дадаў:

— А я бачыў, як табе той арыштант Пашкевіч перадаў... Рэч ведама, мы людзі свае, але... бачыў...

— Цьфу, свадата...—толькі і мог сказаць Лук'янец.

Ён злосна ірвануў фортку на двор і так бразнуў ёю, што куры спалохана закудахталі на плоце і зляцелі ў канаплянік, а флегматычны сабака, здавалася, ад нараджэньня прыкуты на ланцугу пасярод двара, узьняў галаву і зьбянтэжана забрахаў на гаспадара.

Аж да вечару, пакуль жонка не паставіла на стол вячэру, Лук'янец ня мог супакоіцца. Ён незадаволена тупаў па хаце, ішоў з сякераю на двёр, сёе-тое майстраваў, выходзіў на вуліцу і задумна круціў чорныя вусы.

— Камасацыю... Бач ты! Каб сяло ўсё парасьцягаць...—мармытаў ён сам сабе.

— Ты што-ж гэта расхадзіўся сёньня? Вячэраць ідзі! Што там з табой сёньня сталася?

Лук'янец моўчкі сёрбаў крупеню і не глядзеў на жонку. У хаце стаяў пах чабору, мядуніцы і сушанае ліпы—жонка нешта разумела ў зёлках і на лета наносіла ў хату шмат розных траў. Імі яна потым лячыла свае хваробы ды і суседзям давала.

— Забралі сёньня хлопцаў,—парушыла яна маўчаньне,—і за што толькі? Не вінаватыя-ж яны ў падпале.

— За чорта лысага!— няласкава адказаў ёй муж.—Наплёў хто-небудзь куды трэба, вась і забралі. Цяпер-жа чаго-чаго, а шпікоу хапае, разьвялося...

Вячэралі Лук'янцы цяпер толькі ўдвох. Сын іхны ня дужа даўно паехаў, адбыўшы водпуск, на зіму ў Вільню. Ён вучыўся ў беларускай гімназіі. Вось ужо другі год, як Лук'янец вучыць Міколу. Выбіваецца з сіл, пасылае апошнюю капейку і ганарыцца, што сын будзе вучаным чалавекам. Паклаўшы ложку,

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Лук'янец дастаў з-за бажніцы ліст ад сына і ў каторы раз пачаў яго чытаць. Гэта яго супакоіла і ён ужо зусім лагодным голасам сказаў жонцы:

— З Андрыёнкам сёньня гаварылі... Хоча гад камасацыю рабіць.

— Гэта на хутары ці што?

— Ага, на хутары.

— Гад гэты Андрыёнак—з панамі ліжацца!—раптам зазлаваў Лук'янец.

Жонка прыбрала ўжо са стала і слала пасьцелі. Перакідаючы посьцілкі, яна гаварыла:

— Гэта-ж усё сяло ведае—з панам Гжэцкім у іх справа моцная. Нядарма-ж ён яму сёлета поплаў даваў касіць! Можа ў шпікі да яго пайшоў.

— Гад, што й казаць,—мармытаў Лук'янец і раптам, нешта ўспомніўшы, усхапіўся з лаўкі.

— Куды гэта ты?

— Зараз прыду. Трэба ў адно месца схадзіць. Міхал Пашкевіч, як арыштоўвалі яго, прасіў справу адну пераказаць хлопцам. Ён усьцягваў на сябе кажух і поркаўся ў кішанёх.

— Глядзі ты, галубок! Каб і табе таго ня было!—зласьліва сказала жонка.

— Ня дурыся!

Лук'янец зноў зазлаваў. Ён гучна бразнуў дзэвярыма і выйшаў на вуліцу.

На сяле было ўжо цёмна. Брахалі на краі сабакі. З балота цягнула вільготным ветрам. Праходзячы каля пастарунку, Лук'янец зірнуў у вакно, але там было цёмна, нічога ня відно. Насупроць, дзе кватараваў паліцыянт, бліскаў агеньчык, цямнела насунутая на вокны фіранка. Лук'янец прыгасіў цыгарку і, шчыльнай загарнуўшыся, пайшоў па цёмнай вуліцы на край сяла.

У той самы вечар, насыпех павячэраўшы, Панас Андрыёнак сьцягнуў з крука чухмень і сабраўся выходзіць з хаты.

— Ізноў пойдзеш да гумна начаваць?—заклапочана запыталася жонка.

— Трэба-ж пайсьці павартаваць, усяк можа быць,—адказаў ёй Андрыёнак.—Поўныя тарпы жыта стаяць, крыў божа чаго...

Андрыёнак не дагаварыў і палез за бажніцу. Ён выцягнуў адтуль закручаны ў анучы рэвальвэр і паклаў яго ў кішэню.

Кожную ноч ён хадзіў у гэтым годзе сьцерагчы гумно. Навокал ішлі чуткі пра падпалы. Часта ноччу, вышаўшы з хаты, можна было бачыць далёкае зарава пажару. Гарэлі асаднікі. Нехта няўлоўны падпальваў панскія сьцірты, фальваркі.

— Канец сьвету прыходзіць!—квахтала Андрыёнчыха,—вялікая смута пайшла ў народзе.

— Які там народ!—мармытаў Андрыёнак.—Цёмныя людзі злачынцы нейкія, вось табе і народ. Цяпер-жа пачалі ўжо і сваіх сялян, якіх большгаспадарлівыя, паліць. Што на сьвецедзееца толькі!

— Ты-ж глядзі, беражыся там.

Андрыёнак не адказваў. Ён узяў з-пад лаўкі бліскучую (учора толькі ад каваля) сякеру і спрабаваў на палец яе лязо.

— Узяць ці не?—разважаў ён. Сказаць па-праўдзе, ён больш верыў ёй, цяжкой ёмкай сякеры, чым гэтаму далікатнаму кручку.

Нарэшце ён запхнуў яе за пояс, уважліва аглядзеў хату і вышаў на вуліцу, крыкнуўшы жонцы:

— Замкні-ж, глядзі, добра!

Па вуліцы ён ішоў старожка, хаваючыся пад ценямі вербаў. Над сялом павіс сьветлым гарбузом поўнік, і вуліца маўчала ў яго сьвятле. За сялом, узвышаючыся на высокай горцы, смутна бялеў дом пана Гжэцкага. Там таксама ня было сьвятла і толькі ў мезаніне, што высока ўзьнімаўся над домам, ярка гарэў у адным вакне агеньчык. Ён бліскаў з імглы, як маяк, быццам даючы на сяло нейкія таемныя знакі, сыгналы.

Выходзячы на край сяла, Андрыёнак угледзіў у крайняй хаце Кандрата Емельянчыка агонь. Дзьве постаці там схіліліся за вакном блізка адна ад адной. Крадком, туляючыся пад ценямі, Андрыёнак падышоў да вакна і прыклаўся вухам. Быў чуен Лук'янцоў голас і спакойны Кандратаў. З хвіліну Андрыёнак слухаў, потым бразнулі дзьверы, і ён шпарка адбегся ад хаты пад цень разложыстае бярозы каля клуны.

З хаты вышаў Лук'янец, азірнуўся і пайшоў па сяле. Андрыёнак паглядзеў яму ўслед і шчыльнай загарнуўся. Пачынаў дзьмуць халодны вецер, і неба зацягвалася хмарамі.

— Мабыць заўтра дождж будзе!—падумаў Андрыёнак. Усё яшчэ баючыся, ён вышаў на задворкі і пайшоў па сьцежцы. Раптам ён узняў галаву і ўгледзіўся пільна на ўсход за сяло, за чорнае поле.

Недзе далёка, бледна ружавела неба, дрыжэла чырвонае сьвятло і ледзь прыкметнае далёкае полымя прабівалася тонкімі языкамі пажару з-за небасхілу.

— Ізноў пажар!—прамармытаў, уздрыгваючы, Андрыёнак. Ён перахрысьціўся і павярнуў па сьцежцы да свайго гумна.

III

Жніўныя работы ў фальварку пана Гжэцкага падыходзілі да канца. Апошнія жыта было зьвезена гэтымі днямі. На фальварку зрабілася ціха, спакойна. Дні рабіліся карацейшымі. Пачыналі дзьмуць з балатоў халодныя вятры. Блізка была ўжо восень.

Пан Гжэцкі, вызваліўшыся ад гаспадарчых клопатаў, пачынаў рыхтавацца да паляўнічага сэзону. Ён сам зьездзіў у Пінск, купіў лішнюю дубальтоўку да цэлае калекцыі паляўнічых прылад, што былі разьвешаны ў яго габінэце, рабіў запасы пораху і шроту розных калібраў, пачынаючы ад дробнага на зайцоў і канчаючы буйным, медзьвяжатнікам.

Цяпер ён кожны дзень, прачынаючыся раніцою, наведваў сваіх сабак. Сабакі былі любоўю і слабасьцю пана Гжэцкага. Ён мог цэлыя гадзіны прабаўляць каля іх, трэплючы даўгія шаўковыя іхныя вушы, сам кормячы іх, аглядаючы іхныя лапы, назіраючы за іхным здароўем.

У жніўні нарэшце, прыехала з Варшавы ягоная дачка. Яна даўно ўжо пісала дамоў пра сваё слабое здароўе, і пан Гжэцкі яшчэ з лета раіў ёй кінуць на год унівэрсытэт і прабавіць гэту зіму ў дварэ, на весцы. Але, мабыць, перспэктыва даўгое нуднае зімы недзе ў глушы Палесься палохала Яніну Гжэцкую. Толькі калі пан Гжэцкі напісаў ёй пра цікавых гасьцей з Бэрліну, якія вось ужо блізка месяц гасьцявалі ў іхнай Белай Гурцы, яна прыехала сюды і—адразу забылася на шумную Варшаву, на унівэрсытэт.

Госьці сапраўды былі шляхетныя і цікавыя. Праўда, Оскар Штальман занадта ўжо сур'ёзны для выкшталцонага маладога

чалавека. Яго сур'ёзна сьціснутыя вусны рэдка калі раскрываліся на фліртоўныя жарты і залёты. Быў ён моцным і замкнёным, і хоць шчырая варшавянка Яніна не магла знайсці заганы ў цалкам шляхетных манэрах гэр Штальмана, яна неяк гублялася ў яго прысутнасьці і здавалася сабе самой зусім маленькаю дзяўчынкаю.

Гэта, тым часам, ня шкодзіла ёй весці са Штальманам даўгія гутаркі на тэмы, пачынаючы ад бэрлінскіх тэатраў і канчаючы апошнімі палітычнымі падзеямі.

— Чаго ён прыехаў сюды?—часам думала Яніна,—ён-жа не такі, як гэтыя Штрайбэрг і пан Галомбэк.

Аднойчы яна запыталася пра гэта ў бацькі, але той нічога выразнага не сказаў.

— Госьці...—быў адказ.—Прыехалі за кампанію з панам Галомбэкам, цікавяцца нашым краем. Людзі яны шляхетныя і дужа прстойныя.

Апошняя Яніна бачыла і сама, але большага пра гэр Штальмана яна даведацца не магла.

Неяк гэр Штальман, пакінуўшы сваю звычайную сур'ёзнасьць і заклапочанасьць, якая апошнімі днямі пераростала ў лёгкую трывогу, сказаў Яніне жартам:

— Я, ведаецца, прыехаў сюды з тымі,—ён паказаў у бок касьцёлу, дзе днямі сядзелі пан Галомбэк і гэр Штрайбэрг,—каб знайсці тут дужа каштоўны скарб.

Але за гэтымі словамі быў звычайны залётны сьмех і панна Яніна, пачырванеўшы, падумала, што гэтым дужа каштоўным скарбам гэр Штальман лічыць яе.

Зусім іншым быў маладзенькі гэр Клемм. Ён быў таксама вучоным. Панна Яніна даведалася, што ён асыстэнт вядомага бэрлінскага прафэсара Стронга. Гэта ў вачох студэнткі унівэрсытэту дужа ўзняло Клемма.

Асыстэнт цэлымі гадзінамі мог гаварыць з Янінаю пра ўсякія драбніцы, перасыпаючы гутарку жартамі і сьмехам. Як і Явіна, ён быў заядлым спартсэмам. Апрача таго, ён крыху ведаў польскую мову і гэта зусім зблізіла яго з Янінаю. Яна пакінула ў спакоі няпрыступнага гэр Штальмана і цэлыя дні бавіла з вясёлым асыстэнтам прафэсара Стронга.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Сённяя яны таксама пайшлі ўдвох на далёкую пагулянку за фальварак. Дом зрабіўся ціхім, бадай што пустым. Гэр Штальман адмовіўся з імі ісьці і замкнуўся ў сваім пакоі. Яму трэба было напісаць у Бэрлін якія-колечы лісты. Пані Ядвіга нейкі час рабіла са Стэфкаю па доме, а потым таксама зачынілася ў пакоі і занялася новымі раманамі, што Яніна прывезла з Варшавы.

Пад вечар да пана Гжэцкага прышоў з сяла настаўнік Смольненскае школы Ётонскі.

Ён далікатна пацалаваў руку пані Гжэцкай, калі яна вышла прывітацца з ім, і паціснуў руку гаспадару. Але пані Ядвіга хутка выйшла, спаслаўшыся на тое, што ёй нездаровіцца, і пакінула пана Ётонскага з гаспадаром адных.

У габінэце пан Гжэцкі падсунуў па-сяброўску Ётонскаму крэсла і сыгары і сеў сам на кушэтцы пад асартымэнтам карабінаў, шабляў і стрэльбаў, разьвешаных па сьцяне.

— Ну, як справы, пане носьбіт польскае культуры на крэсах?—запытаў ён, пускаючы клубы пахучага дыму.

Ён глядзеў на Ётонскага лагоднымі вачыма чалавека, які адпачывае, пазбавіўшыся ад усіх і ўсялякіх клопатаў. Грубаваты твар ваякі за апошнія гады крыху патаўсьцеў, зьмякчыўся і мабыць мала хто з былых вайсковых таварышоў—лёгіянэраў пазнаў-бы ў ім калішняга паручніка польскае арміі. Да рэчы, Юзэф Гжэцкі цяпер ужо і ня быў паручнікам. Вось ужо другі год, як пан Гжэцкі носіць чын палкоўніка. У ягоным габінэце вісіць вайсковая форма „довудцы пулка“—прыгожы шынэль, на пагонах абарончага колеру срэбныя нашыўкі, тры зоркі і ожал. Тыя-ж тры зоркі з белым арлом над імі—на шапцы пыхлівай упэўненай, як сам гаспадар.

— Як маецца пан настаўнік?—удругі запытаўся ва Ётонскага Гжэцкі.

— Нішто. Дзе-ж вашы госьці, пане Гжэцкі? Дзе панна Яніна?

— Госьці заняты сваёю вучонаю працаю ў ксяндза, а Яніна з панам Клеммам пайшлі яшчэ зраньня гуляць.

Настаўнік незадаволеная скрывіўся, пачуўшы асыстэнтава прозьвішча. Пан Гжэцкі заўважыў гэта. Ён даўно ўжо ведаў, што Ётонскі кахае яго дачку і часта сьмяяўся з гэтага. Каханьне

было зусім безнадзейнае. Настаўніку нават рэдка калі даводзілася бачыць панну Явіну. Яна ня часта прыяжджала з Варшавы.

Гэта ўсё тым часам ня шкодзіла самым блізкім адносінам паміж асаднікамі і настаўнікамі. Пана Ётонскага ў фальварку лічылі за свайго чалавека. Ён часта заходзіў да асадніка па справах, звязаных з агульным жыццём на крэсах.

— Справа нішто, — ізноў паўтарыў настаўнік, — але са школаю ня ўсё добра. Пачаўся навучальны год, а ў школе вучняў зусім мала.

Пан Гжэцкі настаражыўся і мацней засоп люлькаю.

— Сяльчане ня хочуць пасылаць у польскую школу дзяцей. Нават ёсць факты адкрытага агітавання супроць школы. Так, напрыклад, селянін Лук'янец неяк сказаў: „Каб мой сын ня вучыўся ў беларускай гімназіі ў Вільні, дык я-б ня пусьціў яго зусім вучыцца“. Ён кажа, што лепш быць нявучаным, чым ламацца чужою моваю.

— Гмм... так, так... — Пан Гжэцкі чыркануў у свой занатоўнік прозьвішча Лук'янца і сказаў пану Ётонскаму:

— Прыдзеца штрафавец тых, хто не пасылае дзяцей. Вы там паведамеце, пане Ётонскі, у гміну прозьвішчы. Гэтых хлопцаў, відаць, толькі прымусам і возьмеш.

Ён раззлавана выбіў люльку і, адкінуўшыся, на сьпінку кушэтка, загаварыў:

— Не разумею... Куды яны толькі могуць дзецца са сваёю кароўяю моваю, ня вучачыся ў дзяржаўнай польскай мове? Ну, зразумела тое, што зкамунізаваныя, падбітыя рознымі там цёмнымі асобамі, яны здольны на дывэрсыійныя, супроцьдзяржаўныя ўчынкі. Падпалы, псаваньне тэлеграфных правадоў, нават замахі на цягнікі, пане Ётонскі, цяпер на ўсходніх крэсах пашырыліся. Але адкуль гэты, так сказаць, хлопскі патрыётызм? Чаму яны так ненавідзяць польскую мову?

Настаўнік задумна ляпаў па сталае пустым паляўнічым ладункам.

— Як я разумею, — сказаў ён, — і мая думка падмацована доўгім назіраньнем за тутэйшымі людзьмі, — гэта нянавісьць зьяўляецца адваротным бокам аднае мэдалі. У іхных галовах, бачыце, польскі ўрад, мы, на каго яны, трэба сказаць, глядзяць, як на чужых,

і польская мова, польская культура, якую мы нясем у гэты дзікі край—цалкам варожыя. Яны ў сваёй, дзікай сьляпоце бунтуюць супроць гэтага.

— Маеце рацыю, пане Ўтонскі, маеце рацыю.

Пан Гжэцкі задумёна ўтупіўся ў разьвешаную зброю і колькі хвілін сядзеў нярухома. Потым рашуча ўстаў з кушэткі і, ляпнуўшы настаўніка па плячы, сказаў:

— Але-ж гэта глупства, пане Ўтонскі. Ці праўда? Мы, праваднікі польскае культуры тут, на крэсах, і сваю задачу выканаем. Ці праўда, пане Ўтонскі?

Словы пана Гжэцкага перапыніла пакаёўка Стэфка. Яна прасунула ў дзьверы свой хітранькі тварык і адрапартавала:

— Ту до пана пшышлі хлопі... Хцелі-б zobачыць пана.

Пан Гжэцкі ўзяў пад руку настаўніка і пайшоў з ім да гасьцей. Праходзячы каля жончынага пакою, ён пастукаў у дзьверы і крыкнуў:

— Ядвіга, спасылай Стэфку па Яніну і пана Клемма! Хутка вечар. Яны занадта ўжо загуляліся.

І зноў, назваўшы асыстэнтава прозьвішча, пан Гжэцкі пачуў, як ва Ўтонскага ўздрыгнула рука. Вясёлая, хоць крыху гіранічная, усмешка, зьявілася на яго твары. Ён жартаваў з настаўнікам, ціснуў яму руку. Сказаць па-праўдзе, ён любіў гэтага свайго карыснага чалавека тут, на ўсходніх крэсах, дзе ён гэтак добра, моцна абаснаваўся.

У прыхожай чакалі тры селяніны. Гэта былі таксама свае людзі ў фальварку. Пан Гжэцкі бадай па-сяброўску падаў руку каранастаму Панасу Андрыёнку і ўсім астатнім. Яны нізка пакланіліся пану Гжэцкаму, ціснучы ў руках шапкі.

Пан Гжэцкі прапанаваў усім сесьці і сам, змясьціўшыся на супраць іх, пачаў гутарку. Яго голас і паводзіны адразу змяніліся. Нават манэры былі ня тыя. Настаўнік, стоячы каля вакна, праз якое было відаць поле, сяло і кавалак балота з хмызьняком каля яго, дзівіўся:

— Які-ж лоўкі гэты Юзэф! Якім-жа ён умеє быць простым з гэтым народам! Мабыць яны зараз лічаць сябе роўнымі з ім.

Пан Гжэцкі быў у гуморы. Ён перасыпаў гутарку жартамі, сьмехам. На кожны яго жарт адказваў пачцівы хіхат. Кашчавы дзядок з бародкаю, падобнай да абскубанай мяцёлкі, закрываў,

сьмяючыся, рот рукою і сядзеў на самым кончыку прапанаванага крэсла. Вальней за ўсіх трымаўся Панас Андрыёнак. Гэта быў самы моцны гаспадар і пан Гжэцкі зварачаўся да яго часьцей, чым да ўсіх. Ён частаваў яго тутунём, ляпаў яго па плячы, пытаўся пра здароўе сям'і.

Гаспадары прышлі да асадніка з просьбаю.

— Так што мы ізноў пана будзем прасіць... Няхай нам пан даруе,—гаварыў за ўсіх Панас Андрыёнак.—Дужа ўзьдзячны за поплаў, які пан сёлета быў ласкавы нам даць?...

Пан Гжэцкі ласкавым рухам спыніў Андрыёнка. Ён нічога не шкадуе для добрых людзей. Ён дужа рады, што ў сяле ў яго ёсьць добрыя прыяцелі. Для іх ён ўсё можа зрабіць... А лесу ён бязумоўна дасьць. Гэта як ёсьць.

— Ну вось, пане Ўтонскі!—вясёла сказаў ён настаўніку.— Ня гэтка ўжо дрэнныя тут людзі!

І, зварачаючыся да сялян, загаварыў:

— А як, сябры мае, наконт школы? Мы тут з панам настаўнікам гаварылі—ня хочучь у вас, я чуў, некаторыя пасылаць дзяцей.

— Глупства!—адказаў трэці селянін. Быў ён надзвычай пахмуры на выгляд. Паасобнымі кусткамі расла барада, якая пачынала ўжо сівець. Ад насупленых калматых брывей вочы здаваліся суровымі, злоснымі. Але цяпер у іх сьвіцілася мяккасьць і пачціваць.

— Глупства,—сказаў ён.—Гэта ў нас некаторыя народ баламуцяць. А так—мы ня супроць. Як-жа дзяцей без навукі пакідаць? Мова—яна польская, дзяржаўная. З ёю куды хочаш пойдзеш.

— А ўжо-ж, а ўжо-ж!—заківаў сівенькі дзядок.—Куды там з нашаю мужычаю моваю паткнешся?

Настаўнік адарваўся ад вакна.

— Ды пра гэтых дзядзькоў дрэннага нельга нічога сказаць,—заўважыў ён.—Якраз вось Андрыёнкавы дзеці наведваюць школу стала. Таксама Макарэвічавы.

Ён паказаў на пахмурага селяніна.

— Але ёсьць некаторыя людзі...

Панас Андрыёнак рашуча прысунуўся да асадніка і загаварыў.

— Я вам скажу, пане... Ёсьць у нас такі народ, ёсьці...

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Апошнія словы ён праказаў бадай шэптам. У прыпадку прыхільнасьці ён паклаў на тлустую каленку пана Гжэцкага сваю руку. Пан Гжэцкі грэбліва скрывіўся і няпрыкметна адсунуўся.

— Я вам скажу, пане!—працягваў, хвалюючыся і зьбіваючыся Панас Андрыёнак.—Цёмны народ цяпер пайшоў. Баламуцтва багата разьвялося. Зладзеяў у народзе поўна... Вось, скажам, падпалы. У пана надоечы сена спалілі..

Пан Гжэцкі паляпаў Панаса па плячы:

— Глупства, глупства, сябры мае! Я-ж ведаю, што гэта зрабілі цёмныя людзі. Каб усе былі гэткія, як вы, дык ня было-б гэтага.

— Вось, вось!—узрадваўся Андрыёнак.—Я ж і кажу,—цёмныя асобы, баламуты, зладзеі...

І, устаўшы з крэсла, ён крыкнуў:

— Жыцьця на сяле няма ад іх! Ня можам з такімі людзьмі гаспадарыць! Крадзеш, сваркі... Галетнікі побач з табою живуць і дыхаць табе не даюць! Сёньня, скажам, вас спалілі, а заўтра, крыў божа...

Панас Андрыёнак перахрысьціўся.

Гаспадары ўсхавалёвана заківалі галовамі і пасунуліся бліжэй да асадніка. Сівенькі дзядок нахіўся да пана Гжэцкага і таёмна зашаптаў:

— Надумалі мы сяло на хутары разьбіць... Каб, значыцца, гаспадарыць спакайней...

— Камасацы хочам,—растлумачыў пахмура Макарэвіч.

Твар у пана Гжэцкага ажывіўся. Нават настаўнік адыйшоў ад вакна і сеў, зацікаўлены, каля сьлячан.

— Ня будзе ў цябе галота пад бокам сядзець...—разважаў Андрыёнак.—Зямля ў адным месцы... ні табе палосак, ні закошванья! Адзін на сваім кавалку, як пан.

— Маеце рацыю, сябры мае. Маеце рацыю!

Пан Гжэцкі задумаўся. Потым устаў і, прайшоўшыся па пакоі, сказаў гаспадаром:

— Добрую справу надумалі. Урад вам дасьць крэдыт на перабудову. Будзеце гаспадарамі. Наладзіце спраўную гаспадарку, запануеце.

— Яшчэ як!—захоплена сказаў Андрыёнак.—Ды мне-б толькі, каб зямля разам была! Каб не сядзеў пад бокам усякі галатыр!—дык я-б...

Андрыёнак не знаходзіў слова, каб выказаць, як бы ён гаспадарыў, выдзяліўшыся з сяла.

— Толькі вось што, сябры мае...

Пан Гжэцкі спыніўся каля гаспадароў і ўзьняў угару палец. Якраз у гэты момант у пакой увайшла пакаёўка Стэфка. Яна пачала абціраць мэблю, муркаючы нейкую песеньку, пазіраючы на гаспадароў, на Гжэцкага і на настаўніка.

— Пойдзем, сябры мае, да мяне ў габінэт,—абарваў пан Гжэцкі.

Гаспадары ўсталі і гужам пацягнуліся за асаднікам. У прыхожай засталася адна Стэфка. Яна адчыніла вакно, каб праветрыць поўны тутунёвым дымам пакой, і пачала выціраць забруджаную падлогу. Але, як толькі лягнулі дзьверы ў габінэт пана Гжэцкага, Стэфка кінула работу. Яна падкралася пад дзьверы габінэту і пільна прыслухалася.

Праз дзьверы чуўся прыглушаны Андрыёнкаў і задаволены асадніцкі голас. Ішла шчырая размова гаспадароў з асаднікам. У гутарцы мільгалі прозьвішчы сялян і Стэфка, пачуўшы адно, уздрыгнула.

У габінэце зашумелі. Загрукалі крэслы. Стэфка адбеглася ад дзьвярэй і, схопіўшы хустку, выбегла на вуліцу.

Ужо вечарэла. Стэфка ў цемры зьбягала па шэрай сьцежцы з гары, захутваючыся ў хустку. З сяла былі чутны галасы. Рыпала гармонь. Сьмяяліся дзяўчаты.

Селавы гарманіст Ігнатовіч ужо канчаў бясконцую кадрыль, калі яго крануў за плячо таварыш, клічачы з кругу.

— Стэфка, Стэфка прышла!—загучэлі дзявочыя галасы. Дзяўчаты абкружылі шчыльнаю сьцяною фальварковую пакаёўку. Стэфка бадай ня ўмела гаварыць пабеларуску і шпаркая пазнанская гутарка пачужому гучэла ў дзявочым крузе. Гэта, аднак, не замінала селавым хлапцом жартаваць з ёю, запрашаць яе на польку, што меліся загадаць гарманісту.

— Кінь-жа ты кабызіцца! Пойдзем саскачамі!—упрашаў яе бялявы хлопец.—Мне Ігнат дазволіў.

Ён кіўнуў на гарманіста. У крузе зарагаталі і Стэфка пачырванела. Усе ведалі, што палячка-парабчанка ходзіць на сяло бадай дзеля аднаго Ігнатовіча. Нават сам гарманіст не хаваў свайго каханьня з ёю.

На сёнешні дзень, аднак гульня спынялася. Ігнатовіч, пагаварыўшы з таварышом, ращуча зашпіліў на рамяні гармонь і пачаў разьвітвацца:

— Час мне ісьці...

У крузе незадоволена зашумелі, але Ігнатовіч упарта адмаўляўся іграць. Ён, як хвацкі ўхажор, узяў Стэфку пад руку і пайшоў з ёю па сяле. Таварыш, які яго выклікаў з кругу, пайшоў разам з ім.

Стэфка, нешта шпярка гаварыла хлапцом, мяшаючы беларускія словы з польскімі і ўсё захутваючыся ў хустку. Ігнатовіч спакойна слухаў яе. Ён толькі час ад часу перакідваў гармонь з пляча на плячо і бурчэў:

— Вось гады!.. Вось-жа гады, трасца ім!..

Заварочваючы са Стэфкаю да свае хаты, ён сказаў Кандрату:

— Гэта пытаньне трэба разабраць сёньня-ж. Трэба адразу даць адпор. Сёньня мы зьбярэмся. Стэфка зробіць інфармацыю. Толькі асьцярожна трэба... Зьбірацца будзем на старым месцы.

— Добра.

Кандрат павярнуўся і пайшоў далей на канец сяла. Быў ён заклапочаны і не адказваў на воклічы хлопцаў, што сядзелі з дзяўчатамі на прыздах цёмных ужо хат. На небе прабіваліся першыя зоркі і крываваы, на старажытны тарч падобны, месяц ламалу вылазіў з суседніх зыбучых балатоў.

— Жыцьцё падобна на кінематаграфічную істужку. Людзі робяць іх тысячы, мільёны—шэраг стандартных фільмаў на два тоны: чорны і белы. Са спалучэньня гэтых тонаў на экране выходзяць трагедыі, камэдыі, фарсы, драмы, але канец іхны бадай заўсёды аднолькавы, бо людзі звыклі да стандарту. У амэрыканскіх фільмах, скажам, усё канчаецца пацалункам.

— Ёсьць яшчэ каляровыя фільмы. Я бачыла.

— Так. Некаторыя робяць жыцьцё багатым на колеры, фарбы. Тады экран ажывае. Жыцьцё робіцца цікавейшым. Для гэтага трэба вялікае штукарства і ўменьне. Каляровых фільмаў у нас мала.

— Трэба, каб ўсе істужкі былі каляровымі?

— Неабавязкова. У кожным фільме ёсьць свая сыстэма, свой пэўны канец. Трэба, каб людзі не рабілі гэту сыстэму паводле стандарту. Трэба, каб канец ня быў звычайны. У Оскара Штальмана істужка на два тоны: чорны і белы. Гэта выглядае дужа сурова. І сыстэма яго суровая. Канец-жа будзе моцным, бо чалавек ён моцны.

— Вы каб хацелі-б, ваш фільм быў каляровым?

— Не, я хацеў-бы пусьціць яго ў адваротны бок. Дайсьці да таго месца, дзе мусіць быць пачатак, а потым пусьціць яго іначай, паводле пэўнай сыстэмы з канцом, якога-б я жадаў.

— Фільмы, якія пускаюць у адваротны бок, дужа сьмешныя. Яны багаты на раптоўнасьці і выглядаюць нерэальна і камэдыяна.

— Праўда. Я гэтага ня хочу. Прабачце за недарэчную гутарку.

Карль Клемм і панна Яніна дужа позна вярталіся да фальварку. Яны абхадзілі за дзень бадай усе ваколiцы і дужа стоміліся. Панна Яніна абапіралася на асыстэнтаву руку і тулілася да яго. Падвечар узьняўся халодны вецер, і панна Яніна ўздрыгвала ад холаду. Карль Клемм аддаў ёй свой плашч.

— Але-ж вам будзе холадна!—засупярэчыла яна.—Ведаеце, што я прыдумала? Давайце будзем ісьці пад адным плашчом.

І, сьмяючыся з свае выдумкі, панна Яніна загарнула ў плашч Клемма. Пад бледным месячным сьвятлом здавалася, што ідзе адзін чалавек з двума галовамі—мужчынскай і жаночай.

— Я ня ведала, што вы тут жылі,—сказала панна Яніна.

— Я, уласна гаворачы, тут мала бываў. Але нябожчык-бацька час-ад-часу прыяжджаў сюды. З пачатку сусьветнае вайны ён жыў тут бяз выезду... да самае сьмерці.

Блукаючы па ваколiцах, панна Яніна з Клеммам найшлі на руіны калішняга невялікага фальварку, што некалі стаяў над Ясельдаю. Гэта былі рэшткі дому і драўляных гаспадарчых

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

пабудоў, якія былі қалісьці зьнішчаны пажарам. Сяляне парасьцягалі цэглу. Засталася адна разбураная напалову сьцяна, што ўзвышалася на пагорку.

Калісьці гэта быў маёнтак нямецкага прафэсара Бэрнгардта Клемма. Вайна захапіла прафэсара ў ім. Фронт па некалькі разоў праходзіў па гэтай мясцовасьці і нішчыў усё навокал. Але прафэсар упарта не хацеў выяжджаць з маёнтку. Усёроўна ў Нямецчынну папасьці было цяжка. Лісты ад яго не даходзілі да бэрлінскіх таварышоў, да яго сына. Потым даведаліся, што прафэсар Клемм быў расстраляны расійцамі, як нямецкі шпэг. Яго абвінавацілі ў тым, што ён нібыта падаваў праз раку сыгналы нямецкім войскам.

Усё гэта Карль Клемм расказаў паньне Яніне, калі яны стаялі на руінах фальварку. Паказваючы на абгарэлую, аблупленую вятрамі і дажджамі сьцяну, асыстэнт гаварыў паньне Яніне:

— Вось тут расстрэльвалі бацьку. Адзін чалавек з сяла, які блізка ведаў яго, бачыў, як расстрэльвалі. Расійскі афіцэр біў старога перад расстрэлам. Ён, бачыце, стараўся выведаць у бацькі няіснуючыя ваенныя тайны...

Ад абгарэлых руін веяла пусткаю і разбурэньнем. Асыстэнт пацягнуў прэч ад іх панну Яніну. Бадай усю дарогу пасьля гэтага ён маўчаў, і панна Яніна далікатна старалася не парушаць яго задумы.

Толькі ўзьнімаючыся на гару да фальварку, асыстэнт зрабіўся па-ранейшаму вясёлым, якім прывыкла бачыць яго ў фальварку панна Яніна.

— Зірнеце,—паказаў ён навокал рукою.—Чым ня кадр з кінофільму? Залітая мясечным сьвятлом рака, лес. Урачыстая цішыня. Гэты фільм на экране добрага эўропейскага кіно-тэатру мусіў-бы закончыцца пацалункам.

Але пацалунку ня было. Панну Яніну і Клемма дагнала, запыхаўшыся, Стэфка. Яна бегла ў фальварак з сяла. Параўнаўшыся з імі, яна сказала:

— Паноў чакаюць дома. Там аб вас трывожацца. Я вас усюды шукала!..

Карль Клемм адхіснуўся ад панны Яніны і прысьпешыў крок.

— Сапраўды, мы з вамі сёньня загуляліся, панна Яніна. Пані Ядвіга будзе трывожыцца. Нядобра...

Каля самага фальварку яны сустрэлі сялян і настаўніка. Сяляне знялі шапкі і нізка пакланіліся, праходзячы, а Ётонскі спыніўся каля панны Яніны, ледзь кіўнуўшы асыстэнта.

— Я даўно ўжо ня бачыў вас, панна Яніна,—ціха сказаў ён.— Можна падумаць, што вы ўнікаеце мяне. Чым я правініўся перад вамі, Яніна?

Панна Яніна незадаволена зірнула на Ётонскага. Але хутка яна ізноў засьмяялася і вясёла адказала:

— О, роўна нічым, пане Ётонскі! Мы сёньня позна гулялі з панам Клеммам. Наведалі шмат цікавых мясьцін. Нам было так весела.

— Я гэта бачу, панна!—пахмура сказаў настаўнік.—Бачу і...

— Што такое?—узьяла броўкі панна Яніна. Яна акінула пана Ётонскага насьмешлівым позіркам і пацягнула за руку асыстэнта.

— Хадземце, гэр Клемм! Нас чакаюць.

Настаўнік застаўся адзін на белай сьцежцы. Белы месяц вісеў над сялом. Цяпер ён ужо ня быў падобны на старажытны тарч. Ён быў больш падобны на расьпечанае да-бела гарматнае ядро, выпушчанае з шалёнаю хуткасьцю і застыглае раптам у пустым, халодным небе.

(Працяг будзе).

Ускраіна¹⁾

(Эцюд)

Рабочыя, што будавалі электростанцыю, выклікалі на спаборніцтва будаўнікоў пасёлку. Падпісаньне соцыялістычнай умовы прадугледжвала сканчэньне будаўніцтва электростанцы і клюбу да гадавіны Кастрычнікавай рэвалюцыі. Пры падпісаньні ўмовы — спрэчак ня было. Толькі шмат-хто затаіў нявыказаныя мярканьні пра тое, што: „будуць сілы пнуць толькі, а карысьці — як маку будзе“.

Брыгада Крыніцы і Тадоса ішла наперадзе іншых. Нормы іхнай выпрацоўкі былі рэкорднымі. Брыгада паставіла пытаньне пра эканомію будаўнічага матэрыялу, і цяпер часта можна было бачыць, як стары Тадос, нахіліўшы нізка галаву над сшыткам, алаўковым абгрызкам вылічаў, колькі трэба, прыкладам, цэманту, колькі трэба, прыкладам, цэглы для таго, каб адбудаваць пяць квадратных мэтраў бар'еру.

У старога было вострае вока. Ён сядзеў і вылічаў, а сам тымчасам глядзеў краем вока, як падсобныя рабочыя накладалі ў начоўні цэмант. Ледзь-ледзь шархаталі рыдлёўкі, цэмант падаў вакол начоўняў на зямлю. Падсобнікі гэтага не заўважалі.

— Эх, мальцы, мальцы! — сказаў раптам Тадос, падыходзячы да іх. — Хто-ж так робіць?

Яны прыпынілі работу і недаўменна ўтаропіліся ў яго.

— Хіба дрэнна?

Тадос разьвёў рукамі.

— І яшчэ пытаецца! Ды вы-ж за начоўні колькі цэманту панакідалі, яго-ж з зямлі ня зьліжаш? Акуратней трэба рабіць, мальцы...

¹⁾ Канец. Пачатак глядзі ў „Маладняку“ № 5—6,7.

— Эт,—махнуў рукой хлопец.—А я думаў, што мы ўчынак які блгі зрабілі... Гэта-ж ня золата, цэмант.

— Няможна без таго, каб не пракінуць,—падаў голас другі.

— Золата ня золата,—сказаў строга Тадос,—а глядзець трэба... От я акурат вылічыў... А што калі ня хопіць? Нам-жа сорамна будзе...

Рабочы махнуў рукой, але ўсё-ж такі пачаў накладаць цэмант акуратней і спраўней.

Прыбег Крыніца.

— Ну, бухгалтар,—жартаўліва зьвярнуўся ён да Тадоса,—ведаеш навіну? Мой Костусь у брыгаду Ратнэра пашоў. Вось яно як!...

— У брыгаду Ратнэра?—здзівіўся Тадос, але потым замест здзіўленьня на ягоным твары закрасавала ўсьмешка.

— Гэта дык так... Супроць нас, значыць? Спэборнічаць з намі, значыць? Ну, ну!

Крыніца сказаў праўду: Кубянкуў пашоў у брыгаду Ратнэра, якая яшчэ раней была выклікана на спэборніцтва брыгадай Крыніцы. У апошнія дні Кубянкуў адчуваў, што былыя яго таварышы—Антось і Тадос—цураюцца яго, дый пашла па будаўніцтве слава пра яго: прагульнік і п'яніца. Ё здавалася часамі Кубянкуву, што лягчэй-бы было яму, каб яго проста зволілі, выгналі за вароты. Ё вась тут якраз паўставалі ў памяці крэйсьлеравы словы, пераказаныя дзсятнікам, і—чамусьці—гэтыя словы неадхільна выклікалі ўспамінак пра сустрэчу з інжынэрам у піўной. Вось тут якраз і была блытаніна. Вось якраз сувязі паміж гэтымі двума фактамі не разумеў Кубянкуў, не разумеў і таго, чаму (ён пра гэта даведаўся пазьней) Крэйсьлер адмяніў загад пра звальненьне. Ё Кубянкуў першыя часы—піў. Піў шмат, піў доўга. Хацеў у хмелі знайсці весялосьць, адагнаць трывожныя думкі. Але было хужэй: п'янства мела сваім неадхільнымі вынікам тое, што людзі ўсё больш і больш цураліся яго, усё радзей і радзей гаварылі з ім. А хіба яны ня пілі—гэтыя людзі? Кубянкуў чамусьці быў упэўнены, што яны пілі, але розьніца была ў тым, што пілі яны неяк між іншага, рэдка, неяк у выходныя дні, і гэта зусім не адбівалася на іхнай рабоце. А хіба ў гэтым—у п'янстве—была слодыч, была мэта? Ё вась тут пачыналіся цягучыя і нудныя шуканьні, і вась тут пачынаўся для Кубянкува непазнаны сьвет

моральных чалавечых прынцыпаў. П'янства прыносіла не заспакоенасць, а адчай, а трывогу, а скэптычныя ўсьмешкі таварышоў і—што было самым нявыносным—пахмурае маўчаньне ў адказ на ягоня запытаньні.

Гэтак вось прышоў Кубянкаў у бригаду да Ратнэра. Крыніца адмовіўся працаваць з ім разам, і гэта было канчатковым ударам па Кубянкуву.

— Хіба я хужэй за Антося працую?—пытаўся самога сябе Кубянкаў.—Здаецца, аднолькавыя спэцы—чорт яго вазьмі! І от табе—таварыш...

Ратнэр быў разумным чалавекам. Ён любіў прыглядацца да людзей, што працавалі побач з ім. Гэтая ратнэрава асаблівасьць замяняла яму і кніжкі, і газеты, і весялосьць. У гэтым была жыцьцёвая філэзофія Ратнэра. Ён быў—па-сутнасьці—чулым камлюкаватым дзялзем, і ён добра разумеў тое, што адбываецца паміж Антосем і Кубянкувым.

— Ты, хлопец, гэтага самага...—казаў Кубянкуву Ратнэр.—Ідзі да мяне ў бригаду.. давядзі ім, што ты рабочы на-яць... У цябе гэткія здаровыя рукі, маладыя рукі...—Вочы ў Ратнэра бліснулі і пасля гэтага зрабіліся яшчэ больш маркотнымі.—Эх, каб не мае гады! Я-б паказаў, што можа рабочы...

Так было знойдзена Кубянкувым сваё месца.

Адвячорак. Паўла адпрог каня і вядзе яго да калодзежа. Конская сьпіна—мокрая. „Вось загнаў каня зусім, —думае Паўла.—Халера яе рэж, усё з-за яе“... Праходзячы паўз комсамольскія баракі, Паўла чуе, як сьпявае моладзь. Галасы—хіба можна разабраць асобныя галасы? Не, не разьбярэш. Ён доўга ўслухоўваецца ў іх, і вось ён чуе, як з суладнай гэтай страмніны гукаў вылучаецца адзін—высокі, жаночы голас. Вось гэтак і ўвесну: ідзе стромай вада, ідзе і сьпявае. І вось раптам на даўгім шляху ракі ў яе, аўліваецца раўчачок, і вось у мэлэдыю, створаную бегам ракі умешваецца новы голас,—услухайцеся!—голос раўчачка асаблівага тэмбру (у некаторых вёсках на Бабруйшчыне раўчачкі завуць бурчачкамі). Ці-ж ня гэтак злучаецца голас запявалы?—пяе хор, а голас запявалы першыя часы ідзе нейкім цененькім—адмысловым—бурчачком побач з хорам. Але гэта толькі першы час а потым страмніна галасоў нібы паглынае запявалавы голас.

Паўла слухаў і думаў: „Не, гэта не яна сьпявае... У яе голас чысьцейшы“...

Ля калодзежа—чарга. Зморанья коні ірзучь ціха. Чуюцца рытмічныя гукі вады, што перапыняюцца раз-по-раз пляскам вядра. Нехта, поячы каня, падсьвітвае.

Чакаючы на чаргу, Паўла шукае ў грудку дзяўчат возьніц яе. Уласна кажучы, яна яму і ня надта патрэбна, але-ж—вечар гэтка мяккі і пахкі, і стомленасьць гэтак соладка агортае ягонае цела, што ён зусім-бы не адмовіўся вось так проста пасядзець з ёю побач у цемры, пачуць яе голас і можа-б... Хто зэта вядзе каня? Ага, гэта яна! Вось добра, што апазьнілася. Яны гаставуцца ля калодзежа ўдваіх. Ён пераймае яе. У даўгой мужчынскай браварцы, босая, спрэс у пылу, стаіць яна перад ім і пазірае на яго дужа-дужа сур'ёзна.

— Чаго ты, Гэлька, глядзіш гэтак?

Дзіўная рэч: першы раз на паўлавым жыцьці ён адчувае сябе нясьмела перад гэтай дзеўчынай. Нібы той хлапчук, што ўпярышыню паспытаў жаночай пяшчоты. Ды дзе тут пяшчота? Вось вабіць Гэлька Паўлу, а сьмеласьці не стае, нібы зусім перайначылі хлапца.

— Ты каня загнаў...—халодна кажа яна.—Гэта дрэнна... Свайго потым даглядаў-бы, а казённага ня хочаш?

— От табе і маеш!—Ушчэнт здзівіўся Паўла.—Як убачыў, што ваша дзявочая армія пераганяе нас, ну, дык і прыўдарыў. Хіба-ж льга адстаць?

Яна бярэцца за вядро. Яна больш не глядзіць яму ў вочы. І, поячы каня, заўважае:

— А ты ў каня свайго спытайся, ці хоча ён пераганяць нас? Калі гэтак рабіць будзем, дык усе коні палягуць. Эт, пра што казаць! Не разумееш ты, у чым сэнс спаборніцтва...—Гэта яна сказала зусім як хлапец.

Вось табе і мяккі, вось табе і пахкі вечар. Паўла Варанецкі нават абразіўся. Ён не разумее, у чым сэнс спаборніцтва? А яна, яна разумее? Ну, так... Яна комсамолка... Яна ўсё разумее. Але хлапечы задзёр бярэ сваё і ён кажа:

— Як-бы ня было, а нашыя хлапцы сёньня перагналі вас. І я от больш за цябе навазіў.

Яе гэта ня турбуе. Гэтак-жа спакойна поіць яна каня, гладзячы яго па сьпіне

— Гэта не бяда,—кажа яна.—Загоніце коняй, тады ўбачым, чыя возьме. Мы-ж коні беражом, а вы што з імі робіце? Машына... і яна догляд любіць... А тут коні...

— І яна ідзе ад калодзежа—сур'ёзная, спакойная.

Паўла застывае на месцы. „Ах, сукіна мама,“—хоцацца яму вылаяцца ўголас, але ён стрымліваецца. Ён праводзіць рукой па конскай сьпіне. Яна мокрая аж да гэтай пары. Ён пачынае разумець, што Гэлька казала праўду. Заўтра ён іначай рабіць будзе. Вось тады няхай скажа, няхай упікне...

Потым ён зноў слухае песьню і рогат, што лятуць з комсамольскага бараку. Песьня гэтая—старая. Яе сьпявалі арцелі тульскіх і цьвярскіх, што працавалі раней на пабудове электростанцыі. Руская гэтая песьня. Пад гармонік яе добра наярываць. Часта хлопцы хадзілі глядзець, як гуляюць цьвярскія і тульскія адпачынкам. І перанялі гэтую песьню. Паўла яе ведае таксама. Ён слухае песьню і—сам гэтага ня хочучы—пачынае падсвівстваць

Пераборы, пераборы,
Вы—малінавы лады!
Сустракай, наш родны горад,
Нас, рабочых маладых!

Комсамольцы песьню гэтую перайначылі, на свой лад сьпяваюць яе. Яны—маладыя—заўсёды ўсё перайначваюць. Яны хочуць, каб усё іхнае было. І песьня каб сьпявала пра іх-жа. І вось (напруджана слухае Паўла) высокі дзявочы голас зачынае песьню:

Пераборы, пераборы,
Эх, малінавы лады!
Нас паклікаў новы горад,
Комсамольцаў маладых!

І грымануў прыпеў—сотнямі маладзецкіх глотак, і гэтага прыпеву ўжо ня мог разабраць Паўла: ён думаў.

Грымеў сьпеў.

А Паўла думаў пра тое, ці будзе ёмка, калі пойдзе ён вось цяпер у барак. Адзін-за-адным сышліся да комсамольцаў паўлавы таварышы. А ён потым фасону трымаўся.

— Эт, пайду... Ну, няхай пасьмяюцца.. —

І ён пашоў да бараку, і ішла насустрач яму маладая, як комсамолка Гэлка, песьня.

Ён зірнуў у надвяхоркавае неба, што спакваля цямнела, убачыў на гэтым небе яміны, вырытыя сонцавым захадам, пазяхнуў, шырока раззьяўляючы рот, і пашоў нядбайнай хадой у барак. Гэтая хада сьведчыла пра зморанасьць.

— Куды гэта ўсіх пагнала?—спытаўся ён, пазяхаючы і пацягваючыся ўсім тулавам.

— Клопат новы знайшлі,—адказаў Рыгор Сокал, сплёваючы на падлогу.—Гурткі вайсковыя арганізавалі, наказвалі, каб ты прышоў.—Рыгор Сокал усміхнуўся.

— А ты чаго?

— Што? не пашоў?

— Ну.

— Столькі тае бяды. Адпачыць хочу.

Рыгор Сокал перавёў вочы на столь і засьвістаў нейкую цягучую песьню. Насьвістваў ён гэтую песьню так, што распытваць далей было-б па меншай меры бязглузьдзіцай, і Ромусь, сеўшы на нары, пачаў слухаць. Незнаёмым быў мотыў песьні. Ня было ў ім сьмелай вышыні, таго пункту, адкуль можна шырака—на поўныя грудзі—даць разгон песенны, ня было ў ім і дзёрзкай бойкасьці тых прыпевак, што пачула моладзь тут на будаўніцтве. Не. У гэтай песьні, у мэлёды яе, быў мінор і ледзь-ледзь прыкметны крык роспачы, той крык, што выпяваецца грудзьмі, з надцінам.

І Ромусь, слухаючы песьню, успомніў тое, што было кагадзё на дарозе.

Стаіць конік, упрэжаны ў звычайныя сялянскія калёсы. Каля іх—гаспадар, нізкарослы, каржыкаваты чалавек. Ён дужа падобны да свайго коніка: абодвы яны нізкія, каржыкаватыя, жылкаватыя, з пляча зробленыя нямудрым мастаком прыродай.

— Зарана, дзеткі, на работу пасталі,—пазіраючы на грабарку, напоўненую пяском, што загарадзіла яму дарогу, кажа ён.—Адкуль будзеце?

На возе—ён, Ромусь. Нечаканая сустрэча з чалавекам чамусьці хвалюе яго. Вось трэба было-б сказаць яму, гэ-таму чалавеку, што ездзіць паўз насып нямажна, аштра-фаваць могуць, але гэтага Ромусь ня кажа. Ён ашчэрваецца на чалавека грабнямі белых сваіх зубоў (з дзяцінства прывычка: гаварыць з чужым чалавекам па-заліхвацкаму):

— Мы шацкія, дзядзька. Чуў гэткіх?

— А чаму-ж не, мой ты хлопча. Як-жа ня чуў... Дале-кавата загналі вас...

Ромусь устрапянуўся, забыў на сваю прывычку: дабрат-лівае дабрадушша чалавекавых слоў афарбавалася ўсьмеш-кай.

— Нас, дзядзька, ніхто ня гнаў, самі прыехалі.

Чалавек павёў кнутавішчам.

— Кажы ўжо, кажы... Самі прыехалі? Ведаем, як самі..

Навучылі цябе, дзеткі, гаварыць так.

Ромусь уздрыгануў і зірнуў на Рыгора. Той даўно ўжо ня сьвістаў і цяпер пазіраў на яго, седзячы на нарах.

— Чаго ты?

Рыгор Сокал спусьціў босяя свае ногі на падлогу, стаў на іх і раскінуў у бакі рукі.

— Нудна тут,—сказаў ён, падыходзячы да Ромуся. Ведаеш?— Ён зазірнуў у ромусевы вочы, кладучы руку на ягонае плячо.— Твая Гэлька з гэтым самым... Варанецкім.

— Яна не мая,—адвёў вочы Ромусь.—Адкуль ты ўзяў?

Рыгор засьмяяўся.

— А чаму ты тады на мяне ўзьеўся? Не яго, кажа...

— Ты тады брыдка казаў... Яна-ж комсамолка, ну, і мы комсамольцы... З аднэй ячэйкі... Так пра сваіх дзяўчат гаварыць нямажна

Рыгор адышоўся ад яго, зняў з вяроўкі парцянку, пакруціў яе ў руках і павесіў зноў.

— А я кажу, што з іншымі дзяўчатамі сьмялей,—ухіліўся нё ад адказу.—Толькі крані тут, дык—шась на ячэйку... От і зарабіў...

— Ты да чаго гэта ўсё?

З хвіліну маўчаў. Потым зноў падышоў да Ромуся, сеў побач і сказаў.

— Слухай от,..

Ціха-ціха, нібы гукі ляцелі здалёк, нарадзіўшыся недзе там, за ракой (рака заўсёды мякчэйшымі робіць гукі), запаланіла барак, напоўніла яго ўвесь журботная мэлёдыя.

Рыгор сьвістаў.

І посьвіст праяўляў кагадзе бачанае: коніка на дарозе і чалавека, а больш за ўсё, выразней за ўсё—словы гэтага чалавека:

— Кажы ўжо, кажы... Самі прыехалі? Ведаем, як самі.. Навучылі цябе, дзеткі, гаварыць так...

І вось толькі цяпер спазнаў Ромусь гэтую песьню.—Маці, часта ціха напявае яе, але ў матычных вуснах песьня гэтая інакшая, бо маці пяе песьню гэтую словамі, а словы ў песьнях—гэта песенная вопратка. Мэлёдыя-ж песьні—як цела жаночае (песьня песьняў, сказаў-бы Гайнэ).

Рыгор сьвістаў.

Хацелася крыкнуць, перарваць гэтую песьню, запротэставаць. Але вось уяўленьне вымалявала матчыну постаць... Песьціла маці... Гадала... Гаравала... Ночы праз сына ня спала... Абражаць песьню матчыну—хіба можна?

— Нудна,—сказаў Ромусь, праводзячы рукой па ілбе.—Ідзі ты... з песьняй сваёю... Нудна.

Аркадзь Поташ памаўчаў хвіліну (гэтай хвілінай стаяла ў баракі напружаная цішыня) і потым сказаў:

— Справа ваша, таварышы, рабіце, як ведаеце... Толькі адно павінен сказаць. Пакідаць гэтай справы нямажна, гэта першы выпадак, і яго трэба глыбака вывучыць, каб папярэдзіць іншыя такія факты.

— Пра што вы так доўга гаворыце?—падаў голас комсамolec Гарэлік.—Вывучыць, вывучыць, вывучыць... Сам Сокал нам даў у рукі матэрыял, выкрыў самога сябе... Ды хіба сярод нашых ня чуваць разгаворчыкаў пра тое, што дрэнна жыць, цяжка рабіць... Ёсьць гэтакія, дык трэба з гэтым пакончыць і лахва.

Сакратар сходу, пакавыраўшы алоўкам вуха, узняў ад паперы галаву і запытаўся:

— Дык як запісаць? Напісаць, што ўход з будаўніцтва комсамольцаў Рыгора Сокала і Ромуса Цярэшкі ёсьць факт

антыкомсамольскі, што мы яго асуджаем і ставім перад шацкай ячэйкай пытаньне пра іхнае выключэньне з комсамолу. Так?

— Пачакай, пісар.

Гэлька расчырванелася. Відаць было, што яна дужа хвалюецца. Гэлька сказала:

— Ня трэба сьдзяшацца... Рыгор... гэта правільна, бузаваты хлапец быў, пра яго і гаворкі ня можа быць... А от Ромусь...

Колькі чалавек зарагатала. Нехта пусьціў хвацкі жарт і жарт гэты яшчэ больш усхваляваў яе.

— Свайго ратуе!

— Ой, Гэлька, трымайся, ня возьме!

— Цішэй, цішэй!..

Поташ пастукаў аб стол: ён быў сур'ёзным, і сур'ёзнасьць гэтая прымусіла сьцішыцца.

— Цішэй, хлопцы, дайце ёй гаварыць, гэта-ж не па-таварыску...

— Ромусь ня можа пайсьці з будаўніцтва... Я гэта ведаю... Ён у маёй брыгадзе... А мая брыгада... Ды вы гэта самі ведаеце. Лепшая брыгада...

— Цяпер вас і ня трэба прэміяваць... Выхавалі хлапца!

— Дык выключаць?

— Каго, братцы, мяне?

— Сііс!..

Ля дзвярэй стаяў Ромусь Цярэшка. Твар ягоны быў бледы. На ботах ляжаў густы белы пыл. Ромусь цяжка дыхаў. Відаць было, што ён дужа сьпяшаўся.

— Што за гісторыя,—разьвёў рукамі Поташ.—А дзе Рыгор?

Ромусь маўчаў. Маўчалі ўсе. Толькі Гэлька, нахіліўшыся да суседа, хвалявалася гарачным шэптам:

— Я казалася... Ня можа пайсьці... Казала, га? А ты... Выхавалі, кажаш...

Ромусь зьняў з плячэй торбу, паклаў яе на парог і потым зірнуўшы ў самыя поташавыя вочы, падышоў да стала.

— Нікуды я не пайду, хлопцы. Шчырае слова, не пайду...

— Дзе ты быў?

— Правільна! Дзе ён быў?

— Там у сшытку напісана... Але гэта ня я, гэта Рыгор пісаў.

Уседзіць на месцы было цяжка. Цяпер ужо каля стала, за якім сядзеў Поташ, сабраліся ўсе. Кожны хацеў даць Ромусю пытаньне, кожны патрабаваў адказу на яго.

— А дзе Рыгор?

— Пытаецца яшчэ... Абодвы пашлі ды і гэты адумаўся па дарозе... Ну, і сукін-жа сын, гэты Рыгор! Гэта ён цябе?

Ромусь адмахнуўся рукой, нібы гэстам гэтым хацеў адгнаць муху, што назальліва намагалася сесьці на ягоны твар.

— Не... ён сьвістаў.

— Што? Сьвістаў? Ды кінь ты хлопца, што гэта з табой. Як гэта сьвістаў?

— Я праўду кажу... Сьвістаў...

Поташ моцным ударам кулака аб стол прымусіў усіх замаўчаць. Ён зразумеў, што нешта недагаворанае засталося ў Ромуся, але дагаварыць гэтае „нешта“ было цяжка.

— Давайце па парадку. Цішэй, таварышы. А ты Ромусь-кажы далей. Не хвалюся.

Ромусь сеў на нары і—гэта было поўнай нечаканасьцю—усьміхнуўся.

— От мы ішлі каля конторы, абвестку бачылі... Хто хоча застацца на комбінаце назаўсёды, напісана ў гэтай абвестцы, той няхай падасьць заяву...

— Пачакай, пачакай,—перапыніў яго Поташ.—Абвестку павесілі толькі сёньня. Дык як гэта ты з Рыгорам маглі яе бачыць?

— Ды мы-ж ішлі.

— Калі?

— Сёньня, ну...

— Зноў нешта гародзіш... Але-ж ты з Рыгорам пайшоў учора, учора і ў шытку тут, на сталі, напісалі пра ўход... Дык як-жа так?

На ромусевым твары было здзіўленьне. Прыклаўшы да грудзей руку, ён сказаў:

— Ды вярнуўся... Вярнуўся, кажу...

— Ты вярнуўся?

— І я... і Рыгор... Мяне паслухаў...

— Ууух!

Хто зарагатаў, хто засьвістаў. А Гэлька падбегла да Ромуся, схавала яго за руку і закруцілася па хаце.

— Я казалі.. Ага!.. Вернецца, казалі..

Ромусь, чырванеючы, хацеў вызваліцца ад гэльчынай радасьці, было дужа сорамна, але ўсе іншыя, відаць падзялялі з Гэлькай яе радасьць.

— Ого, наша брыгада!—сьмяялася Гэлька.—От цяпер можаце і прэмію забраць... Не дамо!..

Рагатаў і Поташ.

— Як у кіно... У трагедыю згулялі..

І потым, калі першая хваля вясёлага рогату сьцішылася, і чуўся толькі яшчэ брыз гэгае хвалі, Поташ сказаў:

— Гэта нам вурок, таварышы... Добры вурок..

Унеслі прапанову:

— Каб мацней было—вымову ім. Яны-ж вінаватыя.

— Правільна!

Грудком, апярэжваючы адзін аднаго, высыпаі на вуліцу, кожны хацеў як мага хутчэй адшукаць вінаватага, хоць пільнай патрэбы ў гэтым і ня было.

У званы ня бухалі, ня лашчыў вецер штандары, толькі жонка уздыхнуўшы, перад тым, як заснуць, сказала:

— Можна яно і лепш... Хто-ж яго ведае..

Сказала жонка гэтыя словы ў цёмру і адказам ёй было смачнае храпеньне мужава. Жонка перахрысьцілася.

Ішла ноч—густая і ліпкая, са шматлікімі варыяцыямі гукаў: храпеў—неяк надта па-маладзецку—муж, зьвінеў камар, асьлепшы ў цёмры, б'ючыся ў беленую сьцяну. А па гэтай сьцяне хадзілі імпрэсыённыя блікі.

Парамонт Сінічкін сьніў дзівоснае.

Сьвілася Парамонту Сінічкіну вялізарная камяніца, і на самым версе яе—стаіць ён. Стаіць і пазірае ўніз: а там, пад нагамі на зямлі, шмат, дужа шмат людзей. Людзі бачаць яго, людзі крычаць яму, падкідаюць шапкі і хустачкі, а ён, Парамонт Сінічкін, стаіць, склаўшы на грудзі рукі, і паплёўвае няўтрапенна ўніз. Раптам натоўп сьціх. І бачыць Парамонт Сінічкін: нібы птушка крыламі, узмахнуў чалавек нейкі рукамі, узьляцеў над натоўпам

і паляцеў да яго. Неварухлівым быў натоўп ўнізе. Доўга—здавалася—ляцеў чалавек. І ўсё-ж даляцеў ён да Сінічкіна, даляцеў і стаў побач.

— Вы гэта чаму не падлічылі для дзесятніка нормы?— пытаецца чалавек, і Парамонт Сінічкін пазнае гэтага чалавека: перад ім стаіць інжынер Крэйсьлер.

— Мяне віншуюць, панове,—адказвае Парамонт Сінічкін.— Сёньня маё сьвята.

І ён бачыць, як набракаюць на ілбе вены, як пачынае Крэйсьлер рагатаць.

— Я вас выгнаў з габінэту,—праз сьмех кажа ён.

— Вы выгналі самога сябе.

І вось інжынер Крэйсьлер бярэ Парамонта Сінічкіна за рукі, вядзе яго на самы край камяніцы і кажа:

— Зірнеце.

Пустая і страшкая глыбіня перад ім, і робіцца страшна ад гэтай пустаты.

— У вас зайздасьць,—ледзь чутна кажа Сінічкін.—Вы...

Ён ня скончыў. Крэйсьлер штырхнуў яго, і—са страшэннай хуткасьцю—паляцеў Сінічкін уніз, у пустую і страшкую глыбіню, паляцеў і—

Бралася на дзень.

Парамонт Сінічкін вылез з-пад коўдры, апрануўся і вышаў на кухню. Жонка паліла ў печы, і сьвятло гэтай печы змагалася са сьвітаньнем.

— Дрэнные сон бачыў,—сказаў Парамонт Сінічкін, бяручыся за конаўку.—Нешта будзе.

Жонка пацікавілася:

— Groшы бачыў?

— Не,—махнуў рукой.—Быццам стаю высока, высока, а чалавек мяне сьпіхнуў. Паляцеў я...

— Дзіўная рэч... У твае гады гэтакі сон...

— Парамонт Сінічкін бяз дай прычыны ўзлаваў:

— У мае гады? А якія гэта мае гады? Вярзе...

— Калі ў сьне лётаюць, дык гэта на рост паказвае... Нібы, хіба ты і расьцеш... у зямлю.

Раньне, як відаць, выдалася дрэнным. Пасьнедаўшы, Парамонт Сінічкін прайшоў у свой пакой, шчыльна прычыніўшы дзьверы.

Там выцяг з шуфляды пак папер і, разгарнуўшы іх, перачытаў колькі разоў размашысты надпіс: „Прачытаў з захапленьнем. Шчыра раю кінудь гэтае практыкаваньне. Шубін“.

Парамонт Сінічкін перагарнуў колькі старонак свайго „летапісу“ і, уздыхнуўшы тры ці чатыры разы, вышаў з паперамі на кухню.

— Адыйдзі ад печкі,—сказаў ён да жонкі, што завіхалася ля саганоў.

Голас у яго быў прыдушаным, строгім. І напэўна гэтая акалічнасьць прымусіла жонку паслухацца яго. Яна нічога не адказала. Парамонт Сінічкін кінуў папяровы скрутак на вугальле. Сіні агеньчык пяшчотна лізаў паперу.

— Няхай...—сказаў у задуменьні Парамонт Сінічкін.

— Пайду прасіцца чорнарабочым... Ня хочу ў конторы сядзець, папера цісьне...

Жонка ня крталася.

Тады Парамонт Сінічкін адвёў вочы ад печы, зірнуў на яе і дадаў:

— Перамаглі яны і мяне... А ты кажаш... на рост паказвае.. Дай наліўкі лепш... гора сваё зап'ю...

І ён вышаў, пакінуўшы здэтанаваную жонку меркаваць пра здарэньне па-свойму.

V

Па-ранейшаму ягонае вялізарнае тулава мільгацела то тут, то там, зьнікала на момант і потым вынырала ў самай сярэдзіне чалавечага натоўпу. Была песьня (вось думаеш і каб думаць лягчэй было—насьвітваеш абы што), была песьня думнасьці цяжкіх задач, якія вырашаць на-хаду трэба было. Была новая мянушка (быў звычай: кожнаму даваць імя, але як не падшukoўвалі гэтага імя—пад яго не падыходзіла), і пайшла гэтая мянушка з лёгкай рукі начальнікавай.

— Сьвісьціш, Максім?—жартоўна неяк спытаўся начальнік, сустрэўшыся з ім.—А як монтаж разьмеркавацельнага?

— Высьвісьцім,—жартам-жа адказаў Шубін.

Размову гэтую чуў дзесятнік, і вась пашла ўжо гэтая мянушка „сьвісунт“ з вуснаў у вусны, і да цэлага шэрагу іменьняў:

— Свой.

- Хлапец на два,
- Таварыш Максім,
- Максім Пятровіч,
- „Кругом шаснаццаць“ (гэта значыць: „на ўсе рукі—спэц),
- Да цэлага шэрагу іменьняў прылучылася гэтае новае, вышуканае дзесятнікам:
- „Сьвістун“.

Лёгка ня было. І не праз лёгкасьць сьвістаў Шубін. Чым-небудзь трэба было стрымліваць сябе, каб ня крыць матам, каб не псаваць сабе і людзям нэрвы, каб быць на людзях—бадзёрым і вясёлым. І вось тут выростала тое, што завецца моцаю прыкладу, і прыкладам гэтым хацеў быць—і быў—інжынэр Максім Шубін.

Але дадзім месца біографіі.

Па-рознаму можна пісаць яе. Можна пералічваць гады, і тады і тады ўсё жыцьцё чалавечае стане ў ладны шэраг лічбаў, і за лічбамі гэтымі ня ўбачыш самога жыцьця. Можна пісаць біографію па гэтых заваёвах, што былі ў жыцьці чалавечым, тады біографія паўстане як суцэльнае сьвята (так пішучь свае біографіі поэты). Ёсьць і іншыя мэтоды. Імі і паспрабуем.

Першае. Унівэрсытэт. Высылка на год „под надзор полиции“ за—

падбукторваньне да бунту, удзел у с.-д. гуртку, знойдзеныя проклямацыі і кніжкі...

Другое. Полюмя. Пайшоў на фронт змагацца за—

„матушку Русь“, крыўду і горац, за сябе—супроць „іх“ і за „іх“.

Трэцяе. Полюмя палыхае. Разгорнутая газэта шэрымі радкамі жліца за—

братаньне, свабоду, новую нашу вайну.

тады—у той дзень—палкоўнік сказаў:

— Падпаручнік... інжынэр Шубін... За здраду мы расстрэльваем... Што? Вы маўчыце? Вы... носіце пагоны слаўнай рускай арміі і...

Сарваў, кінуў, стаптаў. І бачыў—выразна запомніў—шырокімі зрабіліся палкоўніцкія вочы, і было гэткае адчуваньне, нібы гэтыя вочы ўвабралі яго ўсяго, і ён крыкнуў:

— Можаце!.. Я ніколі ня быў здраднікам самому сабе...

Галаву на рукі, апусьціўся на крэсла, задрыжэла ніжняя палкоўніцкая губа і—здалося—хліпнуў адчайна, бяссьільна:

— Рразвальваецца... развальваецца слаўная рруская армія...

Чатыры маўклівых шынэлі—добра ўлежаных, спрасаваных дажджамі і зямлёй—чатыры шынэлі павялі яго—у сутонь.

— Няма калі надта бавіцца... У расход. Па мокрым грунце пяць пар ног адбівалі няпэўны свой крок. З сутонья—вокліч:

— Хто ідзе?

— Ня чужыя...

— Хто ня чужыя?

— Свае...

— Стоой!..

Пятая шынэль вылузнула з мокрага сутонья. Злобны голас адрэзаў:

— Жарты малыя. Не пагляжу, рраз і гатова...

— Ну-ну, свае...

— Не размаўляй на пасту...

Пазьней ужо, як прайшлі колькі крокаў, голас зноў:

— Каго вядзіце?

— Паручніка Шубіна.

— Чаакай!

Жудаснае бяздум'е было ў Шубіна. Ён дзіўная рэч—ён быў дужа спакойным, хоць ведаў, што зараз сьмерць. Ён чамусьці ўспомніў матку і матчыну казку адну: прасьмерць. Матка казалі калісьці—даўно-даўно—пра тое, што сьмерць уначы—сьмерць ня страшная, лёгкая.

— Чаакай!

Ён устрапянуўся. Чаго чакаць? Навошта паставы крычыць? Што яму трэба? Якое ён мае права крычаць на пасту? Шынэля падышла да яго, зазірнула ў твар, зашаптала:

— Таварыш Максім...

Схапіў за руку. Ён вось тут прышоў жах. Ён вось тут запротэставаў розум, увесь арганізм. Перад ім стаяў радавы Антонаў, той самы, што прышоў кагандзе на сходку, прышоў і папрасіў, каб прынялі яго ў партыю.

— Што-ж гэта, таварыш Максім,—шаптала шынэля шарошкім шэптам.—Куды гэта?..

— У расход,—сказаў галосна Шубін і пайшоў у цэмуру.

Ішоў доўга. У бяздум'і. Акамянелым. Праз сілу перастаўляючы ногі. Ішло за ім шархатаньне сутонья, і краем сьвядомасьці разумеў Шубін, што гэтае шархатаньне—чатыры шынэлі, што зараз нацэляцца ў ягоную сьпіну.

Праз вялікі час, у часе баявой опэрацыі на Далекім Усходзе, калі шубінаўскі атрад злучыўся з асноўнымі часьцямі Чырвонай арміі, Шубін сустрэў Антонова. Абодвы здзівіліся гэтай сустрэчы. Першую хвіліну яны стаялі адзін перад адным—абодвы вялізарныя і радасна-здзіўленыя—і першым запытаўся Антонаў:

— Як ты тады?

Шубін зарагатаў. Рагатаў ён заўсёды буйна, усім сваім вялізарным целам.

— Ішоў, ведаеш... Потым павярнуўся і... нікога няма. Пусьцілі!

— Пусьцілі? Скажы ты... А мы-ж ня любілі гэтых... пагоньнікаў... Бачыш, зразумелі цябе... Свайго пачулі...

Скончыўся фронт. З чатырма ранамі, у васьпе прывезьлі Шубіна з фронту. Доўга ляжаў—і думалі таварышы, што ня выжыве, але моцнае цела перамагло хваробу.

— Працаваць, Шубін, трэба... Хутчэй бы ты дужэў...

— Скрозь працавалі. Хацелася-б іншага...

— Фю-фю! Чаго-ж гэта?

— Чаго? А вось зразумей. Біліся мы біліся, пра гэта адно і думалі. Вось бы цяпер павучыцца... Тэхніка нямаведама як за гэтыя гады сіганула наперад...

Таварыш не спрачаўся. Ён толькі сказаў:

— Верна. Вучыся і працуй.

І вось так закруцілі гады Шубіна. Усё чакаў тае хвіліны, калі будзе ствараць зноў і зноў, бо істота ўся, розум ягоны хацеў гэтага. І вось так—цяжкімі намаганьнямі—да сваёй электротэхнічнай адукацыі ён прылучыў—і моцна злучыў гэтыя дзьве—ён прылучыў годнасьць інжынэра-будаўніка, годнасьць архітэктара-інжынэра. Ён быў давольным.

І расло цяпер ягонае выпэставанае дзіцянё—электростанцыя дрэваапрацоўчага волату, і хадзіў ён, робячы на-хаду работу, вырашаючы складаныя задачы, прыгадваючы цяжкія формулы, і хадзіў ён, гэты „Сьвістун“, перапоўнены радасьцю—гарачай і бурнай радасьцю творцы.

Эрліх Гюнтэр помніў Расію цымяна: васьмігадовым хлапчуком прывезьлі яго ў Бэрлін, і менавіта тут—у горадзе барыкад, што насунуліся аднойчы грознай лявінай на кайзэра, ў горадзе жудаснага апофэозу імперыялістычнай вайны, у горадзе Rot Front'у, што ўзьняў над банкамі, вар'етэ і трэстамі свой цяглічны кулак, у горадзе бруднага асфальту, прастытутак і цэргібэляў—прайшло юнацтва, надыйшла старасьць.

Эрліх Гюнтэр заўсёды казаў, што ён чалавек па-за політыкай, што ён чалавек грандыёзных узлётаў і падзенняў мастацтва, горасьцяй і радасьцяй цывілізацыі. Ён быў майстрам, маэстро ліній, глыбінь, вышыняў і вымярэньняў, і як сапраўдны майстра ведаў цану свайму мастацтву.

Да сарака чатырох год ён валодаў досыць салідным капіталам, застрахаваным ад крушэньня тым, што захоўваўся ў амэрыканскіх банках, ягоная справа—Проекцыйна-будаўнічы канцэрн—меў свае філіялы ў буйнейшых сталіцах сьвету, сотні ягоных вучняў—маладых архітэктараў і інжынэраў—забясьпечвалі яму спакойнае жыцьцё.

Бадай што гэта апошняе было галоўным для маэстро Гюнтэра (ён моршчыўся, калі зварочваліся да яго Herr Günter; ён ня лічыў сябе немцам, у ягонай крывяноснай сыстэме пульсавала вадкасьць, цікавая для дасьледцаў-эўгенікаў, што атрымалася ў выніку сумесі крыві некалькіх нацый), бадай што гэтага спакойнага жыцьця дабіваўся ён праз усё сваё жыцьцё.

Але цяпер так цяжка спакойна жыць...

Але цяпер так цяжка не займацца політыкай...

Нават гёрлс у мюзік-хольле — гэта ўжо ня проста гёрлс, а перадвыбарныя агітатары...

Нават іхны балет—гэта ўжо ня дурненькія Золушкі і кучаравыя Зігфрыды, прыемныя і трывалыя, нібы піва, а цэлая сыстэма перадвыбарнай барацьбы політычных партый.

Так цяжка жыць бяз політыкі...

Эрліх Гюнтэр аб'ехаў усе сталіцы сьвету і здзівіўся: яны былі рознымі варыянтамі таго-ж самага, што было ў Бэрліне. Ён пачаў пазяхаць. І вось тады зьявілася ідэя паехаць у СССР. Эрліх Гюнтэр успомніў, што адна з ягоных кузэн—выдатная расійская актрыса. Упярышню бачыў ён яе некал перад вайной тут, у Бэрліне. Гастролі актрысы Гронскай праходзілі з вялізарным

посьпехам. Яе выносілі на руках. Яе засыпалі кветкамі. Так ішло колькі дзён узапар. Эрліх Гюнтэр чакаў, што актрыса Гронская будзе шукаць яго, прыедзе ў концэнр. Але надышоў апошні дзень гастроляў і Гюнтэру прышлося самому пайсьці да яе, за кулісы.

— Выбачайце,—сказаў ён,—вы калі-небудзь чулі пра Эрліха Гюнтэра?

Яна адвяла свае вочы ад люстра, з хвіліну памаўчала, успамінала, відаць.

— Я ведала Эрліха маленькім хлапчуком... Гэта быў сын сястры татапа... Дзе ён цяпер, я ня ведаю.

— Ён перад вамі,—сказаў тады Гюнтэр.

— Эрліх!—загарэліся вочы здзіўленьнем.

Ён выцяг з кішэні візытовую картку і падаў ёй. Пачынаўся спектакль,

...У Негарэлым ён прайшоў ад цягніка да цягніка, папрасіўшы сакратара паслаць тэлеграму на адрас Гронскай.

Ён стаяў ля вакна і бачыў, як ішлі паўз цягнік лясы, паляны і балаты, ён бачыў новую краіну і не разумее, што-ж тут было новага.

— Слухайце... Лясы тут не такія, як у нас?—ад няма чаго рабіць па-дурацку распытваў ён свайго сакратара...

Сакратар усміхаўся:

— Хвоя,—адказваў ён.—Яна сустракаецца на Харцы.

— Дык што тут асаблівага?

— Нічога. Паглядзім далей.

— Паглядзім,—згадзіўся Гюнтэр.

Гюнтэр аб'ехаў СССР.

Сустрэўшыся з Гронскай, было вырашана наведаць будаўніцтва дрэваапрацоўчага волату, які, як лісалася ў газэтах, будзе першым па сваёй буйнасці.

Гронская святкавала саракагадовы юбілей работы ў тэатры. Юбілейны спектакль адбыўся ў адным са сталічных тэатраў, гралі былыя саратнікі Гронскай—заслужаныя і народныя, і спектакль атрымаўся выкрышталяваным, як выкрысталёўваецца гадамі—пад спадам вады—каменьне. І тады—пасля гэтага спектаклю—Гронскай прапанавалі паехаць у турнэ па Саюзу.

Гронская сядзела ў сваёй бамбукавай гасьцінай, абпірала сьлёзы радасьці, і хоць сьлёзы гэтыя былі сьлязьмі радасьці—Гронская ведала (тут ня трэба было крывадушнічаць), што гэтае турнэ будзе апошнім.

— Ах, у мяне хворае сэрца, старое, непапраўна старое сэрца.

Менавіта ў гэтую хвіліну прыехаў да яе Эрліх Гюнтэр, і замест прывітаньня Гронская стрэла яго журботнымі словамі:

— Мы робімся старымі, Эрліх...

Гюнтэр павярцеў цыбуком і з оптымiстычным выглядам, уласьцівым эўропейцам, адказаў:

— Хм... Але і сьвет робіцца старым... Ня варта шкадаваць. Яны паехалі ў Энск.

Свайго конфэрансье Гронская выправіла наперад, Гюнтэр катэгарычна адмовіўся ехаць без сакратара.

Гэта было знамянаўчае падарожжа оптымiста і пэсымісткі па новай краіне, такой неўласьцівай для эўропейскага клімату.

І паступова—у залежнасьці ад таго, наколькі далёка ў глыб краіны адграхатаў іх цягнік—мяняліся месцамі канцавосьці оптымiзму і пэсымізму—

—шла паўз вокны адзіная ў сьвеце—маладая гэтка—ураджаямі і моцнай крутой замешкай цэманту багатая восень—

Эрліх Гюнтэр хутаўся ў плэд, скардзячыся на холад, Гронская ўспамінала сваю маладосьць...

Увесь Энск абляцела вестка, што ў горад прыжджаюць адначасова два славутых чалавекі—выдатная актрыса і вядомы ўсяму навуковаму сьвету архітэктар Гюнтэр. Першай цікавіўся ўвесь гарадок, афішы дачытвалі да канца; за шмат дзён да прыезду былі раскуплены білеты на пяць спектакляў, другога чакалі будаўнікі дрэваапрацоўчага волату, мясцовыя арганізацыі, папярэджаныя пра прыезд Гюнтэра шматлікімі тэлеграмамі ды паведамленьнямі ў газэтах.

Цягнік падышоў ціха—выплыў і стаў перад вагоннымі вокнамі новаадбудаваны вагзал.

Іх сустрэла некалькі чалавек.

Першы падышоў Крэйсьлер, і нікому не здалося дзіўным, калі ён нахіліўся над рукой гэтай старой жанчыны, толькі Валеры Малевіч—павярнуўшыся да Лорык—хітравата ўсьміхнуўся, і тая ўсьміхнулася ў адказ.

Потым Крэйсьлер падышоў да Гюнтэра і сказаў:

— Дазвольце вітаць вас, прадстаўніка нямецкага мастацтва і навукі, якімі мы ўсе зацікаўлены, ад імя інжынэрна-тэхнічнага персоналу дрэваапрацоўчага камбінату. Мы з прыемнасьцю сустракаем вас іменна тут, на тэрыторыі Савецкай краіны.

Гюнтэр адзначыў, што ён у сваю чаргу зацікаўлены Савецкім саюзам праз меру, між іншага, ён зусім не спадзяваўся, што бальшавікі так гарача цікавяцца дасягненнямі замежнай навукі (Гюнтэр адчуў, як цісьне каўнерык).

— Будзем знаёмы.

— Крэйсьлер.

— Ааа! Маэстро Крэйсьлер... Мы дужа часта захапляліся вашым талентам у нашым канцэрне... Дужа, дужа прыемна...

— Дзякую за компліменты,—з усмешкай, паціскаючы Гюнтэраву руку, сказаў Крэйсьлер.

Тым часам Гронскую апанавала моладзь. Лорык доўга і цёпла цалавалася з ёй, потым перазнаёміла яе з усімі прысутнымі, і Гронская выказала жаданьне, каб разам з ёю сеў у аўто Валеры Малевіч.

Аўто паляцеў у горад.

Малевіч адпачываў. Адгачынак яго на гэты раз складаўся з таго, што, скінуўшы пінжак, засукаўшы рукавы, нібы хірург, ён бегаў па клубнай залі, ад сцэны, на якой ішла рэпэтыцыя, да дзвярэй, за якімі рабіліся дэкарацыі.

— Я прасіў вас зрабіць жоўты фон... А тут нешта цьмянае і бруднае. Навошта такая густая фарба?—тлумачыў ён мастакам якія, абліваючыся потам, намагаліся дакладна выканаць, малевічавы загады.

Тым часам са сцэны крычалі:

— Таварыш Валь! Таварыш Малевіч! Гэтае месца ў мяне ніяк не атрымліваецца. З якіх дзвярэй мне трэба ўваходзіць?

І Малевіч бег на сцэну, паказваў акторм, адкуль трэба выходзіць, дзе стаць і што рабіць. Ён перапыняў рэпэтыцыю патрабаваў, каб няўдалую сцэну паўтаралі яшчэ і яшчэ.

У самы разгар работы ў залю ўбег адзін з дэкоратараў, на-хаду нацягваючы на сябе пінжак.

— Сюды ідуць, хлопцы! Трымайцеся.

— Хто ідзе?

— Ды гэты немец... Прыехаў што...

Усе затурбаваліся. Але Малевіч патрабаваў, каб рэпэтыцыя ішла па-ранейшаму і нават сам пачаў суфліраваць.

У канцы залі адчыніліся дзверы. Начальнік будаўніцтва, Крэйсьлер, Шубін, Гронская і Гюнтэр ішлі паўз залю павольна, пра нешта—бачанае толькі што—спрачаліся. Крышку воддаль ад іх, замыкаючы процэсію, ішоў сакратар Гюнтэра.

— Што робяць гэтыя рабочыя?—трымаючы ў пальцах монокль, спытаўся Гюнтэр.

— Яны рыхтуюцца да сьвяткаваньня Кастрычнікавай рэволюцыі. Гэта драмгурток.

— Што?

— Драмгурток... Рабочы самадзейны тэатр...

— Ааа!.. Цікава, цікава...

Усе падышлі да сцэны і пачалі слухаць рэпэтыцыю. Малевіч суфліраваў.

„Галена—Эх, Наталка... Мне, Клара, дзеўчынку добрую хочацца... Чаму ў мяне няма сваёй дачкі?.. Я-б ёй песьні вечарамі сьпявала... і зморы тае-б ня было-б.“

Клара. Ну, Гэлька, досыць кіснуць... „Чаму, чаму? Твой час не прайшоў. Зьбірай манаткі—паедзем на адчыненне...“

Галена. Праўда, Клара, паедзем.

Кімбаеў. Вазьмеце мяне. Ня хочу ад Галены адставаць... Нельга Галене адной цяпер хадзіць...

Клара. У трамваі месца якраз на траіх пакінулі... паедзем“.

— Таварыш Малевіч! Верка ня ў тыя дзверы пашла. Там жа пакой, а ня вуліца.

Усе—і на сцэне і ў залі—зарагаталі.

— Наогул, гэта месца трэба паўтарыць,—казаў Малевіч.—Вось у вас, Клара, ніяк не ўдаецца. Трэба гэткай жвавай старой быць...

Падышла да Малевіча Гронская, стала побач.

— У вас і рэжысэрскія здольнасьці?

— Эт, проста няма каму гэтай справай займацца...

— Чаму вы ўзялі гэткую складаную п'есу? Вашы акторы не спраўляюцца.

І яна засьмяялася. Малевіч аж зірнуў на яе,—дужа-дужа маладым быў сьмех Гронскай.

— Ну, паўтараем.

— Пачакайце.

Праз хвіліну Гронская была на сцэне. Усе прыціхлі. Шмат хто ведаў яе—гэту царыцу тэатру. І было праз меру дзіўным, што гэты стары чалавек на хвіліну зрабіўся маладым.

— Вы, малады чалавек, Кімбаева граеце?

Комсамалец Гарэлік пад позіркам Гронскай нават пачырванеў.

— Я...—адбіла сьмеласьць.

— А! Ну, добра. Слухайце, маэстро Малевіч, суфліруйце, вышэй крышку. Я буду весьці Клару.

У залі стаяла мёртвая цішыня.

І вось гэтая зграбная, у глухім шаўковым адзеньні, старая жанчына зрабіла гэст, адзін, другі. І за шаўковай вопраткай, за напарфуманавым тварам ажыў вобраз—зусім іншы, зусім супроцьлеглы арыгіналу—вобраз работніцы Клары.

— „Няма чаго мне кідаць. Няма чаго. Левай нагой з ложку ступіла, галубка. Ну, чаго размахалася, нібы вятрак? Спужалася анонімкі, падумаеш“,—і от пагардліва-упэўненымі крокамі, мацней зацягваючы на галаве нябачную хустку, пашла са сцэны Клара.

— Брава!—крычаў Шубін.

— Гэта савецкая п'еса?—пытаўся Гюнтэр.—Я бачыў Элізабэт даўно ў Бэрліне. Гамлет...

Малевіч пабег за сцэну і доўга—забыўшы на ўсё—ціснуў руку Гронскай.

— Пакіньце, Малевіч,—сьмяялася тая.— Я бяз рукі застаюся... Што вы...

— Прыходзьце дапамагаць нам...

— Прыду, прыду.

Старая Гронская адчувала сябе цудоўна. Зноў зьявілася жвавасьць, зноў ёй захацелася жыць напружаным жыцьцём мастацтва. Прачнулася ў істоце весялосьць—і (адыходзячы) яна разьвіталася з кожным „акторам“ за руку.

— Вы мяняецеся,—заўважыў па дарозе Крэйсьлер.

— Як заўсёды на сцэне.

— Хіба гэ та,—ён кінуў у бок клюбу,—сцэна?

— Сцэна заўсёды сцэнай,— няўважна адказала Гронская і, узяўшы Шубіна пад руку, сказала да яго:—Макс, я пачынаю старэць... Яшчэ год два і ўсё... Давайце памірымся з вамі...

— Ну...—вінавата мычаў Шубін.

Рыштаваньні з клубу зьнялі.

І вось разышліся ўсе.

Толькі ён, Эдуард Крэйсьлер, застаўся перад вялізарным гэтым будынкам. Ён стаяў і пазіраў на сьцены будыніны і быў на крэйсьлеравым твары выраз здзіўленьня і злосьці.

Прадчуваньні нібы спраўдзіліся.

Перад ім было ягонае стварэньне, і мастак павінен быў-бы адчуваць радасьць, радасьць творцы, сказаўшы ў суботны дзень: „Быць так. Можна адпачыць“.

Але Крэйсьлер—у гэтым была затоеная трагедыя—не пазнаў свайго стварэньня. І горш за ўсё было тое, што і Малевіч разам з іншымі, гарача ціснуў руку Крэйсьлеру, вітаючы з новай перамогай. Як мог рабіць гэта Малевіч, калі разумеў, што ён перайначыў, па-свойму перарабіў дэталь крэйсьлеравага проекту, а гэтыя дэталь настолькі зьмянілі пабудову, што Крэйсьлер не пазнаў ягонага ўцяляваньня.

Быў гарачы восеньскі дзень. Густое кармінавае сонца ляжала на зямлі, на свінцовым бэтане будынін. Радаснай і сьвяточнай была зямля. Стаяў Крэйсьлер і перад ім стаяў ягоны густы цень. Неварухлівым быў ён. За гэты час прайшло ў галаве шмат думак—і ўсе яны былі цяжкімі, супярэчлівымі.

Раптам нехта крануу яго за локаць. Крэйсьлер уздрыгануў і павярнуўся.

— Вы чымусьці незадаволены, колега?—Гэта пытаў Гюнтэр і сакратар ягоны мякка ўсьміхаўся.—Пойдзем, мне трэба з вамі пагаварыць.

— Ааа... Гэта вы... Я вось стаю і гляджу. Трыццаць чацьвертая мая пабудова...

Гюнтэр стаіў усьмешку.

Яны дайшлі да аўто і яно панесла іх у горад. Дарогай гаварылі пра драбязу. Дый жаднай патрэбы ў гаворцы ня было,—Крэйсьлер змарыўся.

І потым ужо, седзячы ў мяккім крэсьле, Гюнтэр, працягваючы скрынку з сыгарамі, сказаў:

— Я бачыў ваш проект гэтага будынку. Чаму вы вырашылі ў часе будаўніцтва адмовіцца ад першачарговага варыянту?

За воблакам дыму крэйслеравага твару ня было відаць.

— Я чуў,—доўжыў Гюнтэр,—пра ваш проект захавання манастыру. Чаму вы адмовіліся ад яго?

За дымам было маўчаньне.

— Я гаварыў з Малевічам,—атрасаў попел з сыгары,—і ён расказваў пра спрэчкі з вамі. Чаму вы...

— Аднак, вы пасьпелі пачуць пра ўсё. Выбачайце за недалікатства... Чаму вы распытвалі пра мяне?

Дым расьсеяўся. І Крэйслер убачыў перад сабой Эрліха Гюнтэра: ён ледзь-ледзь, нахіліўшы галаву, любаваўся сваімі пальцамі.

— Давайце гаварыць проста, колега...—Гюнтэр узняўся з крэсла і падышоў да яго.—Я разумею, чаму вы стаялі перад будынкам.

— Што вы разумееце?—узняўся і Крэйслер.

Гюнтэр хвіліну маўчаў. Ён узяў Крэйслера пад руку і падвёў да стала, на якім ляжаў вялізарны—у машастовай аправе—альбом.

— Калі хочаце, паглядзіце работы нашага концэрну. Тут ёсьць мае работы, ёсьць работы маіх вучняў...

Крэйслер наўгад разгарнуў альбом.

— Мармур?

— Так. Ружовы.

У Крэйслера загарэліся вочы. Ён доўга разглядаў дэталь здымку: перад ім быў раскошны мармуравы будынак.

— Гэта віла аднаго дзяржаўнага дзеяча... Адна з ганаровых нашых работ... Але мы адхіліліся ад тэмы...

— Так, так... Я вас слухаю...

Крэйслер зірнуў на яго. Зірнуў і ўбачыў ценкія крывяносныя жылкі на ілбе Гюнтэра. Махнатыя—з сівізной—бровы.

— Я хочу прапанаваць вам паехаць да мяне... у Бэрлін.

— Вы што...

— Ня турбуйцеся. Вас тут ня ўмеюць цаніць. Ды і хіба, гэта работа, калі вам прыходзіцца здаваць свае позыцыі? Тут зьневажаюць ваш гонар, гонар мастака... Падумайце.

Крэйсьлер адхіснуўся. Нейкі вар'яцкі бляск узьнік у глыбіні ягоных воч. Шыя пачала густа чырванець, і гэтая чырвань спрэс абліла ягоны твар.

— Вы... вы... ня маеце права так гаварыць...

І не хапіла слоў, здалося, што падплывае да горла нешта салонае, цісьне горла яно, і робіцца цяжкім дыханьне.

— Супакойцеся, пан Крэйсьлер.

Ён усадзіў яго ў крэсла. Потым падышоў да дзвярэй і суха сказаў сакратару, які вырас перад ім:

— Папрасіце чорнай кавы...

— Ром патрэбен?

— Так. Ром патрэбен.

Мне усё адно, хто першым прачытае гэты ліст. Проста так— пішу бяз адраса. Ведаю, што пра мой ад'езд будуць пісаць і гаварыць шмат. Ведаю, што, мяне назавуць дэгенэратам, ды адным гэтым не абмяжуюцца. Маім заўсёдным дэвізам была шчырасьць і нядворушнасьць. Толькі таму я і пішу гэты ліст, каб адвесьці крыватолкі, каб застацца ў ваччу маіх знаёмых і таварышоў чыстым да канца. Гэта не філянтропія.

Я еду за мяжу. Вырашана цвёрда і канчаткова.

Я ня думаю, што за мяжой жыць і працаваць лягчэй, чым у Савецкім саюзе, але я ўпэўнен, што там знайду хоць драбніцу майго, адышоўшага для людзей Савецкага саюзу, але не адышоўшага яшчэ для людзей Захаду.

Апошнія гады майго жыцьця ў Расіі былі асабліва цяжкімі. Я прыхожу ў тупік. Я бачу, што гэты тупік набліжаецца, і пакуль ня позна—збочваю са шляху. Можа, гэта выратуе мяне.

За апошнія гады я назіраў за людзьмі майго пакаленьня. Я бачыў іхную ломку. Я бачыў, як яны мяняюцца, адыходзяць ад старога і прыходзяць да новага. Новага мне не зразумець. Шубін гэта разумее. Зразумела гэта нават і старая Гронская, згадзіўшыся працаваць у рабочым гуртку. Больш таго. Гэта „зразумеў“ і гэты агідны Сінічкін. Праўда, паміж пералічанымі людзьмі ёсьць прынцыповая розьніца. Шубін—чалавек вялізарнай эрудыцыі. Упэўнены, што з Малевіча вырасьце гэткі-ж Шубін. Гэта ягонае шчасьце. Для мяне-ж—тупік.

Тлумачу.

У мяне забіраюць устойлівыя для мяне прынцыпы мастацтва і асобы. Я—толькі я, і маё мастацтва—толькі маё мастацтва. Шубін з Малевічам разважаюць інакш. Гэта іхняя асабістая справа. Гюнтэр, які прапанаваў мне ўехаць, разважае так, як я. Тут я з ім сыходжуся. Не магу дазволіць, каб маімі творчымі замысламі карысталіся іншыя, каб гэтыя іншыя ўносілі корэктывы ў іх. Сумбур і памылкі мастака—ёсьць ня меншае мастацтва, чым перамогі мастака. Для мяне зразумела: людзям Савецкага саюзу патрэбна іншае мастацтва чым мне. Або я павінен перапрацаваць сябе самога або павінен пратэставаць, змагацца за свае прынцыпы. Я прытрымліваюся апошняга, адхіляю першае.

У мяне забралі маё асабістае жыццё. Хоць пра гэта гаварыць і ня варта, бо—тыя, хто гэта зрабіў (Шубіна, Малевіч), зразумеюць самі.

Такім чынам, мне застаецца адно.

У мяне ёсьць жывёльная нянавісьць да гэтага Сінічкіна. Мне часам здаецца, што—застаючыся тут—сымбаль „Сінічкін“ будзе характарызаваць і мяне...

Быў яшчэ адзін шлях: актыўна супраціўляцца ладу. Але быць шкоднікам (як называюць гэтых людзей) я не магу, бо лічу ніжэй сваёй годнасьці Чалавека і Мастака займацца політыкай. Для мяне ёсьць адна політыка—гэта маё „я“ і маё мастацтва. Лепш сачыць адтуль, як пад рукамі новых ворагаў будзе гінуць нянавіснае мне.

Эдуард Крэйслер.

Р. С. 1. Я дужа задаволены, што дапамог рабочаму Кубянку стаць на цвёрдыя ногі. Але я адмяніў загад пра ягонае звальненне толькі таму, што зрабіў раней у адносінах да яго памылку. Толькі.

2. Чуў, што за апошнюю пабудову мяне хочуць дзякаваць. Гэтая падзяка належыць ня мне, а Малевічу. Апошняя пабудова—не мая, а яго.

3. Для знаёмых. Еду працаваць у канцэрни Гюнтэра. Адрасавацца прашу туды.

Э. К.

Бэрлін СССР,

Энск, Отэль „Гарні“.

пану Э. Гюнтэру-

Пан Гюнтэр!

Падзеі, якія разгарнуліся ў Бэрліне пасля Вашага ад'езду, прымушаюць нас патрывожыць спакой Вашага падарожжа.

Компанія „Сіт'і“, уплаціўшы няўстойку, адмовілася ад пабудовы. Концэрн без заказу. Францускія сумы для нас закрыты. Банк лопнуў. Аддзяленьне ў Штутгарце прышлося зачыніць. Арганізацыю аддзяленьня ў Нью-Ёрку прыпынілі да канчатковага Вашага загаду. Цяжкая эаэномічная сытуацыя ў Нямеччыне прымушае мяне прасіць вас аб тэрміновым прыездзе. Думаць пра далейшае існаваньне вашага канцэрну ў яго цяперашніх маштабах ня прыходзіцца. Але, бязумоўна, пан Гюнтэр, апошнія слова за вамі.

Самуэль Клопфбах.

P. S. Ня глядзячы на ўсе захады з нашага боку, інжынэры групы А (трыццаць чатыры) адмовіліся выйсці на работу. Перагаворы ня прынеслі жадных вынікаў. Іхнія патрабаваньні для канцэрна дужа і дужа цяжкія. У Бэрліне трывога, пан Гюнтэр.

С. К.

Сакратар парткалектыву гаварыць скончыў.

Ён сеў побач са старшынёй, паклаўшы вялізныя свае рукі перад сабой на стол.

Поташ папрасіў слова.

Ён вышаў да стала і сваёю постацю перасек сонечнае сьвятло лёг на зямлю, густа вырыс, а сінія кашуля поташава нібы на брыняла сонцам.

— Таварышы!—сказаў Аркадзь Поташ.—Сакратар парткалектыву абмаляваў становішча на будаўніцтве, і з гэтага мы павінны, сёньня зрабіць адпаведныя вынікі. Партыя кажа нам, комсамольцам, прыкласьці ўсе сілы да таго, каб забяспечыць пуск волата. У нас мала рабочай сілы, і комсамольцы сёньня павінны

сказаць сваё слова, каб разам са старэйшымі нашымі таварышамі зрабіць ўсё патрэбнае для бесьперабойнай работы волата. Нашы комсамольскія брыгады, мобілізаваныя партыяй, бралі вялікі ўдзел у ліквідацыі прарываў на будаўніцтве, сваімі рукамі мы будавалі разам з усімі рабочымі гэты волат. Я ўпэўнен, што і пусьціць гэты волат трэба пры нашым-жа ўдзеле.

Сонца зорка грала на зямлі. І напэўна ад вялізарнай колькасьці людзей, што сабраліся на сход, яшчэ гарачэйшай была гэтая зямля.

Сход падрыхтоўвалі раней. І пытаньне пра замацаваньне рабочых на волале, пытаньне пра перакваліфікацыю хвалявала ўсіх рабочых ужо колькі дзён запар. Ужо ведалі да сходу, што брыгада Крыніцы першай абвясціла сябе прымацаванай да канца пяцігодкі да прадпрыемства, ужо ведалі, што комсамольская брыгада Гэлькі паставіла пытаньне пра організацыю фабзавучу.

Грала чырвоная хусьцінка на сонцы, і шавяліў вецер канцы гэтай хусьцінкі: і лёгка было параўнаць дзявочую гэтую хусьцінку з кавалкам ад баявога штандару. Гэта гаварыла Гэлька:

— Наша брыгада застаецца на комбінаце. Мы будзем вучыцца як сьлед, як комсамольцы, каб найхутчэй стаць за варштаты. Мы выклікаем замацавацца і брыгаду Варанецкага.

Воплескі сыпанулі. А хлопец нахіліўся да суседа і—каб ня чулі яго—шчыльна да вуха прыпаў:

— Ёрзкая гэтая дзяўчына. Яна Варанецкага гэтагаў кругом абыйшла... Спаборнічаў з ёю...

Сусед у адказ дабратліва ўсьміхаўся.

— Ну, Паўла, вылазь там!

— Адказвай! —сыпаліся галасы.

Паўла Варанецкі, туга абліўшы твар чырванню, пасопваючы і рукавом абціраючы потны свой лоб, прабіваўся праз сядзеўшых людзей. От ён дашоў да стала, камечачы ў руках шапку, і сьціхлі людзі, чакаючы на ягоныя словы. Гэтай цішыні яшчэ больш баяўся Паўла, і замяшаньне спрэс авалодала ім.

— Я от...—пераступіў з нагі на ногу.—Ды аб чым гаварыць... Я згодзен... Ды ня тое... Прывык я да будаўніцтва, нікуды я з яго не пайду... от!

— Правільна!—выгукнуў нехта, і людзі захваляваліся—шумнымі і вясёлымі галасамі праз край перапоўнілася паветра.

У даўгім сьпісу тых, хто застаўся на комбінаце, было прозьвішча і Кубянкава.

Эпілёг

Нарком прыехаў раніцаю.

Урачысты пуск электростанцыі быў прызначаны на шэсьць гадзін, каб пасья сходу пайсьці ў горад на перадкастрычнікавы карнавал.

Надвор'е было халодным. З ракі—праз цэлы дзень—ішоў тустой і моцнай страмнінай вецер. Пад ім хваляваліся палотнішчы штандараў, якімі былі ўпрыгожаны будынкi.

Сьпехам здымалі рыштаваньні.

Ужо к чатыром гадзінам пачаў зьбірацца народ. У прасторных залях новага клюбу прыкметнай была ўрачыстасьць. Прыехалі дэлегаты ад чырвонаармейцаў, і вось каля іх сабраўся грудок моладзі. Малады чырвонаармеец, падміргваючы дзяўчатам, але ня трацячы сур'ёзнага выгляду, растлумачваў, якія ёсьць у сучасных арміях вінтоўкі, якія з іх выгаднейшыя для баявых мэт. Слухалі яго спраўна, бралі ў рукі вінтоўку, цэліліся пад гучны рогат.

— Крыніца! Ідзі, братка, там колгасьнікі прыехалі, прыладзь іх у сталоўку.

Адкуль узяўся спрыт—не пабег, а паляцеў да конторы.

— Браткі-ж мае! Гэта-ж руднянцы да нас у госьці прыехалі.

— Ня ў госьці, а на падмогу. Вы-ж нам дапамаглі...

Уляцеў у контору і ледзь [з ног ня зьбіў дзядзьку Пілюгу. Пацалаваліся. Рукі самі для абдымку раздаліся—шырака, шырака.

— От прывезьлі да вас самую старую нашу..

і Крыніца сустрэўся з маткаю.

— Вось гэта здрава! Вось гэта па-мойму!

Матка плакала—ад радасці.

— Цябе паслухала, сыноч...

Нарком, начальнік, інжынэры, госьці пашлі на электрастанцыю.

А ў другім канцы пабудовы—у клубе—адкрываўся ўрачысты сход.

— Таварышы!

Нарком падышоў да разьмеркавацельнага шчыта.

— Дзе Крэйсьлер?—шэптам спытаўся дырэктар.

— Мусіць, у клубе,—гэтак-жа адказаў Шубін.

Заля прыціхла—і ў грозную, урачыстую гэтую цішыню кожнае слова прамоўцы, нібы чырвонаармейская вінтоўка, біла дакладна і метка.

— У шэрагі соцыялістычнай індустрыі сёньня ўступае дрэваапрацоўчы волат. Гэта наша вялізарная перамога, перамога нашага пролетарскага колектыву. Але разам з гэтай перамогай на аснове яе, ёсьць у нас і другая перамога.

Начальнік будаўніцтва сачыў за гадзіннікавай стрэлкай.

Па-вайсковаму строга стаяў перад разьмеркавацельным шчытом нарком.

— Слова мае сакратар партколектыву.

Вось ён вышаў на трыбуну—нязграбна-ўрачысты, прыжмурыў вочы ад галавакружыльнай велічыні аўдыторыі.

— Мы, таварышы, прымаем сёньня ў партыю лепшых нашых рабочых, нашых гэрояў. Сёньня ў партыю прыходзіць гэроі працы, самы стары наш рабочы Тадос Тачылін...

— Слова яму, слова!

— Даёш дзядзьку Тадоса!

— Даёш!

Як ні старанна галіўся сёньня дзядзька Тадос, а сівізна ўсё адно відаць. Вочы гэтакія маладыя—сьвеціцца нутраной моцай, і ня верыш, што чалавек гэты жыцьцёвы шлях даўгі перажыў.

— От блазната,—узьнімаючыся з месца, шэпча Тадос.— Пасядзець не даюць спакойна...—Потым ён выпроставе свой стан, і аблічча ягонае робіцца строгім.—Я ўжо стары... Відаць, ня выцягну шмат... Але гэта не бяда... Рукі яшчэ [здаровыя...— І ён нязграбна выстаўляе перад сабой жылкаватыя свае кулакі.— Іду ў партыю разам з усёй брыгадай... Трэба, каб мацнейшы гурт быў... От мы саборнічалі з брыгадай Ратнэра, няхай яны слова маюць. Няхай і яны...

— Правільна!..

— Качаць Та!..

— Ціха! Парадак, парадак, таварышы!

Устаў Кубянкуў і папрасіў слова. І заля насцьцярожана паддалася безліччу постацяй на ягоныя словы.

— У саборніцтве з намі брыгада Крыніцы ўзяла [пяршыства. Вось я дужа за таварышоў... ну... Я [хацеў сказаць, што мы таксама не качалі. Вось пра сябе хочу... Можна?

— Кажы!

— Пра сябе кажы!

— Мяне таварышы вучылі... Цяжкое вучэньне яны прыдумалі для мяне. Не гаварылі са мной, абыходзілі... Гэта ўсё добра было прыдуманна,—і голас узняўся высока-высока.—Разам з Тадосам, Крыніцай, разам з іншымі я не магу яшчэ прыйсьці ў партыю сёньня. Я гэта разумею. Яшчэ шмат, трэба сябе ламіць. Але я ўпэўнен, прыду ў партыю... І партыя няхай і цяпер мной кіруе...

— Верна!

Вал-за-валам, пераростаючы ў суцэльную строму, грывелі воплескі.

— Таварышы!

Нарком узяўся за рубільнік.

— Роўна шэсьць гадзін.

— Вітаю, таварышы, з перамогай,—сказаў нарком.—Уключаю.

Зырка запаліліся жырандолі, юпітэры і суфіты ў клубнай залі.

— Ток пайшоў, таварышы, ток, брацішкі!

Уставаў чалавек за чалавекам, скідалі шапкі, і без прапановы, бяз усякай падрыхтоўкі суладна і мужа—

Аўто ляцела з гранічнай шпаркасыцю. Сьвяточны горад кінематографічна праносіўся паўз аўто.

— Крыніца! Чуеш?

— Ну?

— Што-ж з Крэйсьлерам?

— Пачакай, Малевіч. Даведаемся зараз.

Сьпехам—праз дзьве ступенькі—узьяліся па ўсходцах. Штыркнулі дзьверы.

— Адчыніце!

У канцы калідору вырасла постаць работніцы.

— Таварыш Крэйсьлер у нумары?

— Так. Пастукайце. Мусіць сьпіць.

Яшчэ раз—настойлівей.

— Адчыніце.

Мёртвая цішыня была адказам.

— Чорт ведае, што там!—захваляваўся Малевіч.—Другі ключ ёсьць?

Хваляваньне перадалося работніцы. Дрыжачымі рукамі яна працягнула ключ. Моцна шпурнуў Малевіч дзьверы і бразнуў пад ногі яму вялізарны чамайдан.

— Крыніца!

Голос быў нечалавечай сілы і па скуры прайшоў холад. У вялізарным пустым пакоі было цёмна. Толькі з дзьвярэй ішло яркае сьвятло і ў паласе гэтага сьвятла ўсе ўбачылі Крэйсьлера, які, раскінуўшы рукі, ляжаў на падлозе.

— Памёр?

Запалілі сьвятло. Прыбеглі людзі. Загадчык гасьцініцы бразгаў тэлефоннай трубкай, выклікаючы хуткую дапамогу.

— Забіты?

Малевіч прыпаў вухам да крэйсьлеравых грудзей, людзьмі апанавала нярухомасьць, і кожнаму з прысутных здалося, што стук Крэйсьлеравага сэрца напоўніў цішыню.

— Ну?

Убег доктар, папрасіў ачысьціць пакой ад людзей і прапанаваў перанесьці крэйсьлерава цэла на канапу.

— Ну?

— Б'ецца, доктар, б'ецца,—крычаў Малевіч.—Дапамогу хутчэй, рану, рану.. Крыніца чытаў знойдзены на стале ліст. Гэты ліст Крыніца сунуў у кішэню.

— Ляці на комбінат. Толькі ціха.. Скажы там, што.. Доктар, ну? Канец?

БАРЫС МІКУЛІЧ

— Малалы чалавек, супакойцеся. Усё дужа, дужа добра. Там павінны прыехаць з больніцы, перадайце, каб хутчэй прыехалі. Куля толькі закрунула лёгкае... Якраз у час захапілі. Месяцаў пяць-шэсьць у больніцы... і ўсе.

— Ну, едзь... Я тут застануся.

Па дарозе — у аўто — Крыніцы ўспомнілася чамусьці здарэнне з руднянскім вар'ятам. Насунуў на вочы шапку і ямчэй усеўся ў мяккае сядзеньне аўто.

Сьвістаў вецер. Хісталіся ліхтары. Рассыпаліся ў паветры рознакаляровыя ракеты. —

— адзіным тысячным голасам, на поўныя грудзі вялізарнага заводзкага колектыву грывеў „Інтэрнацыянал“. Строга стаяў стары Тадос, упяўшы свой позірк на сцэну. Выцягнуўшыся, сталі ля сцэны ў шарэнгу чырвонаармейцы. Сакратар партколектыву застыў на трыбуне, і адно хадзілі ў рытм сьпеву па ягоным твары скулы. Сьвятло суфітаў і юпітэраў рытмічна пералівалася ў бліскучых гузіках вайсковага гарнітуру наркома.

У чырвоных палотнішчах узвышаўся над прэзыдыумам бронзавы Ленін, паказваючы мужным гэстам правай рукі на залю.

Здавалася, бронзавы Ленін і разам з залей сьпяваў „Інтэрнацыянал“.

Кастрычнік 1931—май 1932.

Церахавічы—Менск—Бабруйск.

Краскі ў памыях

(Апавяданьне)

— Ауфвідэрзейн! Глюкліхе вег! ¹⁾—пачулася каля брамы, дзе Ганс Пільц пакінуў таварыша, і звонкі тэнаровы голас Фрыца Грумбаха аддаўся рэхам у сьценах пяціпавярховых гмахаў.

Сэкундаю пазьней ён зазьвінеў па адчыненай фортцы акна ў кватэры Курта Візэля і замёр...

З брамы бегла двое рэзвых хлапчукоў, нясучы ў руках надаеўшыя ім ролікі.

— Дзядзя Фрыц...—вырвалася з вуснаў белакурага шалуна, калі Грумбах узышоў на другую пляцоўку ўсходаў па чорнаму ходу.

Фрыц прасунуўся ў акно на ўсходах, каб адгукнуцца хлапчуку, і неўспадзеўкі стрэўся з узрокам Курта Візэля.

Пякучым халадком праняло фрыцава нутро, калі перад ім мігнуліся шэрыя вочы майстра электраманцёрнага цэху, праз якога яго разьлічылі з заводу.

Грумбах лішні раз узгарэў клясаваю помстаю пакрыўджанага рабочага і яшчэ мацней затаіў у сабе злосьць на Курта Візэля!

— Гм-м-г!..—ня стрымаўся Фрыц, але сьледам закашляў гэтыя пагразьлівыя гукі, бо насустрач спускалася фройлен ²⁾ Эрыка Шутцэ.

— Гут абенд, геносэ ³⁾ Фрыц!..

Нельга было ня ўміліцца, хоць і напускной, але надзвычай мілай ухмылцы на твары дзяўчыны.

Фройлен Эрыка ўжо другі месяц хадзіла бяз працы. Дзень у дзень яна па некалькі разоў спускалася з пятага паверху, дзе

¹⁾ Да ўбачэньня! Шчасьлівае дарогі!

²⁾ Барышня.

³⁾ Добры вечар, таварыш!..

Ц. ГАРТНЫ

жыла з маткай у цёмным мансардным кутку, і хадзіла ў розныя канцы гораду па адрасох газетных абвестак. Яшчэ ўчора скрозь падобны-ж сёнешняму сьмех глядзела дзяўчыніна скарга аб бяскутнасьці яе пошукаў.

Маладыя, стройныя рукі балюча спускаліся к долу, бо ім многа даставалася ад дрэннааплачванага мыцьця бялізны.

Але трэба было мацеры пасабляць, каб хапіла ашчэднага заробку на пражыцьцё дваіх.

Фрыц разумеў гэта, чытаючы ў думках каханае дзяўчыны яе гора, ды Эрыка не таіла ад яго жадных дробязяў з свайго жыцьця, бачучы ў таварышы Грумбаху ня толькі каханага, а і адзыўлівага таварыша...

Сёненья-ж...

— І чаму Фрыц не дагадаўся зразу?

Эрыка знайшла, нарэшце, месца і ідзе ўжо на службу.

— ?

Бязумоўна, Фрыц зразумеў-бы гэта, каб ня прыкрая стрэча ўзрокамі з паганым Візэлем. Гэты сабака разьёшыў усё яго пачуцьцё і выпіхнуў з каляіны ўроўнаважанага настрою.

— Ты не ў сабе, Фрыц, а я...

— Сволач гэты, Візэль, віною... Ведаеш, згіну займаздароў, калі не адамшчу яму... Толькі што высаджываў сваю ражку ў вакно.

— Толькі будзь асьцярожлівым, братка...

— Сумею... А ты?.. Выбегала што-колечы?

— Іду на працу.

— ?

Эрыка пранізала вострымі ўзрокамі блакітных воч сур'ёзную міну каханага таварыша. Яна чакала раптоўнае яго думкі, але Фрыц адказаў маўчлівым задаваленьнем.

— Жадаю посьпеху, Эрыка!

— Данке зэр, майн лібэ Фрыц ¹⁾...

Ён ня сышоў з месца, пакуль Эрыка не схавалася ў дзьверах, паслаўшы яму звонкі стук частых крокаў па цьвёрдаму асфальту двара-студні.

¹⁾ Дзякуй вельмі, мой любы Фрыц!

І калі яго правая нага мімаволі паднялася, каб ступаць вышэй, думка падказала аклікнуць Эрыку.

„Дзе і як яна ўстроілася?“

— Эншульдык ¹⁾, фройлен Эрыка!

Зычны вокліч пераняў заспакоеную дзяўчыну, і тая азірнулася на вакно ўсходаў.

Фрыц глядзеў на яе з тэй напружанасьцю ў вачох, якая не дазваляла рухацца далей.

— Адну хвілінку!

Эрыка пачакала.

— Я цябе правяду, калі не палічыш лішнім,—запрапанаваў ён дзяўчыне, якая не чакала гэтага.

— Калі ласка! Вельмі ўдзячна.

За брамаю Фрыц запытаў яе:

— Далёка на службу?

— Ня зусім; каля Варшаўскага вакзалу...

— У канторы?

Гэта было каразьлівае пытаньне, але Эрыка не знашла патрэбы замаўчаць.

„Каб-жа ды ў канторы, а то...“

— Ці-ж трэба зараз разьбіраць?

На фрыцавым твары можна было прачытаць выразную згоду з Эрыкай. Усё-ж ён яшчэ падмацаваў:

— Зразумела.

— У кабарэ...—ціха, каб не пачуў ніхто з прахожых, праказала Эрыка.

І толькі пасья гэтага, глянуўшы ёй у твар, Фрыц заўважыў дасьціпна падхарошаныя бровы і шчокі і падчырвоненыя зьлёгка губы. У чорных доўгіх дзяўчыніных брывох арбіты здаваліся глыбокімі нішамі, на дне каторых тырчэлі буйныя карыя баварскія вочы. Адпрасаваны шары гарнітур, ужо год як куплены ў Вэртгейма²⁾, быў скрэплены таннаю кельнішэ-вассэр³⁾.

Гэта ўбогая дасьціпнасьць разанула Фрыца па сэрцу: ён скеміў, чым яна выклікалася.

¹⁾ Выбачайце.

²⁾ Унізэрсальны магазын.

³⁾ Одэкалёнам.

— На процанты?

— Цв'яточніцай—зразумела.

Фрыц нічога не адказаў; моўчкі, горяча тулячы да сябе Эрыку, прайшоў, з ёю пару кварталаў.

На скрыжаванні двух шумных вуліц ён памкнуўся запрапа-наваць Эрыцы стрэчу, калі яна вертацьмецца з працы, але раптам бліснуўшае сьвятло рэклям пераняло яго намеры.

— Бывай, лібэр Фрыц! Чакаю!

Грумбах пачуў сваё імя з адгону каля сажню: Эрыка ўпад-бежкі кінулася на празрыстыя рознакалёрныя агні літараў, вы-водзіўшых экзатычную назву тэатру-кабарэ „Амальгама“.

Праз пяць хвілін, якія Фрыц прастаяў пры вакеннай вітрыне, Эрыка мігнулася ў яго вачох чорным сылуэтам і схавалася за пярэстаю, вычварнаю афішаю, расклеенай на дзьверах тэатру.

„Гм-м-н“, прабубніў сабе пад нос Фрыц і павярнуў да сябе на кватэру.

II

Ён не расставаўся з Эрыкаю, думачы пра няцікавыя абста-віны яе новае службы, калі паміж носу мігнулася знаёмая постаць-Бурачны ў квадрацікі гарнітур, белы капялюш з цёмнаю стужкаю і тоўстая крывуля ў руках; шырокія плечы, роўныя, як дошка, нават мэрам бы пахіленыя крыху назад, выдавалі Курта Візэля. Каб Фрыц верыў у забабоны—вярнуўся-бы назад, але ён абме-жаваўся востраю лаянкаю на адрас свайго ворага і завярнуў у двор.

Хор дзіцячых галасоў, выводзіўшых рэзкую мэлэдыю якойсьці народнай песьні, зьмякчыў фрыцава сэрца: ён міла ўхмыльнуўся бесклапотным стварэньням, вітаючы гэтым іх маладую забаву, і схваўся за аблезлымі дзьвярыма чорнага ходу.

Дзіцячае п'яньне няслася за ім на чацьверты паверх і крыху прыглушаным струменем улілося праз адчыненыя дзьверы ў душную, цёмную і цесную кватэрку.

Фрыца каля парогу пераняў яго бацька запытаньнем:

— Ну, як? Нічога?

— Нічога.

— Дрэнна, сыне.

— Разумею, бацька. У Сымэнса-Шукерта...

— Абяцаюць?

— Морытц...

Стары рамізьнік, ужо сагнуты цяжкаю працаю ў дугу, і пасівеўшы, як лунь, неймаверна махнуў рукою.

— Баўтун гэты Морытц... мне здаецца...

— Чаму так?..

Фрыц распрануўся і прысеў каля маленькага століка, што шчыльна туліўся перад вакном застаўленае ложкамі, шафаю і старою канাপкаю каморкі.

— Дзе маці?

— Зараз вернецца; спусьцілася ў краму... Прыдзе Караль і трэба што-коледы перакусіць...

— Та-ак... Ну, а...

Фрыц не дасказаў ужо аформленага пытання наконт бацькавага становішча, як пачуўся званок.

У хату вайшла маці.

— Ужо дома, Фрыц?

— Бачыце...

Жанчына паставіла на пліце кашэлік з пакункамі і падыйшла да сына.

— Не заўважыў тут запіску?

— Мне?

— Фрыдрых Бумэль просіць зайсьці да яго наладзіць электраправодку...

— Ён быў у нас?

Дастала запіску з скрынкі.

Фрыц прыўстаў, каб аглядзець на стале, як маці падала яму раскрытую сакрэту.

Бумэль прасіў Фрыца зайсьці да яго сёння а палове дзесятай

— Можа заробіш пару марак,—нішто запытала, ні то дапусьціла маці.

Фрыц паціснуў плячыма, выказваючы гэтым поўную абыякавасьць. Але сьледам падняўся з месца, дастаў з скрынкі з-пад ложку падтрыманае начынне і загарнуў яго ў паперу.

— Было-б добра, каб ды паступіць да Сымэнс-Шукерта,—выказаў ён сваю думку, ні то для сябе аднаго, ні то для бацькоў.

— А чуваць, што там ідуць разьлікі, ці праўда, ці не...

Бацька зацягнуўся люлькаю.

Ц. ГАРТНЫ

— Гэта бліжэй да праўды,—падказала маці.

У час іх гутаркі вярнуўся з працы Караль.

Хутка Грумбахі елі свой бедны, ашчэдны, з бульбяное супы, на першае і з худых сечаных патрахоў на другое, абед.

Абедаючы маці выказала сваё вострае незадавальненне новаю падвышкаю цаны на мяса.

Стары Грумбах паслаў едкі праклён на адрас правіцельства голаду.

Сыны аднагодна падмацавалі свае цвёрдзе пераконаньне:

— Толькі пры савецкай Нямецчыне магчыма палепшаньне становішча рабочае клясы.

— Можа і так, але гэта ўжо для вас, небажата. А нам з мацераю...

Стары Грумбах спагадліва кіўнуў галавою.

Яму не хацелі прэрэчыць ні Фрыц, ні Караль.

— Ну, я наведаю да Бумэля,—паведаміў Фрыц і вышаў з кватэры.

III

Праз гадзіну Фрыц стаяў перад сьвежа пафарбаванымі дзьвярмамі, з якіх глядзела на яго маленькая медная дошчачка з выбітымі словамі.

Фрыдрых Ганс Бумэль.

Пад дошчачкай, абітая вузкая палоскаю бляхі, сьвяцілася чорная шчылінка ад унутранае скрынкі для пісем і газэт. Фрыц ткнуў пальцам у чорны гладкі пупок і стаў чакаць, пакуль яму адчыняць. Але за дзьвярмамі ня чуно было жадных стукаў. Ён успомніў, што ідзе наладжваць электрычнаства, і пастукаў.

Яму адчыніла высокая худая жанчына, як ён дагадаўся, фрау¹⁾ Бумэль.

— Геран, бітэ²⁾.

Яна прапусьціла Фрыца ў кватэру і зачыніла дзьверы.

Калі Фрыц прайшоў у пакой, які служыў адначасна і сталавай, і спальняю, і гасьцінай, ён угледзеў за сталом трох мужчын. Усе яны былі яго знаёмымі: Фрыдрых Бумэль, пажылы,

1) Пані.

2) Уваходзьце!

шырокаплечы кацельшчык, яго сын Гергард, рабочы аўтамабільнага заводу Бэнц і пісар Віллі Бумке з словалітні газэтнага караля Моссэ.

П'ючы з маленькіх кубачкаў каву эрзац, яны галосна абгаварвалі апошнія навіны, вычитаныя з толькі што вышаўшай „Ахт ур блят“¹⁾.

— Гут абенд!²⁾—прывітаўся Фрыц.

— Абенд!

Мужчыны сашчылніліся і далі месца Фрыцу.

— Не падвёў?—засьмяяўся Фрыдрых!

— Або ў мяне было калі гэта?

— Сядай, Фрыц... Навіна для нашага брата: ізноў рашчоты ў Борзіга, у Сымэнс-штаце і інш. Ня відаць канца крызісу. Урад Брунінга...

— Даб'е да ручкі...— уставіў Гергард Бумэль.

— Я не разумею аднаго: дакуль гэта нашы рабочыя будуць маўчаць? Няўжо яшчэ недастаткова з іх зьдзекуюцца? Сацыял-фашысты...

— Эльза!—пераняў Бумке Фрыдрых Бумэль:—дай геносэ Фрыцу кавы... Яму-ж трэба будзе... Ты, бок, захапіў з сабою, струмэнт? Бачыш, гаспадар, нарэшце, уласкавіўся падрамантаваць кватэру: наклеілі новыя шпалеры, памалявалі падлогу, печы пераклалі, а гэта трэба аднавіць праводку. Няхай, сабе думаю, геносэ Грумбах, што-кольвечы заробіць. Ці ня праўда, мо?

Фрау Бумэль падала Фрыцу кубачак кавы і запытала сына, ці не падліць яму цяплейшае.

Гергард адказаўся.

— Дзякую, гэр Бумэль, дзякую... Бяз працы, ведаеце, дзесяты месяц. На бацькавым карку, ну, але што-ж зробіш, не палезеш жывым у зямлю.

— Што ты, геносэ Фрыц!—упічліва заўважыў Віллі Бумке:—саступаць з дарогі паганай фашыстаўшчыне—нізашта. Мы павінны да апошняй каплі крыві змагацца за савецкую Нямецчыну. Яшчэ год, яшчэ... няпраўда, масы выйдуць з павінаваньня і сацыял-фашыстам ды буржуазнаму ўраду прыдзе капут...

¹⁾ Васьмігадзінны лісток.

²⁾ Добры вечар.

Ц. ГАРТНЫ

— Я ў гэтым ні каліва не сумняваюся,—запэўніў Фрыц:—Але і праца не перашкодзіць гэтаму...

— Ну, а як у цябе з ёю?—запытаў Фрыдрых.

— Шукаю. Былі надзеі на Сымэнса-Шукерта, але, кажаце, рашчоты...

Гаворачы, Фрыц абмерыў вачыма пакой, шукаючы сьлядоў старога праводкі.

— Я мысьлю, што провад трэба пусьціць вунь тою-каляінкаю ў карнізе,—папярэдзіў яго Фрыдрых Бумэль.

— Трэба паглядзець.

Хутка Фрыц апынуўся на паданай яму лесьвіцы і пільна дасьледваў месца, кудою правесьці провад і дзе ды колькі паставіць штэпсэлёў. Прысутныя ў пакоі ўважліва сачылі за спрытнымі і ёмкімі паваротамі Фрыца.

— У чалавека залатыя рукі, а даводзіцца марнець бяз працы! Вось яны буржуазныя парадкі,—спагадліва заўважыла фрау Бумэль.

— Так, парадкі, Эльза, парадачкі. Няма ім канца, на бяду. Бездары, гультаі і шыберы купаюцца ў золаце, а нашаму брату з рамяством і з досьціпам, з ахвотаю да працы—трэба скітацца галоднаму.

— Сьстэма, бачыце... Буржуазія эксплёатуе рабочае цяпеньне, а мы ўсё ня зьбярэмся як сьлед разварушыцца.

— Цяжкія на ўздым,—падхапіў Гергард:—Нямецкая пэдантычнасьць, убітая нам вякамі капіталістычнага ладу... Паглядзеце—расійскія рабочыя дык тыя не разважалі доўга над каваю цяпер гаспадары сацыялістычнае краіны, а мы...

На працягу болей дзвёх гадзін, пакуль Фрыц скончыў работу, Вілі і Гергард перабралі ў сваёй гутарцы цэлы шэраг грунтоўнейшых пытанняў з бягучага жыцьця. Яны адназгодна і рашуча запламілі палітыку буржуазнага ўраду і крывадушныя паводзіны правадыроў сацыял-фашыстых.

— Так адна КПН¹⁾ нас вядзе па вернай дарозе,—праказаў Бумке.

— І чаму гэта другім не ўразумець?—пашкадаваў Гергард.

— Хутка вылеціць з іх галавы фашыстоўская начынка. Масы

1) Камуністычная партыя Нямецчыны.

вачавідкі цьверазеюць. Уплыў КПН пасьпешна, з дня на-дзень, расьце,—упэўніў Грумбах.

Ужо было каля першае гадзіны, калі яны ўтрох, наэлектрызаваныя рэвалюцыйным уздымам і ахопленыя высокім пачуцьцём клясаве помсты, вышлі з кватэры Бумеляў.

IV

Цшыню двара знарушыў бразак ключа, адмыкаўшага браму. Гергард выпускаў гасьцей.

На вуліцы было ціха. У выскліжаным аўтамабілямі і аўтабусамі асфальце, як у зеркале, адбіваліся зялёныя газавікі, і электрычныя лампіёны. Адкульсьці здалёк, з-пад Сылезкага вакзалу і далей раптам даляцеў глухі лопат паравозу і звонкае цахканьне конскіх падкоў. Над дахамі шэрых аднастайных гмахаў варушыўся белы промень, яркі ўнізе і смятаністы на ўзмежжы з цёмным небам.

— Давай пройдзем да „Амальгама“,—парадзіў Бумке, гледзячы на Гергарда.

— Пазнавата. Ды што дарам, каб...—пажартаваў Фрыц.

— Ну, так і быць, стаўлю бутэльку зэкту. Аднак сёньня атрымаў палучку...

— Ды мо' вялікую?—з'іронізаваў Гергард.

— Прызнацца, большую, як папярэдняя. Удалося звыш нормы пару разоў папрацаваць...

Гергард вагаўся: іці ці не.

— Каб я ведаў, пераадзеўся-бы, а то як вярнуўся з працы нават каўнерыка не перамяніў...

— Кінь... пазнаюць. Буржуазныя забабоны. Аднак я, глядзі, во. Пойдзем.

Фрыц хапіўся за прапазыцыю Бумке: было да рэчы; ён успомніў пачутае ад Эрыкі:

„Чакаю“.

„Яна, напэўна, чакае“, рашыў ён і пашкадаваў дзяўчыну.

Пашкадаваў і адчуў, як у яго нутру зашавялілася жаданьне стрэцца з Эрыкаю.

— Ня думай Гергард, табе гэта не далёка.

У ціхай ночы новае прыбыцьцё цягніку на вакзал „Варшаўскі мост“ аддалося шумліваю сумятнёю. Пару кварталаў, што

аддзялялі іх ад Варшаўскага мосту, звузіліся ў тонкую дзюравую агароджу, праз якую выразна праходзілі ў вуліцы рознастайныя гукі.

— Давайце, калі ўжо Вілі раздабрыўся. Будзе крыўдаваць, калі адкажамся...

Хлопцы накіравалі ўсцяж вуліцы.

На першым яе скрыжаваньні з ператочнаю, яны наткнуліся на згорбленага, у чорнай кепцы чалавека, які, стоячы ў цёмнай паласе цені ад ліхтарнага слупа, моўчкі падаў ім пару карталюшак. Гэта былі рэклямы „Амальгама“. На аднэй з іх глянула на хлопцаў група маладых, спрэс аголеных гэрлсаў¹⁾.

У Фрыца ёкнула сэрца.

„А што з Эрыкай“.

Але яго думка патанула ў розных жартах таварышоў.

Вілі гіранізаваў над тым, што ўсе яны выявілі пахатлівую слабасьць, адзнаюць гэта, а усё-ж накіроўваюць у месца, якое ня варта іх нагі.

— Ты-ж ініцыятар,—апраўдваўся Гергард.

— Пасьля будзем судзіць,—спыніў яго Вілі.

А Фрыц маўчаў: ён быў ня згодзен з тым, і сам рашаў але імя Эрыкі перакрывала яго нязгоду. Выходзіла даволі зручна: яму ня трэба ехаць з дому к Варшаўскаму мосту, каб адтуль ісьці сустракаць Эрыку. Гэта ўплялося ў дзелавую справу, да якой прытачыўся выпадковы бумкаў задум і... ён не астанецца перад дзяўчынаю ў даўгу.

Болей нечага было думаць, і калі перад імі замігалі залатыя іскры рэклямы, якая выпальвала пырскі шумлівага зэкту, што біў фантанам з сярэбранага бакалу, Фрыц паскорыў крокі, ачуўшыся наперадзе таварышоў.

— Стой на хвілю!—хапіў яго за крысо Гергард, узіраючыся ў выразны плякат на дзьвях кабарэ.

Некалькі надазойлівых дзяўчат, з напудранымі, як у клёўнаў тварамі і з заатрапіненымі, сьлязьлівымі вачмі кінуліся да іх з прапановамі:

— „Ком міт“.

¹⁾ Дзяўчат.

— Ідзем, даволі раззьзіраць,—пазваў Віллі Бумке таварышоў і першым апынуўся ў асьветленым калідорчыку перад вычварнай ліўрэяй здаравеннага швэйцара. За ім пашлі Фрыц і Гергард.

V

Нелаяная сая кабаре дыхнула на хлапцоў сьмёртым паветрам, густа насычаным мешанінаю пахаў з цыгарнага дыму, пудры „коці“ і сьпірытусу.

Расстаўленыя ў некалькі радоў мініятурныя столікі, з боку схаваныя ў рознаколерных кабінках, былі спрэс засаджаны людзьмі. За кожным столікам гутарка і сьмех. Бразгала пасуда і як утрапёныя бегалі стомленыя абэры ¹⁾.

Напроць уваходу, пры глухой размалёванай сьцяне пад чырвоным полагам, высілася невялічкая эстрадка, пры якой разьмясьціўся дзесяцідушны джазбандны аркестр.

Аркестр якраз рабіў паўзу; музыканты выціралі хустачкамі запацеўшыя ілбы, а кончыўшыя танцы займалі свае месцы.

Хлопцы прайшлі па салі, шукаючы вольнага месца, але яго, нельга было знайсці. Яны прыпыніліся на праходзе, раззьзіраючы на вокала па століках. Ём на дапамогу прыбег мажардом ²⁾, які распарадзіўся прынесці запасны столік і паставіць яго ў кутку паміж эстрадай і аркестрам. Праз пару хвілін хлопцы сядзелі з налітымі бакаламі срабрыстага шаўмвейн ³⁾.

Гергард і Віллі тут-жа заўважылі, як Фрыц сьпяраша пільна аглядзеў усіх прысутных, а пасля раптам спыніўся пражнымі ўзрокамі на незнаёмай ім асобе з краскамі ў руках, якая стаяла пры буфэце. Ён да таго ўвайшоў у цікавасьць, што нават не пачуў, як таварышы чокнуліся, праказаўшы: „За савецкую Нямеччыну“!

— Што ты знайшоў там цікавага?—пагіранізаваў Віллі.

— Знаёмая?—дагадаўся Гергард.

— Так,—прызнаўся Фрыц і прыўстаў:—мая знаёмая і таварыш: безработьце загнала сюды на працу.

Ён адварнуўся ад таварышоў, дагадаўшыся што Эрыка яго смеціла.

¹⁾ Падавальнік.

²⁾ Старэйшы над кельнэрамі.

³⁾ Шыпучае віно.

— Яна зараз будзе тут, я вас з ёю пазнаёмлю,—сказаў весела Фрыц і зноў абярнуўся к буфэту.

Але ў гэты момант Эрыка, прапануючы гасьцём краскі, набліжалася да іх століку.

Якраз аркестр аднавіў сваё бурлівае эксцэнтрычнае граньне, і публіка зашавялілася за сталамі, выходзячы на вольнае месца для танцаў. Гэта, аднак, не адвяло ўвагі ніводнага з іх: і Гергард, і Віллі і тым, болей, Фрыц віталі Эрыку ласкавымі мяккімі і добрадушнымі ўзрокамі.

Эрыка выглядала даволі прыгожай і сымпатычнай: пачырванелая ад духаты і чаду, у бляску каляровых агнёў, яна губіла сваю бледнасьць і сумныя ўзрокі вачоў.

Служба ў кабарэ не гадзілася з мінорным выглядам, і Эрыка ня спускала з твару нацягнутае ўхмылкі. Яна надарала паказною лісьлівасьцю кожнага, да каторага зьвярталася з прапазыцыяй купіць краскі і знадворку спакойліва зносіла двухсэнсоўныя кепікі, і вульгарныя сказы п'яных нахабнікаў. Яе навізна і неагойтаньне з абставінамі кабарэ выразна кідаліся ў вочы і засмучалі ды саромілі дзяўчыну. А прысутнасьць Фрыца з таварышамі зусім было зьбянтэжыла Эрыку, але яна пасьпяшыла ўзяць сябе ў рукі.

Падыходзячы да іхняга століка, дзяўчына, аднак, не магла скрыць на сваім твары лёгкага хвяляваньня.

— Купіце кветкі!—абярнулася Эрыка да хлапцоў замест прывітаньня, правёўшы сваю прапазыцыю мягкай ухмылкаю.

— Будзьце знаёмы: гэр Бумэль Гергард унд гэр Бумке Віллі; фройлен Эрыка Шутцэ... Усе таварышы...

Пазнаўшыся, хлопцы запрасілі Эрыку падзяліць іх кампанію і калі яна прысела, Фрыц зараз-жа з зялёным бакалам віна падаў ёй засаб некалькі дзелавых запытаньняў; але Віллі адвёў іх сяброўскімі жартамі.

— Кінь, Фрыц!—папікнуў ён таварыша:—З гэтым пасьпееш дзе-ні-дзе.—Пеце, геносэ,—папрасіў Віллі знаёмую.

Фрыц памкнуўся супярэчыць ды было позна: Эрыка лёгкім кіўком галавы пераняла яго і сьледам намерылася адыйсьці ад іх.

— Куды-а-ты, Эрыка?—хапіў яе за руку Фрыц і зьбянтэжыўся: ён выпусьціў з думкі месца і абставіны пры яе становішчы.

— Мілая дзяўчына,—паслаў ёй услед Бумке, не адрываючы ўзроку ад Эрыкі.

Але яна хутка схавалася ў скупанай пасыля перапынку тацаў публіцы.

Узняты шолам, сьмех і тупатня не маглі, аднак, заглушыць у фрыцавым вушшу яе манатонных машастовых выгукаў:

„Блюмен каўфен зі! Блюмен!¹⁾

— Вымушана была пайсьці сюды на працу,—растлумачыў Фрыц таварышом, каб зьняць у іх усякую западазронасьць да Эрыкі.

— Гэта ўжо апошняе,—заўважыў Гергард.

— А што парадзіш іншае?—згадзіўся Вілі.

Фрыц бачыў перад сабой бессаромныя позы і пахатлівыя ўзрокі прысутных мужчын і жанчын і ад кожнага з іх перакідаў вочы да Эрыкі.

„Не, яна не павінна тут аставацца. Я прыму ўсе рады для таго, каб яе найхутчэй выбавіць з гэтага гнілога месца. Але дзе яе ўладзіш на працу ў наш час?..“

Яго расхвалюванасьць, падмоцненая вострай спагадаю да Эрыкі, не магла не адбіцца на яго настроі і на выразе яго твару.

— Ня сумуй, геносэ!—папярэдзіў Вілі, пацяпаўшы па плячу Фрыца:—За рабочую справу!—падняў ён бакал, у які сыпнулася да дзесятку рознаколерных кружкаў канфэці, а на руцэ павісла лента сэрпантыну.

З эстрады пачуўся расьпеўны голас канфэрансье, павядамляўшы публіку аб паказе „нахтскульптур“²⁾.

Па салі прайшоў раптоўны стук і шолам, і тут-жа сьціх. Публіка, як адзін чалавек, павярнулася да эстрады. Над ружовым эстрадным навесам успыхнуў чырвоны лямпіён, заліўшы памяшканьне, людзей і ўсе наяўныя рэчы крывяністым сьвятлом. У настарожлівай цішы пачуўся сваяасаблівы зык адшморгнутае заслоны.

— Глядзі-ы!—прашаптаў Вілі на вуха Фрыцу.

Але той не пасьпеў падняць ваччу к эстрадзе, як адкульсьці з-заду, з-пад буфэту, пачуў патрывожаны голас Эрыкі.

1) Кветкі. Купляйце кветкі!

2) Начная скульптура.

Фрыц мігам падняўся з месца і, не заўважаючы перасьцяражэньняў і воклічаў з боку публікі, пабег да буфэту. Ён не абмыліўся ў сваіх адчуваньнях: Эрыка звала на абарону; яна стала пры буфэце заслоненай ад публікі грузнаю няўстойліваю постацю п'янага Курта Візэля. Расчырвонены, з пенаю на губах, гэты зьнянавісны Фрыцу чалавек злосна спавядаў цвяточніцу, кідаючы ёй у твар нахабнымі словамі і даючы волю сваім брудным рукам. Эрыка бяспомачна тулілася да сьцяны ў шчыліну між буфэта і дзьвярэй, ня ведаючы, як адкасьніцца ад надазойлівага, агіднага прыставальніка.

— У чым справа?—зычна прашаптаў Фрыц, хапіўшы за рукаў Візэля.

Падышоўшы да іх мажардом далікатна папрасіў выці ў бакоўку, за дзьвярныя гардыны.

— А табе якое дзела?—злосна гукнуў Візэль, першым апынуўшыся ў бакоўцы.

— Вы бяз дай-прычыны абражаеце гэту дзяўчыну!—злосна праказаў Фрыц.

— Гэта дзяўчына—гэта кабарэтная б...

Візэль не пасьпеў выгукнуць свае лаянкі, як уважыстая аплявуха Фрыца лягла на яго пухлай чырвонай шчацэ. Звонкі пляск прагучэў на ўсю бакоўку і толькі пачутыя воплескі папярашкодзілі яму выравацца ў салю.

Фрыц заўважыў, як Візэль крануў з месца і пасьпяшыў адвесці руку за новым ударам. Але ў гэты момант яго рука апынулася ў крэпкай жмені супарата. Курт моцна трымаў яе, насоўваючыся на Фрыца з драпежным выглядам лютага, раздражненага зьвера. Фрыц скмеціў, што перавага не на яго баку і зрабіў рэзкі поверт, каб вылузацца з візэлевых рук. У гэты момант ён пачуў балючы ўдар па затылку, які прыгнуў яго да зямлі. Яшчэ-б хвіліна і ад другога візэлевага ўдару Фрыц ляжаў-бы бязмоцным пад грузнаю тушаю перамогшага ворага, але Візэлю не ўдалося паўрачыставаць свае перамогі. Яго рука, размахнутая на другі ўдар, нечакана для яго, апынулася ў руках каржакаватага Віллі Бумке. Ззаду-ж частаваў яго ў сьпіну моцнымі штуршкамі Гергард Бумэль.

Фрыц, вызваліўшыся з візэлевых рук таксама соваў яму кулакамі ў акрываўлены твар. У гэтым стане Візэль ня мог стрыпнуцца і толькі голасна стагнаў...

У салі якраз паказваўся апошні сэнс вульгарнае начное скульптуры. Пачадзеўшая ад вінных пароў і скабрэзных паказаў аголеных жанчын публіка буйна раўла, гукала і пляскала ў далоні. Обэры ўвіхаліся зьбіраць з сталоў пасуду і разьлічвацца з наведнікамі.¹ Мажардом зацёгся паданьнем распараджэньняў ды наглядам за парадкам. У калідоры швайцар падлічываў набытак за вешалку.

Лежачы акрываўленым на зломленым фотэлі, Візэль мэрам скрозь сон пачуў, як гулкія крокі траіх чалавек заглухлі за сьценамі кабарэ.

VII

Але Фрыц Грумбах, выразна адчуваючы тую мясьціну на затылку, на якой лёг візэлеў удар, ня мог забыцца пра свой абавязак перад Эрыкай. Ён не прайшоў і паўганоў, як спыніўся і павярнуў назад. Таварышавы крокі заглухлі за рогам змрочных будынкаў, і іх зьмяніла тупатня выпадковых, запозьненых пракожых. Некалькі іх абыякава абмінулі Фрыца, сьпяшучы хто куды.

Затушаная электрычная рэкляма кабарэ-тэатру „Амальгама“ прыцямніла вуліцу. Фрыц баяўся прапусьціць між сябе незаўважанай Эрыку і ўглядаўся ў рэдкіх жанчын, што ішлі з-пад кабарэ.

Ужо каля пяці хвілін, як прайшла апошняя, а Эрыкі ня было. Фрыца забрала сумненьне і непакой. Закралася прыкрая падазронасьць. Нядобрае адчуваньне перакінула яго думкі ў кабарэ, з якога ён не заўважыў пакуль, каб вышаў Курт Візэль. „Ня можа стацца, каб я яго прапусьціў няпрыкмечаным. Ён там і, напэўна, Эрыка“...

Працягаць дагадкі было лішнім: падмоцнены гоман, вылецеўшы з-за дзьвярэй кабарэ на вуліцу, сыгналізаваў аб нядобрым. Вышаўшая сьледам за гутаркай грамадка людзей з пяці чалавек растлумачыла ўсё: на прымерклым сьвятле ліхтароў бліснулі паліцэйскія гузікі і арол на касцы. Побач груна ¹⁾ і другіх пары

¹⁾ Нямецкая паліцыя носіць зялёнае адзеньне, таму паліцэйскіх празываюць грунамі.

Ц. ГАРТНЫ

мужчын ішла жанчына: бюссумніву, то была Эрыка. Адрыўныя сказы, што чуліся з вуснаў паліцыянта, сьведчылі аб забытанай гісторыі, у якую, напэўна, ня мінуць папасьціся і яму.

Фрыц зайшоў пад першую браму і заляпаў ключом па жалезных варотах. Калі грамадка людзей параўнялася з ім, ён загледзеў Эрыку і пачуў сваё прозьвішча з вуснаў Візэля.

„Гісторыя“, чорт забяры“... запыкрыла Фрыцу, і ён злосна заскрыгітаў зубамі.

Але праз момант яго настрой крута змяніўся. Прыкрасьць уступіла месца вострай спачувальнасьці да Эрыкі.

„Нарабіў усё гэта...я“, укорыў ён сябе і зводдалі пашоў па сьлядох тых, з якімі была Эрыка.

На другім квартале Фрыц быў сьведкаю, як усе пяцёра чалавек завярнулі ў двор і схаваліся з яго ваччу. Яму стала ясна, куды пахілілася справа: блішчстая чорная шыльдачка залатымі літарамі выводзіла выразнае

„Паліцэйрэвір, VII“ 1)

Ахоплены абурэньнем, Фрыц перайшоў на другі бок вуліцы і прытуліўся да сьцяны дому, ня зводзячы вачэй з бліскае шыльдачкі...

Ён стаў даволі доўга, па дагадцы, „болей гадзіны, чакаючы звароту заведзеных ў паліцэйрэвір. Няёмкасьць знаходжанья аднаму на вуліцы ў гэткую пору грозіла прыкрымі нечаканкамі. Кожную хвіліну мог нарвацца паліцэйскі абход, і яму, чаго добрага, не абмінуць візыту ў той жа рэвір. „Няпрыемная рэч! Але— Эрыка. Калі ды яе не затрымаюць, як ёй аднэй будзе рабіць гэткую доўгую дарогу. Адна аднэю ды „яшчэ ў справоджаньні подлага раздражненага сабакі—Курта Візэля. Не-э!“—Фрыц уздрыгнуў усёй постацю, калі яго завярэньне стыкнулася з пачутым гоманам і стукамі крокаў: то выходзілі з рэвіру.

За бразгам ключа Фрыц першы заўважыў Эрыку. Яна павярнула налева, хоць ёй трэ было ўправа: але ні наперадзе ні пазадзе Візэля яна іці не хацела. „Хоць прайду „лішні квартал““, падумала яна, але ёй разважаць ня прышлося: чыесьці крокі—ох, няўжо ды гэнае сволачы?—гналіся за ёю.

1) Паліцэйскі вучастак.

— Эрыка!

Дзяўчына з боязьні ў голас ахнула: яе рука, паднятая да галавы, была схоплена Фрыцам.

— Няўжо-а!.. ты-і, лібэр! Фрыц?

Далей Эрыка, расказала гісторыю з яе арыштам і заводам у рэвір. Гісторыя не абмінула, каб не далучыць у свае дзейныя асобы і яго, Фрыца Грумбаху.

— Такім чынам,—заклучыла Эрыка:—мой дэбют у „Амальгаме“ скончаны. Заўтра зноў за абвесткі і лётаньне па горадзе за пошукам месца. А на закуску яшчэ—паліцэйскі пратакол і можа... суд...

Фрыц бязмоцна маўчаў, поціскам эрычынай рукі выказваючы дзяўчыне спачуваньне.

Ды гэтага было мала, і ён, ужо на ўсходах перад кватэраю, запэўніў:

— Перажывом, Эрыка! Ня падай духам! Гэта падарункі буржуазнай Нямецчыны... Яны даюцца нам для таго, каб мы не забывалі, што трэба яе абярнуць у Нямецчыну (Савецкую... Мужней!..

І яны рассталіся з непатухшымі надзеямі.

Прыстань

Рана, рана,
Толькі дзень на ўсходзе,
Загарыцца
Чырванью зары,
У сваім
У дзённым карагодзе,
Пачынае
Прыстань гаманіць.
Сплаўшчык плыт
Ад тупкай мелі верне,
Бег вады
Высокі і круты...
Параходы,
Гружаныя зернем,
Абганяюць
Гонкія плыты.
А па вузкіх
І па гнуткіх сходнях,
Ходзяць людзі,
Згружваюць мяшкі...
Прыстань,
Ты,
Ударніца сягодня,
Прыстань,
Сонечную млосьць адкінь.
Дзе рака ўдараецца
Аб бераг,
Утвараючы
Круты загіб,

Ты кіруй
Плытом заўсёды
Ўмела,
Каб былі
Далёка берагі...
І вось так,
Заўсёды рана, рана,
Шчэ ня тухнуць
Ночныя агні,
Шчэ зямля
Пацягнута туманам,—
Пачынае
Прыстань гаманіць.

Новая зьмена

зьменіць нас!

I,

як заўсёды,

на два пальцы

Білі,

тачылі,

кавалі

„мальцы“.

Новая зьмена прыдзе а пятай.

Вечар павесіць табэльны нумар—

Фарбаваны заходу халат.

З цёплай блізасьцю

будуць вітаць

Зьмена зьмену.

Жарт і гумар

Пырсьне, пасыпецца, нібы град.

Ходам

клыкаста-вірлівых

вальцаў

Разнуць

па клупіку новым

„мальцы“.

II

Дзьверы ўкінулі нейчыя плечы...

— Гэта Янка!

— Давай сюды!

(Ад сталярні

лажыўся вечар

I штампаваў

свае сьляды).

У спэцоўцы...

Горды абліччам.

Скорай паходкай

падышоў...

— Хлопцы!

З сёння

сябе мы

лічым

Першым

ударным

стальным

зв'яном!

Толькі абліччы

зачырванелі

І па суставах

прабег ток.

Нехта магутна крычаў:

— стрэнем

З поўнай гатоўнасьцю

наш

гудок!

III

Сонца засыпала, нібы руду...

Хлопцы тэмпам не здадуць!

І, як заўсёды,

хапаюць

нанаў,

К печы

падводзяць

балванкі

кранам.

Песьня зьятае

і падае ўніз.

Говар кароткі,

як лютаўскі дзень.

Зычна фарсунка

ў печы гудзіць.

Нібы абрубак,

падае цень.

— Ты мне казаў:

падыйдзі да мяне,

Я выкликаю на якасьць цябе!

— Гэты вагон

мы падымем

удвох:

Рукі мае,

рукі твае,

Сіла,

напружанасьць

рук і ног...

Толькі

‘шчэ песьні

не стае?

Песьню зацягнем

аб „тонцы“

удвох,

Сілу вагончыку

аддамо!

І,

як заўсёды,

на два пальцы—

Б’юць,

куюць,

пілююць

„мальцы“!

Менск,

зав. „Подымя рэвалюцыю“.

Айчына! Вэнгрыя мая!

Айчына! Вэнгрыя мая!
Як спяхмурнеў твой твар стамлёны!
Нас душаць белыя праклёны,
Нам час вяроўку з шыі зьняць
Назаўжды!

Ты сонца й лёс нам нёс з сабой,
Прамень сьвятла барвовай зоркі!
Яна ўзышла—і ў цемры зноўку,
Мы вышлі ў бой, крывава бой...
Дарэмна!

Дзе ты, зара? Устань, прыдзі:
Яшчэ глядзіць на нас з усходу
Твая нязгаслая паходня—
І курганы гудуць з нізін
Панура!

Айчына! Вэнгрыя мая!
Як спяхмурнеў твой твар стамлёны!
Нас душаць белыя праклёны,
Нам час вяроўку з шыі зьняць
Назаўжды!

Пераклад М. Лужанін.

КРЫТЫКА І ГІСТОРЫЯ

ЛІТАРАТУРЫ.

Проф. Піотуховіч

Творчы шлях Паўлюка Труса

(Крытычна-біографічны нарыс).

Жыцьцё Паўлюка Труса нечакана абарвалася на парозе юнацтва і сьпелага ўзросту (поэта нарадзіўся ў 1904 г., памёр у 1929 г.), у пару, калі яго значны мастацкі талент уступіў ужо ў фазу свайго красаваньня, калі яго поэтычныя здольнасьці пачалі раскрывацца ва ўсю шырыню, абяцаючы ў будучым плён яшчэ вялікіх мажлівасьцяў і дасягненьняў. Адсюль і самая біографія маладога песьняра, дачасна адыйшоўшага ў нябыт, адзначаецца прастатой і нескладанасьцю; у гэтай біографіі няма старонак, якія маглі-б здзівіць сваёй знадворнай эфэктнасьцю і бляскам. Дзяцінства, правядзенае ў вёсцы Нізок (Менскага раёну), у абстаноўцы беднай сялянскай сям'і, першапачатковая асьвета ў тэй-жа вёсцы, гады вучэння ў сямігодцы ў мястэчку Вузда, працяг адукацыі ў Беларускам пэдагогічным тэхнікуме (1923-1927 г.), пасля заканчэння праца ў рэдакцыі газеты „Палеская праўда“, нарэшце апошні этап: пачатак у 1928 г. вышэйшай асьветы на Пэдфаку Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту, — пачатак так раптоўна перарваны аскладненьнем брушнага тыфусу ўвосень 1929 г.—вось тыя паасобныя зьявы, зьмена якіх становіць сабою кароткі жыцьцёвы шлях поэты.

Але пад вонкавай прастатой і нескладанасьцю біографічных фактаў захавалася багатае і напружанае ўнутранае жыцьцё: праца над самім сабою, значная інтэнсыўнасьць грамадзка-карыснай чыннасьці. Ужо ў 1924 г., будучы студэнтам Менскага бел-

пэдатэхнікуму, Паўлюк Трус пачынае друкаваць свае вершы ў розных пэрыодычных выданьнях („Савецкая Беларусь“, „Польмя“, „Беларуская вёска“, „Беларускі піонэр“); з 1925 году яго літаратурная чыннасьць колькасна разгортваецца асабліва шырока, у наступныя гады тэмпы гэтай прадукцыі таксама былі досыць значныя; выяўляліся яны ў самых рознастайных жанрах, пачынаючы ад поэмы і лірычнага вершу і канчаючы допісам і нататкай у газэту або часопіс. У асобе Паўлюка Труса былі гармонічна зьліты дзьве постаці: поэты-лірыка і баявога журналіста, газэтнага працаўніка. Работа ў газэце была для яго роднай і блізкай; свае першыя спробы пра ён сыстэматычна зьмяшчае ў насыценнай газэце Белпэдатэхнікуму, зьяўляючыся адным з найбольш актыўных і таленавітых яе ўдзельнікаў; у далейшым кола яго газэтнай працы нязьменна пашыраецца, абхапляючы сабой амаль усе пэрыодычныя выданьні Менску, („Беларуская вёска“, „Савецкая Беларусь“, „Зьвязда“, „Беларускі піонэр“, „Малады араты“, „Польмя“, „Маладняк“), і часткова провінцыі (Гомель, „Палеская праўда“).

Пры жыцьці поэты выдадзены толькі два невялічкія зборнікі яго лірычных твораў: „Вершы“ (Менск, 1925 г.) і „Ветры буйныя“ (Менск, 1927 г.). Усе іншыя творы яго заставаліся да гэтай пары раскіданымі ў памянёных газэтах і часопісах. Значная частка літаратурнай спадчыны пісьменьніка захоўвалася ў рукапісах і ўпярышыню ўбачыць сьвет у акадэмічным выданьні яго твораў.

Ужо колькасны бок літаратурнай спадчыны Паўлюка Труса гаворыць аб немалой працы поэты за параўнальна кароткі пэрыод часу (1924-1929 г.). Але яшчэ больш важнымі зьяўляюцца тут якасныя паказчыкі. Інтэнсыўны ідэёвы рост Паўлюка Труса нязьменна суправаджаўся яго напружанай працай над удасканаленьнем у галіне аўладаньня поэтычным мастацтвам. І тут зноў такі мы маем пэўныя ступені літаратурнай вучобы, якую прайшоў poeta на сваім жыцьцёвым шляху: калі першыя яго вершы амаль выключна сьведчаць аб тым, што галоўнай крыніцай гэтай вучобы зьяўляўся сялянскі фальклёр і творчасць беларускіх пісьменьнікаў, дык у далейшым мы маем ужо значнае пашырэнне літаратурнага кругавіду поэты. У поле гэтага кругавіду побач з беларускімі аўтарамі ўваходзяць і выдатныя прад-

стаўвікі сусветнай літаратуры. Напрыклад, да верша „Сябру-Дубоўку“ поэта ў якасці эпіграфа бярэ радок з Пушкіна:

Мы почитаем всех нулями,
А единицами себя.

У іншым творы яго ўпамінаецца Шаўчэнка; з асаблівай пра-ніклівасцю і цяплынёй гаворыць малады пясняр аб чарах Гётэўскага гэнія:

Той-жа ціхі пакой.
Я сяджу за сталом;
Прад вачыма разгорнуты Гётэ.
Я пазбыўся трывог,
На душы супакой,
І па волі знікае самотнасць,
Змрокі чэзнуць, як дым,
Сьцені ўпалі ля ног,
Іх разьвеяў плашчом Мэфістофэль.
(„Як пажоўкнуць лісты“).

Аўтар гэтых радкоў у працягу пяці год, у працэсе выкладання беларускай літаратуры ў Бэлпэдтэхнікуме і Пэдфаку БДУ, дзе вучыўся poeta, меў мажлівасць назіраць шпаркі разумовы рост пісьменьніка, асабліва яго неаслабную і напружаную зацікаўленасць фольклёрам і мастацкай літаратурай, паступовае пашырэнне яго літаратурнага кругавіду. Праўда, Паўлюк Трус у аўдыторыі не выяўляў асаблівай актыўнасці; мажліва, з прычыны некаторай залішня сваёй скромнасці ён параўнальна рэдка паўласнай ініцыятыве выступаў у абгаварэнні, напрыклад, семінарскіх дакладаў, у спрэчках, дыспутах і інш. Але затое якасць выступленняў пакрывала сабой недахопы колькасці: кожнае яго выказванне зварачала на сябе ўвагу сваёй сур'ёзнасцю, сталай прадуманасцю матэрыялу, і адначасова гэтыя выказванні адзначаліся той-жа эмоцыянальнай насычанасцю, якая характарызуе сабой і вершы поэты.

Побач з тэарэтычнай літаратурнай вучобай шырока разгортвалася рэвалюцыйна-грамадзкая практыка Паўлюка Труса.

Нязьменны ўдзельнік розных грамадзкіх гурткоў, энэргічны працаўнік у правядзенні розных ударных кампаній, сталы газетны работнік, актыўны журналіст Паўлюк Трус быў органічна, тысячамі ніцям зьвязаны з савецкай рэчаіснасцю: сваёй жыць-

цёвай практыкай ён браў непасрэдны і чынны ўдзел у сацыялістычным будаўніцтве. І само мастацтва ніколі ня было для яго олімпійскім „узвышшам“ над жыццём, месцам нібыта нейкага адпачынку ад жыццёвых боек; гэта мастацтва было неаддзельнай часткай яго грамадзкай практыкі. У процэсе данай практыкі Паўлюк Трус паступова рос і загартоўваўся. Ступені жыццёвай лесьвіцы поэты, як мы бачым, нешматлікія, але ў цэлым яны ўтвараюць сабой круты пад’ём на вяршыні мастацтва, якімі ўжо пачынаў аўладаць пісьменьнік. У гэтых адносінах самая біографія Паўлюка Труса прадстаўляе сабой вялікую цікавасьць для сацыяльнай психолёгіі сялянства на этапе пролетарскай рэволюцыі. Жыццё Труса—гэта жыццё поэты новай формацыі, якая ўтварылася толькі дзякуючы Кастрычнікаўскай рэволюцыі і толькі ў процэсе рэволюцыі... Калісьці Якуб Колас у такіх праніклівых словах, поўных тугі і журботнасьці, апяваў незадачліваю долю вясковых песьняроў Беларусі мінулых часоў.

Колькі талентаў зьяўляся,
Колькі іх і дзе ляжць,
Невядомых, няпрызнаных,
Неаплаканных, нікім,
Толькі ў полі адсьпяваных,
Ветру посьвістам пустым!

(„Сьмон Музыка“).

І сапраўды, першы беларускі сялянскі poeta Паўлюк Бахрым, які, ня гледзячы на жудасны ўціск прыгонніцтва, адгукнуўся на гэты ўціск некалькімі вершамі і потым замоўк назаўсёды, прыціснуты панскімі катаваньнямі; сялянскія поэты пэрыоду буржуазна-дэмакратычнай рэволюцыі—поэты, сярод якіх ёсьць шмат песьняроў „аднаднёвак“, змогшых ва ўмовах царызму даць толькі два-тры вершы і потым замоўкшых таксама, як замоўк раней і Паўлюк Бахрым,—усе гэтыя ахвяры капіталістычнага ладу сьцьвярджаюць жалобна-хаўтурныя мэлёды Коласа. І толькі дзякуючы пролетарскай рэволюцыі, у процэсе разгорнутага сацыялістычнага будаўніцтва працоўнае сялянства змагло даць цэлы шэраг поэтаў і пісьменьнікаў, якія шырока выявілі свае творчыя здольнасьці, якія ўжо не зьяўляюцца песьнярамі „аднаднёўкамі“, а ператварыліся ў буйныя мастацкія

вялічыні. Жыцьцёвы шлях гэтых—песьняроў істотна розьніца ад жыцьцёвага шляху сялянскіх поэтаў дарэволюцыйнага часу. Калі раней сялянскія самародкі ва ўмовах жудаснай эксплёатацыі, надмернай фізычнай працы, пазбаўленьня асьветы, прыціснутыя прэсам жандарска-опліцэйскага самавольства, засуджаны былі на гібельне ў абставінах вясковай коснасьці, дык у нашы часы, пасля Кастрычніка, уся рачаіснасьць спрыяе раскрыцьцю творчых мажлівасьцяў, уся рачаіснасьць прадстаўляе сабой агромністы выхаваўчы процэс, у якім талент атрымоўвае ўсе даныя для свайго раскрыцьця і красаваньня. Лепшы довад гэтага прадстаўляе сабой Паўлюк Трус. Ва ўмовах царызму мажліва яго чакаў-бы лёс другога Паўлюка—Бахрыма, у лепшым выпадку ён мажліва даў-бы некалькі фольклёрных заўныўных песьняў; толькі ва ўмовах Кастрычніка поэта, выхадзец з вёскі, змог узняцца на ступень ідэёвага набліжэньня да вяршыняў мастацтва.

Творчы шлях поэты ня ёсьць, зразумела, толькі яго індывідуальны шлях, гэта шлях асноўных сялянскіх мас Беларусі, паказчык агромністых зрухаў, якія адбываюцца ў гэтых масах: поэзія Труса, як і заўжды, у суб'ектыўнай форме адлюстроўвае аб'ектыўныя процэсы рачаіснасьці.

У працягу даўгіх сталецьцяў беларускае сялянства ўсім ходам спачатку фэўдальнага, а потым капіталістычнага ладу было засуджана на гібельне ва ўмовах эксплёатацыі і адсюль на мёртвую коснасьць жыцьця. Карл Маркс, як вядома, лічыў, што ва ўмовах буржуазнай цывілізацыі сялянская кляса зьяўляецца эаномічна і культурна найбольш адсталай клясай. „В общем составе современного капиталистического хозяйства, кажа ён, создаются обширные прослойки отсталого типа хозяйства, и этим самым крестьянин лишается и пользования высокой техникой культурной надстройки, которая или до него не доходит, или остается для него психологически недоступной. На такой почве создается неподвижнейший общественный класс, живущий в условиях величайшей разрозненности... и изолированности. На почве такой нищеты полукачающегося карликового крестьянства естественно растут суеверия и предрассудки, фетишизм собственности, мелочная изнутрительно придирчивая пошлость, варварство“. Гэтая нікчэмнасьць, галоўным чынам, выяўляецца ў тым, што ва ўмовах капіталістычнага ладу жыцьцё вёскі замыкаецца ў зачароване

кола гаспадарчага індывідуалізму. Жыццё селяніна абмяжоўваецца ў таіх умовах мінімальнейшым (і то не заўсёды) задавальненнем прымітыўных патрэбаў вузка асабістага парадку. Сяляне, піша Пакроўскі, працуюць кожны на сваім палетку, параўнальна рэдка дапамагаюць адзін аднаму, а калі прадаюць вырабы сваёй зямлі, тады ўжо зьяўляюцца супраціўнікамі адзін аднаму.

Толькі ўзняцьце вытворчасці на вышэйшую ступень можа вызваліць селяніна з-пад улады мёртвага і коснага жыцця. Але такое ўзняцьце ва ўмовах раздробленай сялянскай гаспадаркі не мажліва, яно мажліва толькі на глебе соцыялістычнай рэканструкцыі гаспадаркі. Адсюль гісторыя перад Кастрычнікаўскай рэвалюцыяй і ставіць вялізарную задачу: знішчыць тыя соцыяльна-эканамічныя ўмовы, якія засуджалі вёску і сялянскія масы на прымітыўнае існаваньне. Толькі аграмаджаннем гаспадаркі, толькі шляхамі калектывізацыі мажліва падняць сялянства з багнаў эканамічнай адсталасці і культурнай цемры; з тупіка абмежаванага індывідуалізму вывесці яго на шырокія прасторы грамадзкага жыцця. Гэтая задача з поспехам выконваецца ў нашу эпоху соцыялістычнай рэвалюцыі. У нашы дні дыяпазон вясковага жыцця ўсё больш і больш пашыраецца: адбываецца соцыялістычная рэканструкцыя ня толькі быцця, але і сузнання; куюцца новыя гаспадарчыя формы, і разам з тым працоўны селянін ўсё больш і больш вызваляецца з-пад улады драпежніцкага індывідуалізму. У яго псыхіцы адбываюцца агромністыя зрухі; рушыцца ўлада традыцый, усё выразней і выразней абуджаецца крытычная сьведомасць, выяўляецца пераацэнка былых каштоўнасцяў, у процэсе шырока разгорнутага пераможнага соцыялістычнага будаўніцтва на вёсцы таюць, як зданні, цені старога, і ўсё рэльефней абрысоўваюцца сьветлыя і радасныя блікі новага.

У свой час з поваду закрыцця Сухароўскага рынку ў Маскве Ленін казаў: „Сухаревка закрыта, но страшна не та Сухаревка, которая закрыта. Закрыта бывшая Сухаревка на Сухаревской площади, ее закрыть не трудно. Страшна Сухаревка, которая живет в душе и действиях каждого мелкого хозяина. Эту Сухаревку надо закрыть. Эта Сухаревка есть основа капитализма“.

(Ленін, т. XVIII, стар. 427).

Цэля стагодзьдзі ў беларускай вёсцы, у яе гаспадарчым жыцьці і сузнаньні агромністых пластоў сялянства жыла гэтая Сухараўка дробнай уласнасьці. Пакрытая зацьвілым мохам традыцый, сваім падмуркам увайшоўшая ў тоўшчу стагодзьдзяў, вежа ўласнасьці, здавалася шмат каму непарушнай цьвярдняй. Але пад магутным напорам пролетарскай рэвалюцыі захісталася і гэтая вежа, і сам яе падмурак зьніштажаецца зараз дашчэнт.

Сухараўка дробнай уласнасьці на вёсцы распадаецца, і разам з гэтым адбываюцца агромністыя зрухі ў сьвядомасьці ня толькі бядняцкіх, але і серадняцкіх сялянскіх мас. Гэтыя масы рашуча сталі на шлях соцыялізму, парываючы з дробнабуржуазным індывідуалізмам і абмежаванасьцю, пераключаючыся на новыя рэйкі, выяўляючы ў сваім асяродзьдзі тып новага чалавека.

Творчасць Паўлюка Труса і мае для нас асаблівую цікавасьць у тых адносінах, што паступовы рост гэтай творчасці раскрывае нам процэс высьпяваньня гэтага новага чалавека ў асяродзьдзі рэвалюцыйнага сялянства.

Творчасць Паўлюка Труса распадаецца на два этапы: першы этап ахапляе сабой 1924-1927 гг., другі—1928-1929 гг. Першы этап у сваю чаргу можа быць умоўна падзелены на два пэрыоды: а) 1924-1925 гг., і б) 1926-1927 гг. Узятая ў цэлым творчасць Паўлюка Труса разьбіваецца, такім, чынам на тры двухгодкі, якія ўтвараюць сабой тры кругабегі: пачынальны, сярэдзінны і заключны.

Кожны з гэтых кругабегаў мы разгледзім па асобку.

На першым этапе Паўлюк Трус выступае як прадстаўнік асноўных сялянскіх мас эпохі пролетарскай рэвалюцыі. Тыповы дробнабуржуазны poeta, ён на даным этапе нёс на сабе груз абмежаванасьці, палавінчатасьці і хісткасьці. Ленін так характарызуе супярэчлівую і няўстойлівую соцыяльна-клясавую прыроду дробнай буржуазіі: „Мелкобуржуазная стихия, пиша ён, не даром называется стихией, ибо это действительно нечто наиболее бесформенное, неопределенное, бессознательное... Разорение, нужда, тяжесть положения вызывает колебания: сегодня за буржуазию, завтра за пролетариат. Только закаленный в боях авангард пролетариата способен устоять и противостоят колебаниям“ (т. XXVI, 2-е выд., 347-348).

Ваганьні паміж буржуазіяй і пролетарыятам яскрава выяўляюцца і ў творчасці Паўлюка Труса, у гэтых ваганьнях выступае змаганьне „дзвюх душ“ селяніна. „Крестьянство, зазначае Ленін, распылена эаномічэска. Оно являецца частьцю сабственикамі, а частьцю труженнікамі. Собственность тащит его к капитализму; „чем выгоднее я продам, тем лучше“, „Если голод, дороже продам“. А крестьянин труженник знает, что от помещика он видел угнетение, от которого освободил его рабочий. Тут борьба двух душ, которая вытекает из экономического положения крестьянства. Нужно эти две души выделить“. (т. XXV, 2-е выд.).

Пры азначэньні клясавай накіраванасьці Паўлюка Труса на першым этапе яго творчага шляху трэба гэтак сама „выдзеліць гэтыя дзьве душы“.

Паўлюк Трус на даным этапе выяўляе ідэолёгію рэволюцыйнага сялянства. Ён усьведамляе Кастрычнікаўскую рэволюцыю, як новы этап у гісторыі чалавецтва. Ён абмалёўваеца новая вёска, дзе адбывалася барацьба процілеглых тэндэнцый. Поэта ў гучных і рытмічных вершах адлюстроўвае гаспадарчы і культурны ўздым вёскі. Ён бачыць, як у гэтай вёсцы „усе на лад новы звоніць“.

Зьмянілася і поле,
Бо там цяпер шматполье.

Зьмяніліся і людзі, яны інакшымі сталі; у вёсцы растуць парасткі новай культуры, і, усьведамляючы гэтую напружаную дынаміку жыцьця, poeta ўкладае ў вусны селяніна наступныя прызнаньні:

Сьвет цяпер зусім зьмяніўся.
Усё па-новаму пашло,
А ня то, што як было...

(„На новы лад усё звоніць“).

Імкнучыся адлюстраваць сьвежую цаліну, узвораную глыбокім плугам рэволюцыі, Паўлюк Трус шырока разгортвае малюнкi вясковага жыцьця. Гэтыя малюнкi ў пачынальны кругабег яго творчасці агорнуты зазвычай вялікай бадзёрасьцю, оптымізмам. Поэта паказвае, што смутныя вобразы пакуты адышлі ў нябыт,

над вёскай ня вісяць ужо скаргі і ёнкі, яна апавіта новымі
песнямі радасьці і ўпэўненасці:

Выйдзі паслухай, - ня плача сягоньня
У вёсцы сярмяжнай нуда.
Ой не галосаць яны з пазаранкамі,
Чуецца вольнасьці смелы ўздых, —
Мы на шырокім жыцьцёвым паўстанку,
Нас не асьлепіць мінулага дзень.

Зарысоўваючы побыт вёскі, паэта з асаблівай любасьцю спыняецца на момантах сялянскай працы: у яго мы маем зазвычай поэтызацыю гэтай працы. Ворыва, жніво, касавіца выступаюць перад намі, як радасныя, шчасьлівыя моманты ў жыцьці вёскі, самы вобраз селяніна пад пяром пісьменьніка гэта вобраз маладога аратага, які працуе „з песняй разьліўнай“ („Вясновая песня“). Але паэта паказвае нам селяніна ня толькі за працай, як дробнага вытворцу на сваёй палосцы. Ён дае нам і іншы больш каштоўны, вобраз селяніна—вобраз барацьбіта, партызана. Так ва ўспамінах аб семнацатым годзе ён накідвае вобраз Кандрата, які ідзе з фронту імпрэялістычнай вайны і ў сваёй роднай вёсцы вядзе рэвалюцыйную агітацыю, запальваючы ў сваіх аднавяскоўцах нянавісьць да клясавага ворага. Кандрат усьведамляе шкоднасьць імпрэялістычнай вайны і разам з тым неабходнасьць перавярнуць яе ў вайну грамадзянскую:

Ніхто ня спыніць ужо салдат:
Яны бягуць,
І іх дарогі
Вядуць к сялянству на падмогу.
Вайны нам болей не патрэбна.
Даволі мы у сьвітках зрэбных
Паскуства рознае кармілі.

Значнае месца ў поэзіі Труса на даным этапе займае комсамольская і піонэрская тэматыка. Пясьняр з вялікай праніклівасьцю падае вобраз комсамольцаў і піонэраў, удзельнікаў партызанскага руху. Гэтыя вобразы досыць шырока разгорнуты ў дзвюх поэмах: „Астрожнік“ і „Юны змаганец“. У першай поэме абмадлёваецца вобраз комсамольца Якіма, які памірае пад кулямі фашыстоўскіх катаў. Якім у абрысоўцы поэты—гэта вобраз

сапраўднага гэроя: ён сустракае расстрэл бяз ёнкаў і скаргі, ўпэўнены ў правасце справы працоўных і ў іх канчальнай перамозе. Такую ўпэўненасць падзяляе і сам poeta: трагічны маляўнік падаецца ім у бадзёра ўзьнятых, оптымістычных танох:

Ён памёр... Расстралялі Якіма...
Цёмны бор зашумеў галасьней....
Але справа магутнага КІМ'У
Не памрэ—будзе вечна квітнець.

У другой поэме даецца вобраз падлетка Янкі, які кідае сям'ю, маці і ідзе ў лес, далучаючыся да партызанаў і падачай патронаў дапамагаючы барацьбе партызанаў за вызваленне Беларусі ад белапалякаў:

Яго брат, што старое разбурыў,—
Комсамол з пролетарскаю верай!
Яму матка—узгадована бурай—
Комсамолія БССР.

Паасобныя абразкі піонэрскага жыцця, напрыклад, зарысоўкі лягернага побыту піонэраў, накідваюцца поэтай у яго лірычных вершах. У гэтых вершах піонэры выступаюць, як „арляняты прасторы“, паказ ім лягернага быту дадзены ў разрэзе шчырага эмоцыянальнага захаплення „раццю юных ленинцаў“ („Расамахаю ночка ліпнёвая“, „Здарэнне з піонэрам у лягерах“ і інш.).

Радасна вітаючы ўсё новае, маладое і сьвежае, што ўтворана ў вёсцы Кастрычнікам, poeta адначасна злосна абураецца супроць вясковай коснасьці, рэшткаў традыцыйна-мертвых форм побыту і сьвядомасьці селяніна. Паўлюк Трус ужо на першым кругабезе сваёй творчасці далёка не сузіральнік, ён барацьбіт, які імкнецца агнём сатыры нішчыць усё зацьвілае і струхлеўшае ў жыцці вёскі і адначасна імкнецца палегчыць рост сьвежай, маладой руні.

Сатыра Труса накіравана ў першую чаргу супроць рэлігійнай забабоннасьці: вобразы папоў-тунеядцаў, іх прыслужнікаў пададзены ў пляне палкай нянавісьці да эксплёататараў. Адначасна poeta актыўна змагаецца за ўкараненьне ў вёску новых форм быту і сьвядомасьці.

Зусім невыпадкова сярод жанраў лірычнага вершу і мастацкай поэмы ў Труса, асабліва ў 1925 г., шырокае месца займае

трэці жанр, які можна назваць публіцыстыкай у вершах. Вышэй, пры перадачы біографіі пісьменьніка, мы адзначылі, што ў асобе Труса гармонічна былі зліты дзве постаці: поэты і журналіста. Зразумела, гэтая злітасць прадстаўляе сабой далёка неіндывідуальна біографічны факт; у ёй выяўляецца пэўная клясавая накіраванасць пісьменьніка. Паўлюк Трус, як прадстаўнік рэволюцыйнага сялянства, ніколі не глядзеў на мастацтва, як на эстэтычныя прысмакі; ён далёкі быў ад буржуазна-ўпадніцкай формулы Багдановіча: „добра быць коласам, а яшчэ лепш быць, васільком, бо на што каласы, калі няма васількоў“. Такасама ён далёкі быў ад буржуазна-ўпадніцкіх поглядаў на мастацтва, якія выяўлены, напрыклад, у поэме Дубоўкі „І пурпуровых ветразяў узьвівы“. Эстэтыка Паўлюка Труса ня ёсьць эстэтыка „чыстага“ мастацтва; яна ёсьць эстэтыка утылітарызму. Поэзія для рэволюцыйнага сялянскага пісьменьніка гэта ў першую чаргу сродак служэньня практычным патрэбам гаспадарчага і культурнага будаўніцтва, сродак вырошчываньня лепшых „каласоў“ а не апяваньне „чыстай“ красы „васількоў“. Адсюль вершаванай формай Трус шырока карыстаўся ў чыста агітацыйных мэтах: яго творы, асабліва тыя, якія змяшчаліся ў газэце „Беларуская вёска“, прадстаўляюць сабой агітвершы з самай рознастайнай тэматыкай, якая падкрэсьлена формулюецца ўжо ў загалоўках твораў: „Коопэратыў паможа, а п'яніцаў з яго вон“, „Ты сьпявай, іграй, музыка, пра сялянскую пазыку“, „Каб знаць навiны ўсяго сьвету, чытай газэту“, „Лячыся ў доктара, а не ў шаптухі“, „Ад зэлак бабскіх на век астанешся калекай“, „Ня плач, а жыцьцё перайнач“, „За благія нашы ўчынкi жыве і пухне благачынны“ і г.д.

Зразумела, у гэтых вершах мы не знаходзім сапраўды мастацкага, вобразнага ператварэньня рэчаіснасьці, вобразнага мысленьня аб ёй: у іх кідаецца ў вочы голая лэзунговасць, плякатнасць. У мастацкіх адносінах гэта свайго роду „утыльсыравіна“, але тым ня менш гэтая „утыльсыравіна“ вельмі характэрна для процэсу станаўленьня мастацкага стылю Паўлюка Труса. Ён абрысоўваецца перад намі ня ў постаці сузіральніка, а ў постаці барацьбіта. Вершы, у даным выпадку яшчэ часам нязграбныя, шурпатыя, выкарыстоўваюцца ім як сродак змаганьня супроць вясковай адсталасьці і цемры. Ён агітуе за новыя

формы быту і сьвядомасьці, за коопэрацыю, за дзяржпазыку, за прасоўваньне ў вёску газэты, супроць выдуноў, папоў, самагоншчыкаў і г. д.

Так ужо на першым этапе свайго разьвіцьця творчасць Паўлюка Труса мае досыць шырокі соцыяльны дыяпазон: усьведамленьне і раскрыцьцё будаўнічых сіл Кастрычнікаўскай рэволюцыі, паказ гэроікі грамадзянскай вайны, барацьба супроць рэшткаў старога, за ўкараненьне новага—вось галоўныя ідэёвыя лініі творчасьці Труса на даным этапе. Але ў гэтай шырыні была і свая вузкасць. Паўлюк Трус нёс на сабе ўвесь цяжар сялянскай абмежаванасьці, увесь цяжар дробнабуржуазнага сьветапогляду, супярэчлівага і хісткага ў сваёй сутнасьці. Асноўная накіраванасьць гэтага сьветапогляду ідэалістычная. Паўлюк Трус, напрыклад, апэруе паняцьцямі: „душа народа“ „беларуская душа“ (верш, прысьвечаны Гурло); увесь яго пэўзаж у цэлым ёсьць раскрыцьцё сялянскага анімізму. Накіроўваючыся ад пазыцый аб'ектыўнага ідэалізму, Паўлюк Трус у падыходзе да соцыяльнай рачаіснасьці, у сваім творчым мэтадзе ня мог узвысіцца над павярхоўнай эмпірыкай і схэматыкай. Поэта аявае Кастрычнік, але ён прымае яго на грунце вузкага эмпірычнага дасьведчаньня; ён ня здольны раскрыць рухаючыя сілы пролетарскай рэволюцыі, пазнаць яе ва ўсёй супярэчлівасьці і складанасьці клясавай барацьбы. Пролетарыят і камуністычная партыя, як кіруючая сіла рэволюцыі, выдучая роля гораду амаль зусім, не ўваходзяць у поле яго зроку. У двух-трох вершах, праўда, Паўлюк Трус абеглымі штырхамі зачэплівае праблему гораду і вёскі. Поэта, абмаляваўшы цяжкую долю жанчыны ў мінулым: культурную адсталасьць вёскі, кідае бадзёры кліч:

Ой ты, горад, ой вы, рабочыя,
Апавеце машынай загон.

У тым-жа вершы („Яна“) Трус далей так пералічае розныя, чыннікі будаўніцтва ў вёсцы:

Сельсавет... Комітэт дапамогі.
Сходы... Ясьлі... І раць КПБ...

У другім вершы („Комунарам“) поэта прабуе акрэсьліць значэньне Парыскай Комуны, паказваючы на яе, як на пацярэдні этап

пролетарскай рэвалюцыі. Зварачаючыся да комунараў, ён гаворыць

Вамі пачатую справу бунтарскую,
Справу вяж-удальцоў
З верай сталёвай мы, пролетары,
Мы давядом да канца.

Сьпеце спакойна ў магілах крывавых,
Сьпеце арлы — комунары.
Вашы бясьмертныя вольнасьці справы
Вольна ўсьпяняцца новай славай,
Новы распяляць пажар.

Але гэтыя імкненьні ў бок разуменьня соцыялістычнай рэвалюцыі ня як эмпірычнай даннасьці, а як процэсу, які ажыцьцяўляецца пад кіраўніцтвам гораду і пролетарыяту, на першым этапе творчасьці Труса зьяўляюцца толькі яшчэ перадранішнімі бліскавіцамі, якія вельмі слаба перадвяхчаюць „Дзесяты падмурак“ і губляюцца ў тоўшчы дробнабуржуазнай абмежаванасьці сьветапогляду.

Не выпадкова Паўлюк Трус і ў паданым вершы, прысьвечаным парыскім комунарам, іх справу называе бунтарскай. У поэты агульная канцэпцыя рэвалюцыі — тыпова дробнабуржуазная канцэпцыя. Для яго рэвалюцыя ёсьць стыхія, выбух бунтарскіх сіл. Шмат разоў poeta шырокімі мазкамі накідвае нам вобраз рэвалюцыі, як выяўленьня стыхійнасьці. Напр., для яго сымболом рэвалюцыі зьяўляецца разьліў Нёмана ў часы паводкі. Пясьняры захоплены гэтым бязьмежным раздольлем; ён гаворыць:

Чую песьні стыхіі — разводзьдзя,
Ня стрымаць твае вольнае плыні.
Упусьціла старое паводзьдзе, —
Калі, вір маладога нахлынуў.

У іншым месцы аб падзеях грамадзянскай вайны poeta выказваецца ў такіх словах:

Помню,
Стыхіяй,
Агнём
Палаў прастор.

Другім улюбленим вобразам рэволюцыі для паэты зьяўляецца вобраз буры, навальніцы, якая ўсё крышыць і нішчыць на сваім шляху. Для яго характэрны, напр., такія патэтычныя зарысоўкі:

Бура...
Мінулася бура.
Разбурыла
Сьвет векавы паднявольны.

Абмалёваючы падзеі Парыскай Комуны, Трус зварачаецца да таго-ж вобразу буры:

Бурай стагналі, грывелі гарматы
Гулка над бурным Парыжам.

(„Комунарам“).

У поўнай сугучнасьці з такімі вобразамі, знаходзіцца і падкрэсьліваньне паэтай уласных бунтарскіх настрояў. Напрыклад, ім зазначаецца:

Сёньня бунтарскія хвалі
Поўняць мяне агнявіста...

Успрымаючы рэволюцыю, як бунтарскую стыхію, Паўлюк Трус па сутнасьці ня выходзіць за межы вёскі. У яго разуменьні Кастрычнік гэта справа „лапцюжных“, гэта сялянская рэволюцыя. У роўніцы такога разуменьня паэта дае вобразы, якія скажаюць рачаіснасьць. Напр., абмаляваўшы гэройскую постаць комсамольца Якіма, ён прадстаўляе яго, як барацьбіта выключна за інтарэсы сялянства, зазначаючы:

За вялікую справу лапцюжных
Тут пахован Якім малады.

Пясьняр надае селяніну, нават, кіруючую ролю: У яго

З душой пакрыўджанай і чулай
Новых дзён лапцюжнік атаманам.

(„Успомні“).

Няздолны з прычыны дробнабуржуазнай абмежаванасьці сьветапогляду ўскрыць правільную расстаноўку клясавых сіл у Кастрычнікаўскай рэволюцыі, паказаць у ёй кіруючую ролю пролетарыяту і комуністычнай партыі, Паўлюк Трус скажае рачаіснасьць

і ў межах вёскі. Ён не паказвае нам клясавай барацьбы на вёсцы, не дае малюнкаў распластаваньня сялянства. Адсюль у поэты вынікае дробнабуржуазная глянцоўка вясковай рачаіснасьці. У яго „кужэльная вёска да Кастрычніка туліцца ўся“; вёска такім чынам скажона падаецца без усялякай дыфэрэнцыяцы. Такая глянцоўка рачаіснасьці, затушоўваньне клясавай барацьбы здучаецца ў зарысоўках пісьменьніка з ідылічным падыходам да вёскі. Напр., вясковая праца ў яго скрозь падаецца ў ідылічных танох. Шэпты жытняга мора, звон сярпоў сталёвых у руках жнеек-красунь, лёска і скрып ад калёс у сасоньніку вось тая вясковая музыка, ціхія мэлёды якой гучаць у лірычных вершах песьняра. Але ўсе гэтыя мэлёды зьліваюцца ў адзін акорд сялянскага індывідуалізму. Поэта любуецца сялянскім добрабытам у пасьякастрычнікаўскай вёсцы, яго прыводзіць у стан захапленьня ўзьняцьце сялянскай гаспадаркі на вышэйшую тэхнічную ступень, пераход на шматпольле, засеў кармавых траў і г. д., поэта марыць нават аб трактары. Але ўвесь гэты тэхнічны пруг ім мысьліцца выключна ў асадках адзінаасобнай моцнай і ўстойлівай гаспадаркі; у яго неадрыўную частку вясковага пейзажу прадстаўляюць пасёлкі, якія „купаюцца ў сонцы“ („Ураджаю“). Моцна зьвязаны з адзінаасобнай сялянскай гаспадаркай, Паўлюк Трус у сваёй творчасці выразна выяўляе рысы сялянскага індывідуалізму. У гэтай творчасці на першым яе этапе мы бачым шырокае разгортваньне асабовых мотываў: poeta вельмі часта замыкаецца ў вузенькі сьвет сваіх асабістых перажываньняў, аналізуючы свае ўласныя думкі, настроі, пачуцьці. У яго лірыцы інтымных перажываньняў на першае месца вылучаецца лірыка каханьня. Нескладаныя абразкі каханьня поэтай нязьменна апраўляюцца ў рамку вясковага пейзажу або сялянскага быту. Спатканьне з любай дзяўчынай абавязкова ля крыніцы, або ў купальскую ноч у зялёным бары, разьвітаньне ля ваколцы ў жытнім полі, пад гукі пявучай жалейкі, радасьць і смутак, асалода падзеленага пачуцьця і горкасьць разлукі, думы аб любай дзяўчыне, якая далёка

Кужаль дапрадае

Ўвечар пры лучыне

(„Куды вецер веє“).

Вось тыя нявыдумныя мотывы, з якіх складаецца празрыста ажурная тканка лірыкі каханьня поэты. Гэта лірыка ня выходзіць за межы сялянскага біолёгізму, у ёй даецца поэтызацыя інстынкту, выяўляецца вузкі і аднабаковы падыход да жанчыны.

Той-жа тыпова сялянскі характар мае і пэйзажная лірыка Труса. Прырода ў данай лірыцы звычайна бярэцца ў яе непасрэдных і шчыльных адносінах да вытворчых процэсаў зямляробскай працы селяніна. Адсюль вынікаюць такія малюнкi, як „У жніво“, „На сенажаці“, „У полі“ і інш. Поэтызацыя прыроды ў гэтых малюнках цесна зьліваецца з поэтызацыяй вясковай працы і сялянскага побыту. Шырокім памазком поэта накідае, напр., вобраз поля, якое „шоўкавым батыстам разгарнулася ў шыр акіяну“, ён любуецца тым, як

Падымаюцца поўныя жмені
Над прасторамі сьпелага жыта.

Яго вабіць да сябе сенажаць, за якой „дрэмле лясок баравы“ якая зьвініць гукамі сталёвых кос. Харакство прыроды, апяваньню якога прысьвечаны пад гэтай-жа назвай трэці разьдзельчык першага зборніку поэты, тут неадрыўны для яго ад характава, вясковага быту. Ён пясняр настолькі зачараван гэтым падвойным характавом, што гатоў „абняць, расцалаваць вясну“. У патэтычных словах ён зазначае:

Я к прастору прылёг на калені
Упаіца яго характавом.

Неадрыўную частку агульнай клясавай накіраванасьці творчасці Труса на першым этапе яе разьвіцця становіць сабой фольклёрызм поэты. Глыбока сялянскі пясняр, ён у шырокай ступені выкарыстоўвае сродкі сялянскага фольклёру. Для Паўлюка Труса характэрна асаблівае і выключнае замілаваньне да фольклёрнай сялянскай песьні. У адным з сваіх твораў ён у такіх словах выяўляе гэтае замілаваньне:

Эх,
Песьня, песьня!
Я
Ніколі цябе
Забыцца не магу.

Ты смутна—ціхім тонам болю.
 У палёх бяскрайніх твой разгул.
 У палёх шырокіх—
 Твае тоны.

(З поэмы „Сірата Алеса“).

І сам poeta ў сваіх уласных вершах імкнецца перадаць гэтыя тоны песні. Выкарыстоўванне сялянскага фольклёру ідзе ў яго па дзвюх асноўных лініях: тэматычнай і стылістычнай. Некаторыя творы Паўлюка Труса прадстаўляюць непасрэднае запазычанне з фольклёрных твораў; у іх і тэматыка, і вобразы, і слоўна-мастацкія сродкі пабудаваны на фольклёры: у выніку ўтвараецца пэўная стылізацыя пад фольклёр. Такімі стылізаванымі творами зьяўляюцца: „Ой, у полі тры таполі“, „Ой, вярбіна зялёная“ „Цячэ рэчка з-пад явару“ і інш.

У яшчэ больш шырокім ступені poeta пры апрацоўцы твораў з уласнай тэматыкай выкарыстоўвае рознастайныя стылістычныя сродкі фольклёру. У яго вельмі часта ўжываюцца фольклёрныя сталыя эпітэты: поле шырокае, лес цёмны, каса русая, вецер буйны, бор зялёны, зязюля-удава. Шырокае дапасаванне маюць у poeta паралелізмы ў іх позытыўнай і нэгатыўнай форме:

У лузе вербалозы
 Пахіліў мароз,—
 Ды ня плачце-ж, вочы,
 У радасці бяз сьлёз.
 Пад акном бярозы
 Зажурыў мароз,
 Ці-ж мне з імі плакаць
 У радасці да сьлёз.

Паралелізмы ў нэгатыўнай форме, так званыя адмоўныя параўнанні настолькі часта сустракаюцца ў Труса, асабліва ў яго ранніх вершах, што яны надаюць яго творам часам характар аднастайнасці, утвараючы пэўны трафарэт. Ёсьць некаторыя з шматлікіх прыкладаў:

1. То ня гул завірухі мяцежнай
 І ня рокаты ўпартага мора,—
 Гэта Нёман разьліўся бязмежна
 На грудзёх Беларусі прасторнай.

2. То ня бура шумела на моры,
Ня буяніў уздым акеану,
Запявалі паўстанцы з задорам,
Пакідаючы вольнай паляну.
3. Ой, ня плакалі ў полі бярозы,
Ня цвіла над ракою каліна,—
То раяла гарачыя сьлёзы,
Маладая ўдава Кацярына.
4. Не разьвесісты гай
Гаманіў пад гарой.
Не зязюля ў гаі кукавала,—
У купальскую ноч
Пры спатканьні з табой,
Ты аб шчасьці з запалам сьпявала.
5. Ой, ня гнецца над рэчкай каліна,
Не сьпявае ў гаі салавей,—
То пяе маладая дзяўчына:
Аддыхнул і ў даль весялей.
6. Ня шумяць у сенажацях ракіты,
Ня кудзеліца шоўкам туман,—
То красуецца жарам абліты
Над пракосамі дзеўчыны стан.

Алтуль-жа, з фольклёру, ідзе нярэдка і сымболіка поэты: явар і каліна, ружа—мята, князь—малады і г. д. Самая рытміка вершаў Труса нагадвае сабой працяглую рытміку фольклёрнай песьні.

Так, на этапе першага пэрыоду свайго разьвіцьця творчасьць Паўлюка Труса ставіцца перад намі, як вельмі супярэчлівы процэс. У гэтай творчасьці ёсьць бясспрэчна прогрэсыўныя моманты— апяваньне Кастрычніка, гэроікі грамадзянскай вайны, новай вёскі,—але адначасна мы ўгледзелі ў данай творчасьці і рэакцыйныя моманты—неразумьне Кастрычніка, як пролетарскай рэволюцыі, затушоўваньне клясавай барацьбы, праявы індывідуалізму і г. д. Падобныя супярэчнасьці заключаюць у сабе пэўнае дыялектычнае адзінства. Паўлюк Трус выступае перад намі, як тыповы прадстаўнік асноўных сялянскіх мас на этапе соцыялістычнай рэволюцыі. У яго выяўляецца „змаганьне дзвюх душ селяніна“, дробнабуржуазнае ваганьне паміж буржуазіяй і пролетарыятам. Агульная клясавая накіраванасьць творчасьці

Паўлюка Труса, зразумела, раскрываецца ня толькі ў зьмесьце, але і ў форме яго твораў, насычаных, як мы бачылі, сялянскім фольклёрам.

Супярэчнасьці ў творчасьці поэты яшчэ больш узмацняюцца ў другі пэрыод першага этапу разьвіцьця гэтай творчасьці. Гады 1926-1927 становяць крытычны момант у літаратурнай дзейнасьці песьняра. Даны крызіс быў абумоўлены абвастрэньнем клясавай барацьбы на рубяжы аднаўленчага і рэканструкцыйнага пэрыодаў.

Тав. Сталін, раскрываючы соцыяльна-клясавую прыроду нэпу, зазначае: „У нас происходит теперь не односторонний процесс восстановления капитализма, а двухсторонний процесс развития капитализма и социализма, противоречивый процесс борьбы элементов социалистических с элементами капиталистическими, процесс преодоления элементов капиталистических элементами социалистическими. Это одинаково неоспоримо как для города, где базой социализма является государственная промышленность, так и для деревни, где основной зацепкой социалистического развития является массовая кооперация, смыкаемая с социалистической промышленностью“. XIV зьезд партыі, які адбыўся ў 1927 г., у сваіх пастановах падкрэсьліў, што „барацьба за перамсту соцыялістычнага будаўніцтва ў СССР зьяўляецца чарговай задачай партыі“. У 1926 і 1927 г.г. асабліва выразна абрысавалася, што нэп ня ёсьць толькі адступленьне, што ён ёсьць соцыялістычнае наступленьне. 1926 і 1927 г.г. ужо цалкам пацьвярджалі палажэньне, акрэсьленае т. Сталіным: „нэп только начался отступлением, но он рассчитан на то, чтобы в ходе отступления произвести перегруппировку сил и повести наступление. На самом деле мы наступаем уже несколько лет, и наступаем с успехом, развивая нашу индустрию, развивая советскую торговлю, тесня частный капитал“. Па меры разгортваньня соцыялістычнага наступленьня, клясавая барацьба ў БССР, як і ва ўсім СССР, абвастраецца.

„Не бывало еще таких случаев, зазначае т. Сталін, „чтобы умирающие классы добровольно уходили со сцены. Не бывало еще в истории таких случаев, чтобы умирающая буржуазия не испробовала всех остатков своих сил для того, чтобы отстоять

своё существование". Беларуская буржуазія таксама прабуе адстаяць свае існаваньне. У 1926-27 г. г. заўважваецца пэўная актывізацыя контр-рэвалюцыйнага беларускага нацыянал-дэмакратызму. Гэта актывізацыя робіць значны ўплыў на некаторыя прапластаваньні дробнай буржуазіі. Таму якраз у даны пэрыод заўважваецца і на літаратурным фронце ўзмацненьне буржуазных тэндэнцый у творчасьці некаторых сялянскіх пісьменьнікаў і некаторых спадарожнікаў. У паасобных спадарожнікаў заўважваецца нават перарастаньне буржуазных тэндэнцый у акрэсьленую клясава-варожую ідэолёгію. У гэты час, напр., Зарэцкі ў сваёй аповесьці „Голы зьвер“ ідэалізуе нэпмана, даючы ў яго постаці вобраз нібы-та „моцнага“ чалавека, разгортваючы ў сваім творы эклектычную сумесь вульгарнага дарвінізму і апошленага нішэанства. Якраз у даны пэрыод буржуазная ідэолёгія знаходзіць сабе выяўленьне ў творчасьці правага крыла „Узвышша“ (Бабарэка, Дубоўка, Пушча, Мрый і інш.).

Ва ўмовах абстрагненьня клясавай барацьбы, якое выклікала сабой актывізацыю ідэолёгічна варожых плыняў у беларускай літаратуры, дробнабуржуазная творчасць Паўлюка Труса робіць значны крэн управа. Ён на даным этапе падпадае пад досыць моцны ўплыў беларускага нацыянал-дэмакратызму. Т. Бэндэ ў сваёй прадмове да „Выбраных вершаў“ П. Труса. (Выданьне БАН. Менск, 1931) на глебе яскравых фактаў, „ім упярыню“ апублікаваных, прасачыў, як паасобныя сябры аб'яднаньня „Узвышша“ прабавалі ўсялякімі спосабамі, ня грэбаючы нават провокацыяй, апрацаваць Паўлюка Труса на свой лад, прышчапіць яму атруту нацыянал-дэмакратызму. Тав. Бэндэ і тлумачыць нездаровыя настроі ў поэзіі Труса за даныя гады, як вынік гэтай апрацоўкі. Не адмаўляючы пэўнага значеньня ўплыву „Узвышша“ на поэту, мы павінны зазначыць, што самыя гэтыя ўплывы прадстаўляюць сабой зьяву, вытворную ад складаных умоў клясавай барацьбы і гэі дробнабуржуазнай хісткасьці, якая асабліва выразна выявілася ў Труса ў моманты абстрагненьня гэтай барацьбы.

На глебе такой хісткасьці ў творчасьці Труса зьяўляюцца змрочныя плямы. На зьмену вобразаў комсамольцаў, партызанаў новай вёскі, якія характэрны для поэзіі Труса ў 1924 і 1925 гадох, зараз зьяўляецца вобраз роднага краю, Беларусі цалкам, без

усялякай дыфэрэнцыяцы. Бацькаўшчына, нацыянальны момант засланяе сабой цяпер у яго момант соцыяльны. Сваёй задачай поэта лічыць:

Зьдзейсьніць мэту,
І золата дум
Падарыць на карысьць Беларусі.
(„Брату“).

Ён гатовы аддаць усё „За агняцветы—зоры, за любы, родны край, так сэрцу дарагі“. Самому поэце яго любоў да Беларусі здаецца бязьмежнай; ён гаворыць:

Я людзей яшчэ ня бачыў,
Каб так любілі Беларусь.

Гэту Беларусь ён „з песьнямі стрэў... там на шляху, ля бяроз“ („Коцяцца пацеркі рос“). Назіраючы ўвосень адлёт шэрых гусей, якія плывуць над сялом у далёкі край, пясняр зварачаецца да іх з дакорам:

Ой, куды, куды вы,
Ды шэрыя гусі...
Ці-ж няма вады вам
Тут, на Беларусі?
Ці-ж няма крыніц вам
У любай Беларусі?

(„А ў палёх, палёх“).

Так Паўлюк Трус выяўляе ўхілы ў бок нацыяналістычнай абмежаванасьці. Для яго бацькаўшчына адзіная „жывая вада“, ён у сымбалічнай форме выказваецца супроць адрыву ад „родных карэньняў“. Побач з праявамі такой нацыяналістычнай абмежаванасьці ў Паўлюка Труса назіраецца поэтызацыя забабоннай патрыярхальнай Беларусі.

Ленінзначае: „В каждой национальной культуре есть хотя-бы неразвитые элементы демократической и социалистической культуры, ибо в каждой есть трудящаяся и эксплуатируемая масса, условия жизни которой неизбежно порождают идеологию демократическую и социалистическую. Но в каждой нации есть также культура буржуазная“... (т. XVII, 2 выд., стар. 136-137). Калі ў пачынальным перыодзе сваёй творчасці Паўлюк Трус, адбіваючы ідэ-

олёгію рэволюцыі сялянства, браў з беларускай культуры пераважна шырока дэмакратычныя элементы (эпічна-фольклёрны вобраз барацьбіта, малюнкi працы і інш.), дык цяпер на этапе абвостранай клясавай барацьбы, пад уплывам нацыянал-дэмакратызму, ён з гэтай культуры бярэ элементы буржуазныя. На зьмену вобразу барацьбіта зьяўляюцца цяпер вобразы дзеда Фабіяна, бабулі Марты, у постаці якіх поэтызуецца містычная забабоннасьць, вера ў розныя прыметы, беларуская „самабытнасьць“ („Сон Фабіяна“); гэты вобраз дапаўняецца вобразам журботнага лірніка з яго жывымі казкамі старыны, з яго „тайнай мудрасьцю“. З асаблівым замілаваньнем, нават у некалькіх рэдакцыях, распрацоўвае поэта вобраз сіраты Алесі, абмалёўваючы яе думы аб суджаным, варажбу па вянках і трагічны канец.

На даным этапе ў Труса ўтвараецца пэўная змычка з прышчэпаўшчынай; ён з вялікім уздымам рысуе пасёлкі, як нібыта адзіны і выключны шлях да ўтварэньня сялянскага добрабыту да гаспадарчага і культурнага ўзьняцьця вёскі на вышэйшую ступень. Не раскрываючы соцыяльна-клясавай сутнасьці будаўніцтва пасёлкаў, пісьменьнік малюе, напр., што яны нібыта ўтвараюць адзіныя ўмовы для пераходу на шматпольле, для палешаньня сельскагаспадарчай тэхнікі і г. д. („На пасёлку“).

Адыходзячы ад рэволюцыйнай рачаіснасьці поэта, на глебе ідэалістычнага сьветапогляду, удаецца ў галіну мэтафізычных абстракцый; для яго цяпер „жыцьцё—парыў ад вечнае красы“ („Ізноў я там...“); адвечнасьць асабліва вабіць яго да сябе; уласьне „zubspecie aeternitatis“ поэта разглядае цяпер шмат якія самыя звычайныя праявы рачаіснасьці. Дзед лірнік, перадаючы свой романтычны скарб мудрасьці, засуджае песьняра ў сваім тэстамэнце на блуканьне „з душой жабрацкаю поэты, з адвечнай песьняю надзей“. Дарогі для поэты гэта „пучыны ў вечнасьці жыцьця“, „прасторы вечнага сьляды“; яны абяцаюць шмат шчасьця таму,

Хто выйдзе з песьнямі ў прасьцяг,

Хто выйдзе з кайстраю убогай

Пазнаць адвечнасьць у красе.

Ва ўсьведамленьні поэты жыцьцё і моладасьць гэта „казкі адвечнай ліры“ („Брату“). Нязьбежнымі спадарожнікамі такога абстракт-

на-метафізычнага эстэцтва зьяўляюцца ў сьветапоглядзе поэты на гэтым пэрыодзе і некаторыя налёты містыкі. Гаворачы аб сваім дзеду нябожчыку Фабіяну, поэта, напр., выказвае пажаданьне яму

Хай лёгка
Дыша на тым сьвечце.

(„Сон Фабіяна“).

Накідваючы мэлэдраматычны абразок апошняга разьвітання з памершай у больніцы матуляй, poeta ля сьмяртэльнага ложку, палажыўшы вянок і ўраніўшы дзьве сьлязы, чуе таемны голас маці.

З эстэцтвам і некаторымі налётамі містыкі злучаецца ў Паўлюка Труса ў яго філэзофскіх выказваньнях абстрактны біолёгізм; у пісьменьніка выразна выступае катэгорыя жыцьця наогул, з вялікай літары. Напр., казкі песень асабліва каштоўны для яго таму, што

Яны прастор душы ўзвесьняць
Вялікай музыкай жыцьця.

У вусны дзеда Астапа ў сваім апавяданьні „Чалавечы розум“ пісьменьнік укладвае разважаньні аб нязьменнасьці, стабільнасьці жыцьця, якое нібыта адбываецца ў зачарованым коле біолёгізму: „Жыве чалавек і памірае... пасья яго таксама будуць жыць і таксама ўміраць—будуць плакацца і радавацца, бо ў жыцьці заўсёды так і бывае“.

Творчы мэтод Паўлюка Труса на даным этапе выходзіць з пазыцый аб'ектыўнага ідэалізму. Пісьменьнік няздольны раскрыць нам рачаіснасьць у яе складанасьці і супярэчнасьці. Гэта рачаіснасьць ставіцца перад ім як пэўная абстракцыя. У выглядзе такой туманна-містычнай абстракцыі, напр., ён абмалёўвае цяпер рэвалюцыю: „Яна ішла ў вобразе жанчыны. У віры, у сумятні жыцьця, у громе бур і грозных навальніц. Яна шукала сьцежак, дзе бушавала мора людзкога, адвечнага гневу. Цераз даліны і кручы яна ўзышла на высокую скалу і адтуль прасьцерла рукі ў бязмежную пустыню сьвету. Яна ішла з адвагай у душы і ў руках трымала крываваыя кветкі—ружы“. У тон гэтаму вобразу рэвалюцыі даецца ў тым-жа апавяданьні („Дзікі сьмех“) абстрактны вобраз жанчыны, які нагадвае сабой вобразы

„кветак пажоўклых“ з твораў Зарэцкага: перад намі на фоне-
зтачка-імпрэсіянісцкіх замалёвак праходзіць бледная постаць
нейкай дачкі пана, якая на глухой украінскай станцыі, сярод
„стэпу шырокага“, у васеньні глухі вечар апавядае трагічна-сум-
ную гісторыю свайго жыцця і ў дзікім рогаце вылівае накі-
пеўшы боль свайго сэрца. Такі-ж туманна расплыўлівы вобраз
носяць у Труса і памянёныя вышэй вобразы лірніка, сіраты
Алесі і г. д. У роўніцы абстрактнага псυχолёгізму разгортваецца
ў поэты і лірыка яго асабовых перажываньняў; гэта лірыка мае
цяпер пераважна сумны характар. У пачынальны пэрыод яго
творчасьці, яна праменілася сьвятлом моладасьці, запалам юнац-
тва; у 1925 г. poeta выступаў з бадзёрым клічам:

Буду ў душы маладым.
У радасьці сьлёзы
Астынуць;
Астрамі дні адцьвітуць,—
Буду ў душы
Маладым.

Цяпер на глебе адыходу песьняра ад рэвалюцыйнай рачаіснасьці,
на глебе ўплыву на яго гінучай буржуазнай клясы ў яго вер-
шах пачынаюць гучэць хваравітыя энкі і скаргі:

Ой чаму-ж вы, думы,
Сэрцам не сагрэты?
Ой чаму-ж вы ў полі
Розна разышліся?
Плачаце ад болю
Аж сьлязьмі зайшліся?

(.Ой, у полі, полі*).

У другім вершы поэта скардзіцца на боль душы. („На што мне
сьмех“). Часамі ў некаторых вершах поэты чуюцца ноткі рань-
няга расчараваньня, заўчаснага адцьвітання надзей; яму, напр-
уласьцівы такія прызнаньні:

Любіў і я.
Любіў калісь вясну,
Любіў да сьлёз,
Як матку, як дзяўчыну.
Але цяпер,
Цяпер яе адну

Я сэрцам выпяю
У кволых журавінах.
(„Пажоўкы клён“).

У пэўнай сугучнасці з такімі смутнымі мелёдыямі скаргаў і энкаў разгортваецца лірычны пейзаж поэты: тут вобраз вясны ўступае сваё месца вобразу хмурай восені; poeta сам прызнаецца ў сваім асаблівым замілаванні да гэтай пары году. Нязменную прыналежнасць вясенніх малюнкаў прадстаўляе ў яго „пажоўкы клён“, рабіна, якая за вакном „гаворыць аб нейкай тайне“, „няямая“ або „кволая сінь“, абветраны туман, „з’яцені-карункі“, „астры пажоўкля“, „астры-маўклівыя“ і г. д.

На глебе буржуазных тэндэнцый у творчасць Паўлюка Труса данага перыяду прасякае атрутны струмень ясеніншчыны. Выліваючыся ў форму ўпадніцкіх настрояў, гэта ясеніншчына часам прымае ў яго характар блізкага насьледвання. Некаторыя звароты, вобразы ў Паўлюка Труса непасрэдна запазычаны з Ясеніна. Напр., у Труса мы чытаем:

Не засьпі,—
Пабудзі мяне рана,
О, мая
Дарагая матуля.
Дзе дарогі
Бягуць за курганам
Пойдзем зельле
Зьбіраць мы на Яна..

У Ясеніна:

Разбуди меня завтра рано,
О, моя терпеливая мать.
Я пойду за дорожным курганом
Дорогого гостя встречать.

Але пры ўсім узмацненні ўпадніцкіх рэакцыйных настрояў у Паўлюка Труса і на даным этапе абвостранай клясавай барацьбы захоўваліся здаровыя прогрэсывыя мэтаімяквенні і настроі. Поэта быў далёкі ад буржуазнага перараджэння, што адбылася з Дубоўкай, Пушчай і інш. пісьменьнікамі, якія ў перыяд разгорнутага соцыялістычнага будаўніцтва адыйшлі ў лагер буржуазіі. Паўлюк Трус і на даным этапе (1926 і 1927) застаецца тыповым прадстаўніком вясковай дробнай буржуазіі; яму ўласцівы ўсе ваганні і супярэчнасці гэтай клясы.

Мы прасачылі вышэй пэўныя тэндэнцыі Труса ў бок змычкі з буржуазіяй, але і ў даны перыод у поэты выразна выяўляюцца процілеглыя тэндэнцыі ў бок набліжэння да пролетарыяту,— на ліры песьняра не перастаюць гучэць рэвалюцыйныя матывы.

Поэта жалобным і адначасна ўздымным вершам адгукаецца ў 1926 г. на другую гадавіну сьмерці Леніна. Праўда, у гэтым вершы Ленін пераважна ўсьведамляецца, як правадыр сялянства: яго думкі ў першую чаргу пракаціліся „над вёскаю Русаю“ з найшлі сабе водгалас у грудзёх мужыка—беларуса:

Песьню Ленін
Красулі дзяўчаткі
Прапяюць у жніво, пад капною,—
Прапяе
І пастух каля стадку
Пад зялёна-кудравай вярбою.

Але адначасна Ленін у даным вершы ўсьведамляецца, як „творца комуны“, „баян“, „сусьветны гэні“, выказваецца бадзёрая ўпэўненасьць у няўмірушчасці ленінізму; poeta пракопаны, што

У сэрцы—
Агні пролетарыяў
Слова Ленін
Асталецца вечно.

(„На сьмерць Леніна“).

І на даным этапе ў Паўлюка Труса часткова знаходзіць сабе працяг тэматыка грамадзянскай вайны. Напр., у вершы „І было апошняе тады“ даюцца ўспаміны пра адыход белалапаякаў, пра тое разбурэнне, якое яны зрабілі на Беларусі. Поэта прадбачыць розныя перашкоды ў будучым, але ён упэўнены ў канчатковай перамозе, у тым, што мы „будаваць волю абаронім“. Аглядаючыся на прошласць, раскрываючы ў ёй жакі разбурэнняў і гвалтаў, poeta ў сучасным бачыць панаванне працы і росквіт, ён бачыць „пад сонцам край“, „свабодны край“, над якім „цвіце зара“ і лунае „свабоды сыцяг, чырвоны сыцяг“. З поля зроку поэты і зараз ня знікае новая вёска. Ён гаворыць.

У даліне вёска...
Тоне з вачэй тваіх імгла.
Ты ў майскай цьвечні,

У пялёстках
Сягоння буйна расцьвіда.

(„Май“)

Ужо ў 1926 і 1927 гадох Паўлюк Трус прабуе ідэолёгічна выйсьці за межы вёскі, у яго творчасьці за даны пэрыод часам мігацяць думкі аб кіруючай ролі гораду і пролетарыяту, У вершы „Ізноў я там“ поэта, абмалёўваючы сваё наведваньне роднай вёскі, у такіх словах падае адзін з эпизодаў гэтага наведваньня:

Іду на сельскі сход
З сястрою комсамолкай
І апяваю ёй
Заводы, гарады.

Сьляды гэтага апавяданьня ёсьць у іншых вершах поэта. Напр., ён накідвае вобраз гарадзкой работніцы, пра якую яе дачка, выхаванка дзіцячага саду, гаворыць:

Мая мама на заводзе,
Ля чыгуннага станка,
У пяць гадзін яна прыходзіць
Пасьля трэцяга гудка.
Мама, мама дарагая!
Твая моладасьць — завод,
Твае дні, як кветкі маю,
Ружавеюць у цьвеце год.
(„Хмель лугамі, хмель лугамі“).

Ад дотыку да сапраўднай рэвалюцыйнай рачаіснасьці Паўлюк Трус, як Антэй ад дотыку да зямлі, зноў набывае моц оптымізму і творчага ўздому. Праз вэлюм упадніцкіх настрояў смутку і абстрактнага гамлетызму інады праменістаю прозалацьцю пра-біваюцца ў яго хвалі пераможнага энтузіязму і ўздымнай бадзё-расьці; з грудзёў поэты вырываецца вокліч:

Ой, як хочацца жыць,—
Абнімаць гэту шыр...
О, як хочацца сэрцам упівацца і думаць.
Каб у змроках далі, —
На'т каменні цьвілі,—
Каб ня згасьлі адвечныя думы.
(„Не на ўзмор'ці чаўны“).

Яшчэ вялікшы крок у напрамку вызваленьня ад упадніцкіх настрояў, у бок набліжэньня да рэвалюцыйнай рачаіснасьці робіць

поэта ў сваім творы „Чырвоныя ружы“. У гэтай ліра-поэме Паўлюк Трус уярышыню прабуе даць ужо не эпізодычныя, а шырока разгорнутыя вобразы новых людзей—барацьбітоў за Кастрычнік і будаўнікоў соцыялізму. Праўда, гэтыя вобразы ў некаторых момантах зьбіваюцца на казачна-былінных волатаў; poeta знаходзіцца яшчэ пад моцнай уладай традыцый сялянскага фольклёру; у яго чырвоны камандзір, які вядзе эскадрон, ператвараецца ў грознага атамана казацкай вольніцы; у гэтага атамана:

Вочы—
Гнеў—агонь,
Погляд—
Думы-сны.
Пад ім сокал—конь
Лёгкі, вараны.

Але пры ўсіх сваіх недахопах поэма „Чырвоныя ружы“ прадстаўляе сабой зваротны момант у творчасці Паўлюка Труса; яна становіць сабой паказчык таго, што poeta імкнуўся ўжо вызваліцца ад нацыянал-дэмакратызму, скінуць з сябе ўвесь цяжар чужых соцыяльна-клясавых уплываў, якія цягнулі яго на дно ўпадніцтва. Агульны тон поэмы надзвычайна бадзёры, оптымістычны. У васнову яе пакладзена праблема калектыўнага і асабовага, і гэта праблема вырашаецца на карысьць калектыўнага і грамадзкага, на карысьць рэвалюцыі. Паўлюк Трус паказвае, што новае жыццё нараджаецца ў муках і пакутах; на шляху да гэтага новага сьляды вялікіх ахвяр з боку працоўных; шмат чырвоных байцоў паклалі свае голавы за рэвалюцыю:

Там адзінокія магілы
Траваю дзікай зарасьлі.

На гэтым шляху барацьбы poeta заўважыў сьлёзы і плач вясковай дзяўчыны, якая ахоплена трывогай за лёс чырвонага байца-свайго каханага:

Можа ён забіты
У лузе, пад вярбою,
А ці мо' забраны у чужы палон?

Кідаючы зірк на капіталістычныя краіны, дзе „на крыжох пякучых болем упіліся ў рукі кайданы“, poeta бачыць, як

Там за ідэі вызвалення
Пад сьпеў на катаргу ідуць.

Так, аглядаючы шляхі сьцьвярджэньня пролетарскай рэвалюцыі ў нас, шляхі грамадзянскай вайны і закранаючы барацьбу за надыходзячы сусьветны Кастрычнік, пясняр бачыць усюды „страшны бой“, які нясе „кроў і сьмерць“, „адзінокія магiлы“, плач і сьлёзы, „стогны і распач“, але ўсе гэтыя жахі не палюхаюць поэту; за асабістымі пакутамі ён бачыць радасьць агульнага вызваленьня працоўных, і ён вітае „буры і прывольле, плач навальніц, парыў вясны“. Бо ўперадзе „новыя, сьветлыя берагі“, уперадзе „агні сусьветнай камуны; poeta ўпэўнены, што

Для жыцьця саўюць народы
Комуне вечныя вянкi.
Яна iдзе ў агні сусьвету,
Як грозны цень,—
Яна iдзе...
Ў яе руках жывыя кветы,
Вянкі крывавыя надзей.
Яна iдзе ў змаганьні i муках,
Ступае ў строях на парог.

Поэта яскрава ўсьведамляе, што гэты прыход камуны мажлівы таму, што творцамі яе зьяўляюцца якасна новыя людзi:

Яны ня містыкі
I ня Ніцшэ,
Эх, смутак у радасьці надзей,
Яны, тварцы iдэй вялікіх,
Прышлі вітаць камуны дзень.

Пры ўсёй некаторай схэматычнасьці вобразаў і пэўнай рытарычнасьці ліро-поэма „Чырвоныя ружы“ адзін з лепшых твораў Паўлюка Труса па глыбіні пакладзенай у яе аснову ідэі. Даная поэма, як мы бачылі, прадстаўляе сабой апраўданьне шляхоў пролетарскай рэвалюцыі, ўсьведамленьне яе канчальных мэтаў і задач.

У агульным поступе творчасці Труса поэма „Чырвоныя ружы“, напісаная ў канцы 1927 г., зьяўляецца як-бы пролёгам да заключнага этапу гэтай творчасці, які прыпадае на 1928-1929 г.

У зазначаны пэрыод адбываецца разгорнутае соцыялістычнае будаўніцтва, закладваецца магутная падваліна соцыялістычнай эканомікі; на Беларусі выразна ўжо адчуваліся пераможныя тэмпы індустрыялізацыі, шырока праводзілася магутнае культур-

нае будаўніцтва. У процэсе гаспадарчага і культурнага росту краіны, у процэсе выкліканай гэтым ростам напружанай клясавай барацьбы адбываецца пэўны дыялектычны скачок у творчасці Труса, адбываецца якасная зьмена яго сацыяльна-клясавай прыроды. Ён парывае з дробнабуржуазнай хісткасцю і палавінчатасцю, канчальна жывае ваганні паміж буржуазіяй і пролетарыятам і рашуча пераходзіць на пазыцыі пролетарскага сьветапогляду. Зразумела, што гэты пераход быў дэтэрмінаваны сацыяльна-клясавымі прычынамі: ён прадстаўляе сабой адлюстраванне аб'ектыўных процэсаў рачаіснасці, адлюстраванне таго што, дзякуючы разгорнутаму сацыялістычнаму будаўніцтву, адбываюцца агромністыя зрухі ў асноўных масах сялянства, іх набліжэнне да пролетарыяту. Ленін піша: „Пролетаріат руководит крестьянством, но этот класс нельзя так изгнать, как изгнали и уничтожили помещиков и капиталистов. Надо долго и с большим трудом и с большими лишениями его переделывать“. Творчасць Паўлюка Труса на апошнім этапе яе разьвіцця і ёсць адзін з шматлікіх довадаў гэтай пераробкі селяніна, адзін з шматлікіх довадаў правільнасці кіраўніцтва гэтай пераробкай, якое ажыццяўляецца пролетарыятам і яго авангардам—куністычнай партыяй.

Асабліва яскрава пераход Паўлюка Труса на грунт пролетарскай ідэолёгіі выявіўся ў поэме „Дзесяты падмурак“.

У гэтым творы, узняўшы на вышэйшую ступень сьветапогляду, якое адбылося ў поэты, цягне за сабой і вышэйшую якасць яго творчага мэтаду. У асноўным Паўлюк Трус тут стаіць на пазыцыях дыялектычнага матэрыялізму, хоць гэтымі пазыцыямі ён яшчэ авалодаў недастаткова шырока і глыбока. „Раздвоеніе аднаго і познаніе проціворечывых яго частей есьць суть дыялектыкі“, зазначае Ленін. Паўлюк Трус імкнецца ў поэме „Дзесяты падмурак“ адлюстраваць рачаіснасць у супярэчнасцях яе гісторычнага разьвіцця. Адсюль у аснову поэмы пакладзена антытэза Беларусі мінулага і сучаснага. На гэтай антытэзе пабудаваны вобразы поэмы, разгорнута яе сюжэтная кампазіцыя.

Адчыняючыся пролёгам, які малое нам засьнянне аўтара ў зімовы вечар, поэма ў першай частцы на фоне сну разгортвае вобраз старой Беларусі; у форме сымбалічных вобразаў маці і яе сына даецца малюнак пролетарызацыі беларускай вёскі ва

ўмовах капіталізму; сапраўды як сон, як нейкі цяжкі кашмар, устае перад намі жудасны сьвет нэндзы і цемры, сьвет жабракоў і лірнікаў з іх заўныўнымі сьпевамі.

Вось іду...
 У палёх вёшча
 Чорная дарога.
 А навокала маўклівасьць,
 Цішыня, убогасьць.
 Даль агорнута смугою
 І у смуге нізіны.
 Унь замерлі на кургане
 У полі дзьве хваіны.
 Пад хваінамі магіла
 Смуткам павявае.
 На магіле
 Край дарогі
 Жабракі сьпяваюць.

У другой частцы кошмар прашласьці разгортваецца ва ўсёй сваёй аголенасьці: перад намі Беларусь у руінах імперыялістычнай бойні—

Дымам сьцэлецца раўніна,
 Сонныя нізіны.
 Захліпнулася крывёю
 У вайне краіна.

У III частцы поэмы пясняр гэтаму капіталістычнаму сьвету ўбогасьці і драпежніцтва супроцьстаўляе сьвет соцыялізму, які будзецца. Ён дае шырока накінуты глыбока мастацкі вобраз Беларусі нашых дзён, якая з краіны аграрна-адсталай магутнай воляй пролетарыяту ператвараецца ў краіну індустрыяльна-аграрную. Поэта радасна вітае гэтае ператварэньне, ён вітае новую Беларусь, якая нараджаецца пад кіраўніцтвам гораду і гарадзкага пролетарыяту. У той час, калі кулацкія поэты пракліналі горад, бачачы ў ім, як напр. Пушча і інш., толькі распусту, танную меркантильнасьць, углядаючы ў ім месца, дзе „завінаюць душу ў бакалею“. Трус радасна вітае новы чырвоны Менск:

Добры дзень, асьнежныя прасторы,
 Добры дзень сталіца хараства.
 Скора ў бляску вечара, ой, скоры
 Празьвініць на вуліцах трамвай.

І тады я стану пад гарою,
Каб пазбыцца смутку і журбы,
Буду слухаць песьні Асістрою,
Захаплюся музыкай турбін.

У 1928 г., калі пісалася поэма, гэта музыка турбін толькі яшчэ пачынала гучэць на палёх Беларусі, poeta быў сьведкаю толькі першапачатковага этапу ўзмоцненай індустрыялізацыі Беларусі, і таму зусім натуральна тое запытаньне, якім канчаецца трэцяя частка поэмы:

Край палеў...
О край,-
Калі-ж ты станеш
Краем фабрык дымных
І машын?

IV—астатняя частка поэмы арганічна зьвязана з папярэднім: у ёй яшчэ больш яскрава, чым у поэме „Чырвоныя ружы“, праведзена ідэя інтэрнацыянальнай ролі Кастрычніка; поэма кідае агульны погляд на становішча Заходняй Беларусі, бачыць у ёй нарастаньне рэволюцыйнай сытуацыі і самае галоўнае—ускрывае асноўныя рухаючыя сілы гэтага нарастаньня—правільнае кіраўніцтва камуністычнай партыі; poeta ўпэўнены ў перамозе працоўных Заходняй Беларусі, і таму ён заклікае:

Пад сьцягам рашучасьці
КПЗБ
Услаўце-ж і вы перамогу.

Поэма „Дзесяты падмурак“ мае свае недахопы, якія тлумачацца тым, што Паўлюк Трус, пішучы яе, яшчэ недастаткова валодаў мэтодам дыялектычнага матэрыялізму; дзякуючы гэтаму ён у Беларусі мінулага ня здолеў паказаць прычын пролетарызацыі вёскі, нарастаньня ў ёй клясавай барацьбы і рэволюцыйнага руху.

Але пры пэўных недахопах уся веліч гэтага твору заключаецца ў тым, што poeta здолеў схапіць і ў сапраўды мастацкіх вобразах, агорнутых уздымным і бадзёрым лірызмам, адлюстраваць вядучую тэндэнцыю нашай рачаіснасьці. Ён здолеў паказаць, што толькі шляхі соцыялізму прадстаўляюць сабою адзіны сродак вызваленьня Беларусі ад матэрыяльнай нэндзы і культурнай адсталасьці.

Вось чаму глыбока вернай зьяўляецца характарыстыка поэмы, якая зроблена генэральным сакратарсм ЦК КП(б)Б тав. Гамарнікам на XII зьездзе камуністычнай партыі ў лютым месяцы 1929 г. Падаўшы паасобныя радкі поэмы, тав. Гамарнік зазначыў: „Мне думаецца, што гэты тон сугучны настроям усяго партыйнага зьезду, усёй КП(б)Б і ўсіх працоўных мас БССР.

За гады савецкай улады моцна расла прамысловасьць БССР; праз год запяе Асінстрой, запрацуе гэтай вясной Бабруйскай комбінат, а там Аршанскі і Магілёўскі. Растуць колгасы, саўгасы. Расьце Савецкая Беларусь,—рэспубліка фабрык і заводаў, магутнае сельскае гаспадаркі, колгасаў і саўгасаў. Расьце і будзе расьці, будаваная рукамі рабочых і сялян, пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі, у шчыльнейшым і братэрскім саюзе з СССР“

Поэма „Дзесяты падмурак“ была, на-жаль, лебядзінай песьняй Паўлюка Труса, але ў гэтай песьні прагучэлі сапраўды пролетарскія мэлёды. Крыху раней у „Чырвоных ружах“ Паўлюк Трус выказаў палкую ўпэўненасьць:

Бэтховэн—гэні
Уславіць нашае тварэньне
Адвечнай
Музыкай
Жыцьця.

Ня будзе памылковым сказаць, што сам пясняр сваёй поэмай „Дзесяты падмурак“ стварыў ужо высока-мастацкую увэртуру да гэтай цудоўнай сымфоніі будучага.

На вайсковых могілках гор. Менску знаходзіцца заўчасная магіла поэты. Яе ўвенчвае лепшы помнік,—сапраўднае „monumentum aedificatum“—мастацкая творчасць поэты. І ў вянку імортэлей, з якіх сплятаецца гэта творчасць, рознастайнымі вясёлкавымі колерамі пераліваецца сапраўдная пэрлінка беларускай пролетарскай літаратуры—поэма „Дзесяты падмурак“.

The first part of the book is devoted to a general history of the United States from its discovery by Columbus in 1492 to the present time. It covers the early years of settlement, the struggle for independence, and the formation of the Constitution. The second part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1789 to the present time. It covers the early years of the Republic, the expansion of the United States, and the Civil War. The third part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1865 to the present time. It covers the Reconstruction period, the Gilded Age, and the Progressive Era.

The first part of the book is devoted to a general history of the United States from its discovery by Columbus in 1492 to the present time. It covers the early years of settlement, the struggle for independence, and the formation of the Constitution. The second part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1789 to the present time. It covers the early years of the Republic, the expansion of the United States, and the Civil War. The third part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1865 to the present time. It covers the Reconstruction period, the Gilded Age, and the Progressive Era.